UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICE ȘI SOCIOLOGICE

Cu titlu de manuscris
CZU: 321.7.02:355.02(478)(043.3)

MARINUŢA VITALIE

CONTROLUL CIVIL DEMOCRATIC ASUPRA FORȚELOR ARMATE ÎN CONTEXTUL SECURITĂŢII NAŢIONALE A REPUBLICII MOLDOVA

Specialitatea 561.01 –
Teoria, metodologia politologiei; instituții și procese politice

Teză de doctor în științe politice

Conducător științific:	Constantin MANOLACHE, doctor habilitat în științe politice, conferențiar universitar
Consultant științific:	Victor JUC, doctor habilitat în științe politice, profesor universitar, membru corespondent al AȘM
Autor:	Vitalie MARINUȚA

Chişinău, 2025

© MARINUŢA Vitalie, 2025

CUPRINS

ADNOTARE (în română, engleză, rusă) 5
LISTA ABREVIERILOR 8
LISTA TABELELOR 10
INTRODUCERE 11
1. ABORDĂRI ISTORIOGRAFICE ȘI CONCEPTUAL-TEORETICE DE CERCETARE
1.1. Studiu istoriografic 20
1.2. Fundamente conceptuale, teoretico-metodologice şi politico-juridice 33
1.3. Concluzii la *Capitolul 1* 56
2. EXPERIENȚA INTERNAȚIONALĂ PRIVIND RELAȚIILE CIVIL-MILITARE ȘI CONTROLUL CIVIL DEMOCRATIC ASUPRA FORȚELOR ARMATE
2.1. Practica internațională de organizare a controlului civil democratic asupra Forțelor Armate 58
2.2. Rolul instituțiilor puterii de stat şi din sectorul asociativ în sistemul controlului civil democratic al Forțelor Armate 79
2.3. Concluzii la *Capitolul 2* 97
3. INSTITUȚIONALIZAREA ȘI IMPLEMENTAREA CONTROLULUI CIVIL DEMOCRATIC ASUPRA FORȚELOR ARMATE ALE REPUBLICII MOLDOVA
3.1. Instituționalizarea controlului civil democratic asupra Forțelor Armate ale Republicii Moldova 100
3.2. Direcțiile de realizare a controlului civil democratic asupra Forțelor Armate ale Republica Moldova 129
3.3. Concluzii la *Capitolul 3* 142
CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI 145
BIBLIOGRAFIE 150
ANEXE 181
Anexa 1. Scrisoarea lui Vitalie Marinuța adresată doamnei Maia Sandu, Președintele Republicii Moldova, Comandant Suprem al Forțelor Armate 182
Anexa 2. Scrisoarea semnată de Stanislav Secrieru, consilier în domeniul apărării și securității naționale, secretar al Consiliului Suprem de Securitate, adresată lui Vitalie Marinuța 185

Anexa 3. Decretul Președintelui Republica Moldova nr. 721 din 29.11.2022 privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova 187
Anexa 4. Extras din Proiectul Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova prezentat în cadrul consultărilor publice din 16 octombrie 2023 190
Anexa 5. Decretul Președintelui Republica Moldova nr.1313-IX din 22.01.2024 privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei Naționale de Apărare a Republicii Moldova 191
Anexa 6. Tabelul 1. Actori implicați în controlul democratic al FA, formele tipice de gestionare și control al domeniului militar 193
Anexa 7. Tabelul 2. Acte normative specifice Sectorului de securitate în țările democratice 194
Anexa 8. Tabelul 3. Alocările bugetare pentru apărare în Republica Moldova în perioada 2002–2024 195
Anexa 9. Tabelul 4. Alocările bugetare pentru apărare în unele țări neutre, % din PIB (2002–2022) 196
Anexa 10. Tabelul 5. Modul general (M. Desch, 1999) de implementare a controlului civil asupra Forțelor Armate în funcție de amenințările interne sau externe 197
Anexa 11. Interviu realizat de doctorandul Vitalie Marinuța cu dl Ion Tăbârță, director executiv al Centrului de Informare și Documentare NATO, pentru a fi utilizat în procesul de elaborare a tezei de doctorat cu tema „Controlul civil democratic asupra Forțelor Armate în contextul securității naționale a Republicii Moldova” 198
Anexa 12. Tabelul 6. Lista miniștrilor apărării ai Republicii Moldova în perioada 1992–2025 201
DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII 202
CV-ul AUTORULUI 203

ADNOTARE

MARINUŢA Vitalie. Controlul civil democratic asupra Forțelor Armate în contextul securității naționale a Republicii Moldova. Teză de doctor în științe politice. Chișinău, 2025.

Structura tezei: adnotări, introducere, trei capitole, concluzii generale şi recomandări, bibliografie din 337 de titluri, 149 de pagini de text de bază, 12 anexe. Rezultatele obținute sunt publicate în 12 lucrări științifice.

Cuvinte-cheie: Republica Moldova, control civil democratic, securitate națională, domeniu militar, relații civil-militare, forțe armate, control parlamentar, operațiuni de menținere a păcii, parteneriat civil-militar, societate civilă.

Scopul studiului: cercetarea factorilor ce asigură eficiența mecanismului de control civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova.

Obiectivele cercetării: sistematizarea studiilor științifice relevante referitoare la problematica controlului civil democratic asupra domeniului militar în vederea identificării evoluției conceptuale şi a abordărilor controlului civil democratic în societatea contemporană; identificarea dimensiunii politico-juridice, a aspectelor conceptual-teoretice şi metodologice de cercetare a formelor de manifestare a controlului civil democratic asupra domeniului militar; delimitarea practicii internaționale de organizare a controlului civil democratic asupra FA; determinarea rolului instituțiilor puterii de stat şi din sectorul asociativ în sistemul controlului civil democratic; reliefarea instituționalizării controlului civil democratic în contextul reformei FA ale Republicii Moldova; examinarea direcțiilor de realizare a controlului civil democratic asupra FA ale Republica Moldova.

Noutatea şi originalitatea științifică: studierea complexă, multidisciplinară a controlului civil democratic asupra FA, care, în funcție de modelul implementat, poate afecta pozitiv securitatea națională şi dezvoltarea democratică a societății; elaborarea recomandărilor pentru îmbunătățirea procesului dat în Republica Moldova în baza determinării şi caracterizării condițiilor ce eficientizează controlul civil democratic al Forțelor Armate în contextul securității naționale.

Problema științifică soluționată constă în analiza modului de implementare a controlului civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova, fapt care a condus la elaborarea unor recomandări pentru entitățile guvernamentale, asociative şi științifice cu atribuții în domeniul consolidării securității naționale, în vederea aplicării acestora în contextul actual de securitate regională şi a aspirațiilor de integrare în Uniunea Europeană.

Semnificația teoretică: elaborarea unei cercetări științifice şi prezentarea unui demers de factură conceptual-teoretică ce vizează controlul civil democratic al FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova, completând în acest sens vidul științific referitor la problematica respectivă.

Valoarea aplicativă a lucrării: rezultatele obținute în urma cercetării pot prezenta interes informațional pentru cercetările viitoare, constituind un material empiric şi conceptual-teoretic valoros în abordarea controlului civil democratic asupra FA; recomandările lucrării pot fi utilizate de către instituțiile de stat de profil în procesul de elaborare a politicilor din domeniul securității naționale.

Implementarea rezultatelor științifice: lucrarea a fost elaborată şi examinată în cadrul Centrului Cercetări Politice şi Relații Internaționale al Institutului de Cercetări Juridice, Politice şi Sociologice; rezultatele cercetărilor au fost reliefate în 9 articole științifice şi o monografie, au fost prezentate comunicări la două foruri științifice naționale şi internaționale; rezultatele obținute pot fi utilizate de către instituțiile abilitate în realizarea controlului civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova.

ANNOTATION

MARINUȚA Vitalie. Democratic civilian control over the Armed Forces in the context of national security of the Republic of Moldova. PhD thesis in Political Science. Chisinau, 2025.

Thesis structure: annotations, introduction, three chapters, general conclusions and recommendations, bibliography of 337 titles and 149 pages of the main text, 12 annexes. The obtained results are published in 12 scientific papers.

Keywords: Republic of Moldova, democratic civilian control, national security, the military domain, civil-military relations, armed forces, parliamentary control, peacekeeping operations, civil-military partnership, civil society.

The purpose of the research: research concerning the factors that ensure the efficiency of the democratic civilian control mechanism over the Armed Forces in the context of the national security of the Republic of Moldova.

Research objectives: to systematize the relevant scientific studies related to democratic civilian control over the military domain, in order to: identify the conceptual evolution and approaches of democratic civilian control in contemporary society; detect the political-legal dimension, conceptual-theoretical and methodological aspects of research of the forms of manifestation of democratic civilian control over the military; delimitation of the international practice of organizing democratic civilian control over the Armed Forces; determining the role of state power institutions and the associative sector in the system of democratic civilian control; highlighting the institutionalization of democratic civilian control in the context of the reform of the Armed Forces of the Republic of Moldova; examining the directions of achieving democratic civilian control over the Armed Forces of the Republic of Moldova.

The scientific novelty and originality: complex, multidisciplinary study of democratic civilian control over the armed forces, which, depending on the implemented model, can positively affect national security and the democratic development of society; development of recommendations for improving the given process in the Republic of Moldova based on the determination and characterization of the conditions that make democratic civilian control of the armed forces more efficient in the context of national security.

The scientific problem solved reside in the analysis of the implementation of the democratic civilian control over the Armed Forces in the context of national security of the Republic of Moldova, which led to the development of recommendations for governmental, associative and scientific institutions with responsibilities in the field of strengthening national security, in order to apply them in the current context of regional security and aspirations of integration into the European Union.

Theoretical significance: resides in the elaboration of a scientific research paper and the presentation of a conceptual-theoretical approach regarding the democratic civilian control of the Armed Forces in the context of national security of the Republic of Moldova, filling in this sense the scientific vacuum on the issue.

The applicative value of the thesis: the obtained research results may present interest for future research, constituting valuable empirical and conceptual-theoretical material in approaching democratic civilian control over the Armed Forces; the recommendations of the paper can be used by relevant state institutions in the process of developing policies in the field of national security.

Implementation of scientific results: The paper was prepared and reviewed within the Political Research and International Relations Centre of the Institute for Legal, Political and Sociological Research. The results of the research were highlighted in 9 scientific articles and one monograph, and were presented as communication at 2 national and international scientific conferences. The results obtained can be used by the institutions responsible for the implementation of democratic civilian control over the Armed Forces in the context of national security of the Republic of Moldova.

АННОТАЦИЯ

Маринуца Виталий. Демократический гражданский контроль над вооруженными силами в контексте национальной безопасности Республики Молдова. Диссертация на соискание учёной степени доктора политологии. Кишинэу, 2025.

Структура диссертации: аннотация, введение, три главы, выводы и рекомендации, библиография содержит 337 названий, 149 страницы основного текста, 12 приложений.

Ключевые слова: Республика Молдова, демократический гражданский контроль, национальная безопасность, военная сфера, военно-гражданские отношения, вооруженные силы, парламентский контроль, военно-гражданское партнерство, гражданское общество.

Цель исследования: исследовать факторы, обеспечивающие эффективность механизма демократического гражданского контроля над ВС в контексте национальной безопасности Республики Молдова.

Задачи исследования: систематизация актуальных научных исследований, связанных с проблемой демократического гражданского контроля над вооруженными силами, с целью выявления концептуальной эволюции и подходов к демократическому гражданскому контролю в современном обществе; определение политико-правового измерения, концептуально-теоретических и методологических аспектов исследования форм проявления демократического гражданского контроля над вооруженными силами; разграничение международной практики организации демократического гражданского контроля над ВС; определение роли институтов государственной власти и ассоциативного сектора в системе демократического гражданского контроля; выделение институционализации демократического гражданского контроля в контексте реформирования ВС Республики Молдова; рассмотрение направлений внедрения демократического гражданского контроля над ВС Республики Молдова.

Научная новизна и оригинальность: комплексное, междисциплинарное исследование демократического гражданского контроля над вооруженными силами, который, в зависимости от внедряемой модели, может положительно повлиять на национальную безопасность и демократическое развитие общества; на основе определения и характеристики условий, обеспечивающих эффективность демократического гражданского контроля над вооруженными силами в контексте национальной безопасности, разработка рекомендаций по совершенствованию данного процесса в Республике Молдова.

Решение научной проблемы заключаются в анализе реализации демократического гражданского контроля над вооруженными силами в контексте национальной безопасности Республики Молдова, что привело к разработке рекомендаций для правительственных, ассоциативных и научных структур, имеющих полномочия в области укрепления национальной безопасности, с целью их применения в современном контексте региональной безопасности и стремления к интеграции в Европейский Союз.

Теоретическая значимость: разработка научного исследования и оформление концептуально-теоретического подхода, направленного на демократический гражданский контроль над вооруженными силами в контексте национальной безопасности Республики Молдова, тем самым заполняя научный вакуум по данной проблематике.

Практическая значимость: полученные результаты в ходе научного исследования могут представлять информационный интерес для будущих исследований, являясь эмпирическим и концептуально-теоретическим материалом в сфере демократического гражданского контроля над вооруженными силами; рекомендации данной работы могут быть использованы профильными учреждениями в процессе выработки политики в области национальной безопасности.

Внедрение научных результатов: работа подготовлена и прошла рецензирование в Центре политических исследований и международных отношений Института правовых, политических и социологических исследований. Результаты исследования были освещены в 9 научных статьях и 1 монографии, а также в 2 сообщениях на национальных и международных научных конференциях. Полученные результаты могут быть использованы учреждениями, заинтересованными во внедрении демократического гражданского контроля над вооруженными силами в контексте национальной безопасности Республики Молдова.

LISTA ABREVIERILOR

Alin. – alineat

APC – Autorități Publice Centrale

Art. – articol

ASA – Analiza Strategică a Apărării

AȘM – Academia de Științe a Moldovei

Cap. – capitol

Cca – circa

CE – Comunitatea Europeană

CEDO – Curtea Europeană a Drepturilor Omului

CIMIC – Civil-Military Cooperation

CSCE – Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa

CSI – Comunitatea Statelor Independente

CSS – Consiliului Suprem de Securitate

DCAF – Guvernarea Sectorului de Securitate

FA – Forţele Armate

GL – Grup de lucru

IPAP – Planul Individual de Acțiuni al Parteneriatului

KFOR – Forțele din Kosovo

MA – Ministerul Apărării

Mil. – milioane

Mld. – miliarde

N. – născut

NATO – Organizația Tratatului Atlanticului de Nord

ONG – Organizații neguvernamentale

ONU – Organizația Națiunilor Unite

OSCE – Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa

OTV – Organizația Tratatului de la Varșovia

P. – pagina

PESA – Politica Europeană de Securitate și Apărare

PESC – Politica Externă și de Securitate Comună

PIB – Produsul intern brut

PISA – Platforma pentru Inițiative de Securitate și Apărare

Pp. – paginile

RASSM – Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească

RSSM/Moldovenească – Republica Sovietică Socialistă Moldovenească

Sec. – secolul

SIS – Serviciul de Informații și Securitate

SMN – Strategia Militară Națională

SND – Strategia Națională de Dezvoltare

SSN – Strategia Securității Naționale

SUA – Statale Unite ale Americii

UE – Uniunea Europeană

URSS – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste

LISTA TABELELOR

Tabelul 1. Actori implicați în controlul democratic al FA, formele tipice de gestionare şi control al domeniului militar.

Tabelul 2. Acte normative specifice Sectorului de securitate în țările democratice.

Tabelul 3. Alocările bugetare pentru apărare în Republica Moldova în perioada 2002–2024.

Tabelul 4. Alocările bugetare pentru apărare în unele țări neutre, % din PIB.

Tabelul 5. Modul general (M. Desch, 1999) de implementare a controlului civil asupra Forțelor Armate în funcție de amenințările interne sau externe.

Tabelul 6. Lista miniștrilor apărării ai Republicii Moldova în perioada 1992–2025.

INTRODUCERE

Actualitatea şi importanța temei de cercetare. Relația dintre mediul civil și cel militar a fost în permanență una complexă, interacționând dincolo de aspectele concrete cu cele de control și supervizare, sau interconecționând pe teatrele de operații militare. Domeniul militar și mediul civil, inclusiv reprezentanții partidelor politice și ale organizațiilor societății civile se află într-o interdependență în orice stat democratic sau autoritar. Una din problemele esențiale ale construcției democratice o constituie dezvoltarea FA și implementarea unui control civil democratic eficient asupra acestora în particular, dar și al instituțiilor din sistemul de securitate și apărare per general. Lipsa unor structuri de securitate eficiente aflate sub controlul civil democratic constituie o frână în procesul dezvoltării societății, generând, implicit, un factor de insecuritate. În cazul în care lipsește securitatea, nu putem admite progresul democrației, stabilității și păcii.

Odată cu căderea Cortinei de Fier și prăbușirea Uniunii Sovietice, majoritatea statelor fostului Pact de la Varșovia au ales calea occidentală de dezvoltare, depunând eforturi pentru a edifica economii de piață și instituții democratice. Reforma instituțiilor din sistemul de securitate și apărare, de rând cu alte reforme instituționale, este una vitală în procesul de democratizare a țărilor. O democrație veritabilă poate funcționa doar atunci când în cadrul ei sunt dezvoltate și implementate mecanisme transparente de supervizare a FA și un control civil democratic asupra acestora. Aceasta înseamnă, că la etapa actuală, în contextul dobândirii statutului de țară candidat pentru aderarea la UE, aprofundarea relațiilor cu NATO și schimbărilor majore socioeconomice, este necesar de acordat o deosebită atenție sectorului de securitate și apărare. Acest factor este amplificat și de către situația de securitate din regiune, parvenită după 24 februarie 2022, când Federația Rusă a început faza activă a invaziei asupra Ucrainei și implicărilor acestui război asupra Republicii Moldova.

Controlul democratic al FA reprezintă un domeniu deosebit de important în relațiile dintre civili și militari, în procesul de edificare a statului de drept și de asigurare a securității naționale. Acest mecanism democratic se reflectă în normele și standardele care guvernează relația dintre forțele armate și societate, prin care forțele armate sunt subordonate autorităților alese în mod democratic și sunt supuse supravegherii sistemului judiciar, precum și mass-media și a sectorului asociativ. În uzul curent, *FA sunt adesea înțelese ca însemnând toate organismele statutare cu capacitatea de a utiliza forța, inclusiv armata, poliția, carabinierii, serviciile de*

informații și contrainformații, poliția de frontieră, paza de penitenciare și alte forțe de securitate publică, precum și forțele paramilitare.

Lucrarea dată se limitează la cercetarea profundă a modului de dezvoltare a controlului civil democratic doar a FA ale Republicii Moldova (implicit Armata Națională și trupele de carabinieri) nu a tuturor structurilor, inclusiv celor cu statut special, din sistemul național de securitate și apărare. Cu toate acestea, majoritatea observațiilor și recomandărilor din această lucrare cu privire la relația dintre armată și societate se aplică, de asemenea, și la relația dintre alte structuri din domeniul de securitate și societate. Perioada de studiu este după proclamarea independenței la 27 august 1991 și inițierea procesului de construcție a FA și până în prezent. Cercetarea se bazează doar pe materiale culese din surse științifice, articole, interviuri, date statistice, observații personale ale autorului și alte materiale ne clasificate. Limitările date nu au influențat negativ rezultatele cercetării, ba din contra, au canalizat eforturile pentru a atinge mai eficient scopul lucrării.

Implementarea reformelor militare fundamentale și democratizarea relațiilor dintre civili și militari a fost, pe parcursul ultimilor decenii, una dintre cele mai mari provocări pentru statele post-comuniste din Europa Centrală și de Est, inclusiv pentru Republica Moldova. În linii generale, constatăm rezultate pozitive în implementarea acestor reforme în majoritatea statelor post-comuniste, în special în Țările Baltice. Odată cu declanșarea la 24 februarie 2022 a războiului ruso-ucrainean a crescut simțitor perceperea pericolului iminent de către majoritatea țărilor europene, inclusiv membre NATO, din vecinătatea Federației Ruse. Drept urmare, au fost enunțate mai multe probleme caracteristice tuturor statelor în relațiile dintre civili și militari: lipsa voinței politice și suportului public pentru dezvoltarea FA și domeniului de apărare, finanțarea insuficientă a sistemului de apărare, expertiză insuficientă în domeniul apărării atât la civilii din cadrul instituțiilor statale (parlament, guvern justiție), cât și în sectorul neguvernamental.

Este necesar să menționăm faptul că în anul 2023, potrivit unui raport al Organizației societății civile, într-un scor de la 1 la 7[1], Republica Moldova a fost poziționată în domeniul „Obligația statului de a proteja", în scorul general de 4,6, iar în cel al legislației de 5,0, fapt reflectat în practică de 4,2 [337, p. 10]. Cu alte cuvinte, constatăm un decalaj între cadrul legal, unul relativ bun, în comparație cu cel din viața practică.

În opinia noastră, problemele care persistă în prezent în ceea ce privește controlul civil democratic al FA în Republica Moldova țin de cultura politică a elitelor de la guvernare și a

[1] Scorul 1 este cea mai mica gradație posibilă, reflectând un mediu nefavorabil (autoritar), iar 7 reprezintă cel mai mare scor posibil.

societății și se referă la redefinirea rolurilor și atribuțiilor instituțiilor din sistemul național de securitate și apărare: FA, Poliția și SIS și relațiile lor cu societatea.

Potrivit afirmațiilor domnului Ion Tăbârță, director executiv al CID NATO din Republica Moldova, în Uniunea Europeană printre criteriile luate în considerare pentru admiterea de noi state membre, exact la fel ca și în NATO, este instituirea „controlului democratic și civil asupra FA" [Anexa 11]. Procesul de negociere a *acquis*-ului comunitar de către România și alte țări ale fostului bloc socialist a implicat *volens nolens* și aspecte politico-militare ale aderării la UE. Experiența altor state ne arată că și Republica Moldova în procesul său de aderare la UE va trebui să acorde o atenție sporită domeniului de securitate și apărare. Standardele europene pe domeniul militar vor trebui să fie implementate riguros și în Republica Moldova. Aceasta implică nu doar sporirea alocațiilor bugetare pentru sectorul de apărare sau participarea cu trupe alături de alte țări europene în diferite teatre de operații, dar și eficientizarea cooperării civil-militare, parte importantă a căreia este controlul civil democratic, cu scopul de a asigura transparența instituțiilor și dezvoltarea atât a militarilor, cât și a societății civile.

Schimbarea culturii de guvernare a FA în stat este o sarcină dificilă, în special pentru statele cu istorie autoritară și cu democrații fragile, așa cum este și Republica Moldova. Cu toate acestea, sarcina dată este una primordială, dacă se dorește ca FA să fie menținute sub control civil. După mai mult de trei decenii de la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova, în contextul aderării Republicii Moldova la UE, reformelor sistemului național de securitate și escaladării războiului din Ucraina, este necesară o studiere a controlului civil democratic asupra FA ca parte componentă a relațiilor dintre societate și militari și elaborarea unor direcții primordiale de realizare eficientă a acestuia.

Descrierea situației în domeniul de cercetare şi identificarea problemelor supuse investigațiilor. Este un fapt bine cunoscut, tendințele de impunere a statului prin forţă militară în cadrul relațiilor internaționale şi cele de putere statală generează destabilizări şi situaţii sociopolitice turbulente. În cadrul societăţii, FA au avut, întotdeauna, o poziţie distinctă datorită faptului că sunt deținătoare de arme, fiind concepute, clădite şi organizate omogen. Totodată, reprezentând un element de stabilitate și ordine, o eventuală lipsă de claritate a rolurilor şi misiunilor care îi revin, poate produce aspirații și tendinţe negative la nivel macrosocial [129, p. 17].

Exercitarea controlului democratic asupra FA se realizează prin instituţiile democratice, prin delimitarea funcţiilor puterilor statului, inclusiv în domeniile securității și apărării, dar și prin implicarea organizațiilor din societatea civilă și a reprezentanților mass-media. În cazul în

care lipsesc instituții democratice funcționabile, se produce escaladarea sau diminuarea controlului și se poate finaliza cu conflicte [181, p. 1].

În statele democratice, asigurarea controlului civil asupra sferei militare se realizează prin activitatea comisiei de resort din organul legislativ, prin participarea reprezentanților societății civile la planificarea și implementarea politicilor din domeniul de apărare și securitate și prin monitorizarea de către diferite instituții guvernamentale, ONG și mass-media a activităților implementate de către structurile de forță etc. Complexitatea de acțiuni sociale sau organizarea socială, orice „fapt social" nu se pot dezvolta dacă se ignoră dimensiunea securității, inclusiv cea militară, ca şi contextele ei geopolitice, geoeconomice și geoculturale. Edificarea şi consolidarea statului de drept, prin asigurarea funcționalității legii, drepturilor şi libertăților fundamentale ale omului în exercitarea puterii este valabilă inclusiv în domeniul militar [71, p. 117].

Analizând literatura științifică de specialitate, evidențiem două etape în cercetare: până la sfârșitul *Războiului Rece*, atunci când studiile realizate reprezentau mai degrabă o analiză şi detaliere a ideilor expuse de către fondatorii teoriei relațiilor civil-militare; post război rece – perioadă în care cercetătorii analizează stabilirea relației civil-militare în spațiul postcomunist.

Relațiile civil-militare se constituie ca obiect de studiu la interferența mai multor discipline sociopolitice la sfârșitul anilor 1950 – începutul anilor 1960, odată cu lansarea monografiilor consacrate în domeniu de către Samuel P. Huntington [190, 191] și Morris Janowitz [193]. Acestea au suscitat un interes constant mai ales din partea cercetătorilor din Occident. B. Abrahamsson [148, p. 16] și alți cercetători ulterior au supus unor critici viziunile acestor primi cercetători, ceea ce a contribuit la dezvoltarea cercetării relațiilor civil-militare și a controlului civil democratic asupra FA.

Barry Buzan a prezentat o delimitare clară dintre aspectul militar și cel non militar [69, p. 122]. Cercetătorul J. Burk s-a arătat sceptic în privința posibilității de aplicare a modelelor de relații civil-militare, în cazul democrațiilor avansate, în cazul statelor postsocialiste din Europa de Est [163, pp. 167-168]. Aurel Croissant și David Kuehn analizează procesul de reformare a sistemului de apărare și a politicii militare în noile state democratizate, prin abordarea controlului civil emergent (sau eșuat) asupra FA [169]. După anexarea Crimeii de către Federația Rusă (2014), analiștii occidental atenționau asupra faptului că în Europa instrumentul politic de control al armelor a fost puternic afectat [223, p. 26]. Războiul din Ucraina a reconfigurat ordinea globală, fapt reflectat în mod direct și în relațiile civil-militare, inclusiv controlul civil democratic. Spre finele anului 2022, începând cu Europa de Est și până în Vestul Pacificului, țările cu un parcurs democratic de dezvoltare și adepte ale ordinii mondiale liberale erau într-un proces de consolidare a capabilităților sale de apărare, inclusiv își consolidau relațiile reciproce în domeniile militare,

diplomatice şi economice, în acelaşi timp diminuând legăturile economice cu Moscova şi, într-o măsură mai mică, cu Beijingul [160, p. 8].

În România postrevoluționară (1989) conceptualizarea relațiilor civil-militare și controlul civil democratic asupra FA a fost analizată de către Irina Ioana [99, pp. 221-226]. Marian Zulean este un alt autor care a studiat edificarea relaţiilor civil-militare de tip democratic în România şi în estul Europei [231; 146], iar Dan Laurenţiu Mocanu a studiat într-un spaţiu mai extins (Europa, Africa) problema relaţiilor dintre militari şi factorul civil (politicieni) care conduce statul [123, pp. 76-82].

Cercetările efectuate în spaţiul academic autohton cu privire la reformarea armatei se referă în mod tangenţial şi la aspecte ce ţin de exercitarea controlului civil democratic. În acest context, scoatem în evidență studiile pe dimensiune istorică ale lui Vitalie Ciobanu [75; 76]. Analistul politic Nicolae Chirtoacă specifică faptul că Republicii Moldova îi este dificil să evalueze conexiunea militar-civilă ca urmare a procesului lent de reformare a sistemului de securitate naţională [72, p. 64]. Vadim Enicov a abordat subiectul privind CSS și controlul democratic asupra FA [88, pp. 54-55]. Cercetări ale factorului democratic în cadrul instituțiilor organismului militar din Republica Moldova au fost realizate de politologul Constantin Manolache [105, pp. 90-99; 106; 107, pp. 8-12] și generalul Ion Coropcean [108, pp. 237-242; 80, p. 143]. Contribuții relevante ale controlului democratic asupra sectorului de securitate au fost întreprinse de Natalia Albu și Valeriu Cușnir [60, p. 48; 82, pp. 78-87]. Cercetătorul Iurie Pîntea a analizat aspectul comprehensiv al controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate [128, p. 56-57]. Autorul acestei lucrări a abordat în diferite publicații obiectivele și funcțiile organismului militar din punct de vedere politologic, dar și unele aspecte ale implementării controlului civil democratic asupra domeniului militar în Republica Moldova [114; 115, pp. 7-13].

În linii generale, constatăm faptul că în Republica Moldova subiectul temei de investigaţie este insuficient explorat în cercetările ştiinţifice, dat fiind faptul că însuşi controlul civil democratic este unul în proces de stabilire și puțin înțeles de exponenții politici.

Scopul tezei de doctorat rezidă în cercetarea factorilor ce asigură eficiența mecanismului de control civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova.

Realizarea scopului stabilit a fost susținută prin formularea următoarelor **obiective**:

1. Analiza și abordarea istoriografică a relației dintre civili și militarii în vederea descrierii evoluției conceptuale şi a abordărilor controlului civil democratic în societatea contemporană.

2. Reliefarea dimensiunii politico-juridice, a aspectelor conceptual-teoretice şi metodologice de cercetare a formelor de manifestare ale controlului civil democratic a Forțelor Armate.

3. Delimitarea practicii internaționale de organizare a controlului civil democratic asupra FA.

4. Investigarea rolului instituțiilor puterii de stat şi din sectorul asociativ în sistemul controlului civil democratic.

5. Cercetarea instituționalizării controlului civil democratic în contextul reformei FA ale Republicii Moldova.

6. Analiza direcțiilor de realizare a controlului civil democratic asupra FA ale Republica Moldova.

Problemele principale de cercetare înaintate cu titlul de **ipoteze** de lucru sunt:

Sistemul controlului civil democratic asupra Forțelor Armate, care reprezintă un element indispensabil în asigurarea securității statelor democratice, în Republica Moldova este abia în proces de formare. Abordarea sistemică în elaborarea şi implementarea unei forme permanente şi eficiente de control democratic asupra Forțelor Armate, bazate pe implicarea largă a tuturor ramurilor puterii şi a reprezentanților sectorului asociativ, va contribui la sporirea bunei guvernări a întregului sistem de securitate şi apărare, ceea ce, la rândul său va afecta pozitiv securitatea națională şi democratizarea Republicii Moldova, condiție necesară în perspectiva aderării la Uniunea Europeană.

Sinteza metodologiei de cercetare şi justificarea metodelor de cercetare alese. În procesul de elaborare a tezei au fost aplicate: *principiile istorismului, interdisciplinarității* şi *multidisciplinarității*, *abordările sistemică* şi *politologică* precum şi un set de metode general-ştiințifice (*structural-funcțională, instituțională, descriptiv-istorică, comparativă, calitativă, analiza şi sinteza factorială şi de conținut, inducția şi deducția, behavioristă*) şi particular ştiințifice (*politologico-descriptivă, analiza conținutului documentelor, content analiza, studiu de caz* etc.). Multitudinea de principii, abordări şi metode utilizate în această lucrare se datorează caracterului multilateral al controlului democratic al Forțelor Armate.

Pornind de la experiența internațională, investigarea controlului civil democratic al domeniului militar în Republica Moldova în această lucrare a fost realizată având ca bază teoretico-metodologică funcționalismul şi neofuncționalismul, care ne-a permis reflectarea asupra esenței implementării procesului de control civil democratic, în contextul asigurării securității în societățile contemporane. Cadrul teoretic al controlului civil democratic al FA deşi pare a fi mai mult din domeniul militar, este multidisciplinar şi interdisciplinar şi se pliază atât în

politologie și sociologie, cât și în securitologie. Cadrul conceptual a permis folosirea metodelor menționate în studierea politologică a controlului civil democratic asupra FA. Aplicarea principiilor dialecticii ne-a ajutat să studiem diferențele dintre legislația și angajamentele naționale în domeniul implementării controlului civil democratic asupra FA și realitatea în implementarea acestora în Republica Moldova.

Implementarea acestui set de metode a contribuit la realizarea unei cercetări panoramice asupra particularităților generale și specifice ale proceselor de democratizare și modernizare prin prisma controlului civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova, precum și al mecanismului respectiv de aplicare în alte țări din lume. Ca rezultat, a fost realizat un studiu *interdisciplinar* din punct de vedere metodologic prin aplicarea categoriilor din domeniile științelor politice, juridice, ale relațiilor internaționale, securitologiei și istoriei, care contribuie la eficientizarea înțelegerii procesului controlului civil democratic al FA în Republica Moldova în contextul securității naționale în perspectiva aderării la UE.

Rezultatul/rezultatele obținute care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante în domeniul ştiinţelor politice şi studiilor de securitate rezidă în *analiza cadrului actual şi determinarea direcţiilor de realizare în viitor a* controlului civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova, *fapt ce a dus la elaborarea* unor viziuni de ansamblu materializate într-un demers științific destinat mediului academic, instituțiilor guvernamentale și sectorului asociativ, ceea ce *a permis* prezentarea unor recomandări referitoare la consolidarea și eficientizarea sistemului de control civil democratic al domeniului militar în contextul aspirațiilor de integrare în UE.

Noutatea și originalitatea științifică a tezei constă în studierea complexă, multidisciplinară a controlului civil democratic asupra Forţelor Armate, care, în funcţie de modelul implementat, poate afecta pozitiv securitatea națională și dezvoltarea democratică a societății. În baza determinării şi caracterizării condiţiilor ce eficientizează controlul civil democratic al Forţelor Armate în contextul securității naționale sunt elaborate recomandări pentru îmbunătățirea procesului dat în Republica Moldova.

Semnificaţia teoretică a tezei rezidă în elaborarea unei cercetări științifice și prezentarea unui demers de factură conceptual-teoretică ce vizează controlul civil democratic al Forțelor Armate în contextul securității naționale a Republicii Moldova, completând în acest sens vidul științific referitor la problematica respectivă.

Valoarea aplicativă a lucrării este reflectată de elaborarea unei cercetări științifice rezultatele căreia pot prezenta interes informațional pentru cercetările viitoare, constituind un material empiric și conceptual-teoretic în abordarea controlului civil democratic asupra Forțelor

Armate. Recomandările lucrării pot fi utilizate de către instituțiile de stat de profil în procesul de elaborare a politicilor din domeniul securității naționale.

Implementarea rezultatelor ştiinţifice obţinute. Lucrarea a fost elaborată în cadrul Secţiei Ştiinţe Politice a Institutului de Cercetări Juridice şi Politice al Universității de Stat din Moldova, fiind discutată şi susţinută în şedinţa Secţiei Ştiinţe Politice şi în Seminarul Ştiinţific de Profil din cadrul Institutului. Ideile ştiinţifice care au fost expuse pe paginile lucrării reflectă rezultatul activităţii autorului şi au fost prezentate în şase publicaţii ştiinţifice, o monografie, au fost puse în discuţie la trei foruri ştiinţifice naţionale şi internaţionale.

Rezultatele științifice au fost publicate în articole și studii științifice din străinătate și naționale, și servesc ca materiale de referință deja în unele lucrări din domeniu.

Rezultatele obţinute au fost prezentate, discutate şi aprobate la următoarele forumuri ştiinţifice naționale și internaționale: Conferința științifică cu participare internațională „Teoria și practica administrației publice", Academia de Administrare Publică de pe lângă Preşedintele Republicii Moldova, 23 mai 2014; Conferința științifică cu participare internațională „Dezvoltarea Armatei Naționale în contextul aprofundării reformelor democratice", Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun", 27 februarie 2020; Conferința științifică internațională cu genericul „Republica Moldova în contextul noii arhitecturi de securitate regională", Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun", 26 mai 2022 și 25 mai 2023.

Rezultatele cercetării, valorificate editorial și prezentate la manifestări științifice, pot fi aplicate atât în programele de studii ale instituțiilor de învățământ preuniversitar și universitar, cât și în investigarea vieții politice (principiilor democratice) și domeniului militar din Republica Moldova.

Sumarul capitolelor tezei. Lucrarea include *Introducere, trei capitole* divizate fiecare în trei *subcapitole, Concluzii generale şi recomandări, Bibliografie*.

Introducerea conţine toate subdiviziunile de rigoare: actualitatea şi importanţa problemei abordate, scopul şi obiectivele tezei, rezultatele obţinute care contribuie la soluționarea unei probleme științifice importante, noutatea ştiinţifică a rezultatelor obţinute, importanţa teoretică şi valoarea aplicativă a lucrării, aprobarea rezultatelor şi sumarul capitolelor tezei.

Capitolul întâi, *Abordări istoriografice și conceptual-teoretice de cercetare,* este dedicat studiului istoriografic şi reperelor teoretico-metodologice, conceptuale şi politico-juridice de cercetare a problemelor abordate. În primul subcapitol sunt analizate cele mai relevante elaborări ştiinţifice la temă, întocmite de cercetători ştiinţifici consacraţi în această problematică, fiind supuse analizei lucrările fundamentale ce au impulsionat cercetările ulterioare. Al doilea

subcapitol, de factură teoretică, se referă la delimitarea conceptuală a noţiunilor-cheie din domeniul relaţiilor civil-militare, fiind identificaţi subiecţii controlului civil democratic şi formele de manifestare ale controlului civil democratic. Ultimul subcapitol înglobează concluzii preliminare la tema aspectelor abordate.

Capitolul doi, *Experiența internațională privind relațiile civil-militare și controlul civil democratic asupra Forțelor Armate,* este consacrat cercetării caracterului de realizare a controlului civil democratic asupra domeniului militar într-o serie de state, inclusiv tangențial și în Republica Moldova. În subcapitolul întâi sunt prezentate tipurile şi modelele de organizare a controlului civil democratic în conformitate cu criteriile propuse de cercetătorii în domeniu, fiind identificate unele elemente comune valabile pentru toate statele, cât şi unele elemente specifice fiecărui sistem politic în parte. Un rol aparte este acordat controlului civil democratic în cadrul dimensiunii internaţionale, participarea în cadrul operaţiunilor de menţinere a păcii. Al doilea subcapitol include evaluarea rolului instituţiilor puterii de stat şi al celor din sectorul asociativ în realizarea controlului civil democratic, fiind determinate capacităţile şi potenţialul acestor subiecţi. Ultimul subcapitol totalizează investigaţiile, reliefând semnificaţia politicilor şi programelor vizate pentru dezvoltarea colaborării dintre aliaţi şi parteneri.

Capitolul trei, *Instituționalizarea și implementarea controlului civil democratic asupra Forțelor Armate ale Republicii Moldova*, este de factură aplicativă şi se referă la particularităţile stabilirii şi realizării controlului civil democratic în condiţiile sistemului politic autohton. Primul subcapitol vizează procesul de instituţionalizare a controlului civil democratic în contextul reformei FA ale Republicii Moldova, este specificat cadrul legislativ de bază al stabilirii controlului civil democratic. Subcapitolul al doilea include materialul empiric, generat de experienţa şi activitatea în domeniu a autorului tezei. Sunt trasate şi analizate direcţiile de realizare a controlului civil democratic asupra domeniului militar, sunt identificate problemele, impedimentele realizării unui control civil democratic eficient în contextul cerințelor actuale de securitate și de aderare la Uniunea Europeană. Ultimul subcapitol conţine o totalizare a ideilor expuse în cadrul acestui compartiment, insistându-se pe necesitatea realizării unui sistem de control civil democratic în conformitate cu rigorile occidentale, însă adaptat la necesitățile și specificul Republicii Moldova.

Concluziile generale includ generalizări teoretice, sunt conceptualizate rezultatele cercetărilor analitico-aplicative și elaborate recomandări pentru realizarea unui sistem autohton de controlul civil democratic, care să corespundă rigorilor de securitate și standardelor în contextul aspirațiilor de aderare a Republicii Moldova la UE.

1. ABORDĂRI ISTORIOGRAFICE ȘI CONCEPTUAL-TEORETICE DE CERCETARE

În primul capitol al lucrării sunt analizate datele istoriografice şi fundamentele conceptuale, teoretico-metodologice şi politico-juridice ale controlului civil democratic asupra structurilor din sistemul de securitate și apărare, inclusiv FA. În majoritatea statelor democratice, exercitarea unui control civil democratic eficient asupra domeniului militar este una din criteriile de bază a funcționalității democratice și este pus în practică de mai multe decenii. Prin urmare, subiectul controlului civil democratic aplicat asupra domeniului militar şi-a găsit reflectare în literatura de specialitate, în mod special în cea din SUA. În Republica Moldova însă, problema vizată este una mai puțin abordată şi, prin urmare, analiza demersului istoriografic este utilă pentru a releva nivelul de cercetare în plan național și internațional. Este important nu doar să ne familiarizăm cu experienţa statelor mai mult sau mai puţin avansate în promovarea relațiilor civil-militare și a controlului civil democratic al instituțiilor din domeniul de securitate, inclusiv FA, ci şi de a cunoaşte aparatul categorial-ideatic, în procesul de cercetare a parteneriatului civil-militar, fiind necesar să se respecte cu stricteţe rigorile ştiinţifice, urmărindu-se, de asemenea, să se contribuie la fundamentarea politologiei militare ca disciplină academică.

1.1. Studiu istoriografic

Problematica proceselor de transformare în cadrul statului, la fel ca și relațiile dintre sistemul militar și societatea civilă, care se află în proces de consolidare sau de tranziție la un alt sistem sociopolitic, a fost pe larg abordată în literatura de specialitate internațională. Subiectul în cauză a fost analizat în cadrul mai multor discipline științifice: sociologie militară, securitologie, politologie, tranzitologie, teoria relațiilor internaționale, polemologiei, istoriei etc. Cunoștințele universale privind procesul de consolidare a statului democrat și rolul sistemului militar în societățile aflate în proces de tranziție determină necesitatea realizării unei sinteze a rezultatelor științifice obținute până în prezent.

Folosind metodele descriptiv-istorică şi structural-funcţională vom recunoaşte şi compara cum au evoluat și cum sau deosebit de-a lungul anilor abordările diferitor cercetători față de relațiile civil-militare în general și controlul civil democratic în particular.

Din Antichitate și până la sfârşitul sec. XVII, paradigma de *societate civilă* a evoluat de la dreptul „natural” semnalat prin sintetizarea ideii de societate civilă și până la realitatea socială caracterizată prin anumite trăsături specifice ale existenţei practice [141, p. 72]. La începutul sec.

XVI, italianul Niccolo Machiavelli afirma că puterea militară trebuie subordonată puterii cetățenești, care o poate utiliza doar în scopuri de apărare [64, p. 134; 104, p. 61]. Generalul prusac Carl von Clausewitz considera războiul drept extensie a politicii, iar FA ca pe un instrument al strategiei politice [77, p. 613]. Sociologul și filosoful francez Auguste Comte (1798–1857), în „Cursul de filosofie pozitivă", a lansat ideea că aspectul militar al vieţii asociative apare odată cu *homo sapiens*. În Epoca Modernă, considera A. Comte, armata a fost restructurată prin înlocuirea armatelor feudalilor cu o armată naţională de conscripţie (recrutare universală) şi trecerea conducătorilor militari sub autoritatea civilă a statului. Conscripţia adusă de Revoluţia franceză la sfârșitul sec. al XVIII-lea a constituit un element decisiv de reducere a armatelor la un rol secundar în societate [144, p. 8].

Filosofului german Georg Hegel (1770–1831), afirmă că societatea civilă constituie baza unui stat și este un atribut al funcţionării acestuia [245, p. 113]. O altă definiţie afirmă că societatea civilă „reprezintă acel ansamblu de instituţii neguvernamentale diverse, suficient de puternice pentru a contrabalansa statul şi care, fără a-l împiedica să-şi îndeplinească rolul de menţinere a păcii şi de a judeca imparţial în privinţa intereselor majore, este totuşi capabil să-l împiedice să domine" [94, p. 20]. De aici rezultă impactul şi funcţionalitatea destul de semnificativă a *societăţii civile* în cadrul domeniului militar. Contingenţa dintre societatea civilă şi instituţiile militare este una tradiţională, formată pe parcursul istoriei. Entităţile sociale (comunitatea, poporul, naţiunea ș.a.) menţin prin intermediul memoriei colective şi individuale principalele atribute, tradiţii ale domeniului militar şi le transmit din generaţie în generaţie. Totodată, activitatea militară este indisolubil influenţată de stat şi de structurile sociopolitice şi juridice ale acestuia. Domeniul militar resimte în complexitate tradiţiile, valorile şi atributele societăţii civile: sistemul juridic, cultura, organizarea etc. Aceasta înseamnă că, tradiţiile, valorile şi atributele societăţii civile se regăsesc și în diverse forme de activitate ale instituţiilor militare, în viaţa cazonă a militarilor şi în colectivele de militari.

Cercetările aplicative și procesul de argumentare științifică a particularităților relațiilor dintre sistemul militar și societatea civilă au început după sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial. Experți din SUA au dat startul cercetărilor cu tematica influenței modificărilor sociale asupra funcționării FA, controlului politic, restructurării și reducerii forțelor, modificării sarcinilor în noile condiții. În cercurile științifice a luat start procesul de cercetare a temei respective din perspectiva politologiei și a sociologiei militare, „a relațiilor mai ample" existente între FA, stat și societatea care l-a creat, adică *relațiile civil-militare* [154, p. 1308].

Sintagma relații civil-militare a intrat în circuitul științific odată cu publicarea, în 1957, a lucrării "The Soldier and the State: The Theory and Politics of the Civil-Military Relations"

(„Ostașul și statul: teoria și politica relațiilor civil-militare”) a cercetătorului american Samuel P. Huntington. Autorul identifică două componente ce determină direcțiile de formare ale instituțiilor militare în societate, și anume: imperativul funcțional (ține de pericolele la adresa existenței societății) și cel social (determinat de forțele sociale dominante, ideologii și institute civile) [190, p. 2]. Potrivit lui S. Huntington, legătura dintre aceste două elemente constituie nucleul problemei relațiilor civil-militare. Ipoteza lui Huntington rezidă în faptul că relațiile dintre civili (mai întâi de toate, puterea de stat, aleasă de societate) și militari trebuie să se bazeze pe repartizarea responsabilității (sferei de competență), și anume: societatea civilă nu se implică în funcționarea și activitatea FA, iar militarii păstrează neutralitatea politică, fapt confirmat prin comportamentul profesionist al acestora. Această „coabitare” creează mecanismul democratic al societăților care tind, în esență, să evite confruntările deschise dintre aceste două componente dihotomice. Samuel Huntington a identificat mai multe tipuri de control civil: subiectiv, obiectiv, prin clasa socială etc. [98, pp. 213-335]. Chiar dacă studiile lui Huntington au fost realizate în perioada Războiului Rece, ele au stat la baza organizării relațiilor civil-militare în perioada de tranziție a tuturor țărilor din fostul lagăr socialist din Europa de Est și Uniunea Sovietică.

Cercetările teoretice ale savantului american au oferit posibilitatea de a elabora un exemplu al relațiilor civil-militare, tipar aplicat ulterior și de alți experți. Relațiile civil-militare, inclusiv procesul de exercitare a controlului civil au fost studiate din punct de vedere politologic ulterior de cercetători precum Amos Perlmutter, Bengt Abrahamson, Eric Nordlinger, Constantine Danopoulus, Roman Kolkowitz, Timothy Colton etc.

În anul 1960, cercetătorul american Morris Janowitz, considerat de unii autori „părintele fondator” al sociologiei militare, pe baza unor cercetări empirice detaliate ale militarilor americani (în mod special în ceea ce privește proveniența socială, motivația pe care o au, stilul de viață, statutul, prestigiul în societate etc.), a elaborat lucrarea fundamentală ”The Professional Soldier: A Social and Political Portrait” („Soldatul profesionist – imaginea socială și politică”) [193], care este parțial diferită de viziunea propusă de Huntington. Autorul s-a expus asupra esenței relațiilor civil-militare în cadrul societății democratice contemporane, în care progresul tehnic, schimbările sociale și specificul obiectivelor pe care trebuie să le îndeplinească FA au generat intensificarea procesului de politizare a rolului sistemului militar, în special al militarilor profesioniști. Cercetătorul era convins că schimbările sociale și politice în societate exercită o influență majoră asupra organizării militare, confirmând astfel conexiunea dintre sectoarele civil și militar. Potrivit autorului, supremația civililor asupra militarilor este obținută doar dacă aceștia câștigă în competiția generală pentru resurse și influență. M. Janowitz consideră că militarii se dezvoltă social și politic împreună cu societatea din care fac parte [193, p. 13].

Într-o anumită măsură, teoria înaintată de M. Janowitz limitează orizontul de cercetare, și anume în urma axării pe relațiile dintre puterea de stat (deși fiind aleasă pe cale democratică) și organismul militar (în cazul de față al SUA), care datorită socializării profesioniste (apartenența acestora la valorile sociale, promovarea lor) nu va fi implicat în activitatea politică. În primul rând, chiar și puterea de stat aleasă pe cale democratică nu poate monopoliza reprezentarea sectorului civil în relațiile cu sectorul militar, deoarece într-un stat democratic instituțiile civile (partide, ONG, mass-media), de asemenea, sunt parte componentă a relațiilor civil-militare și participă activ la organizarea controlului asupra domeniului militar. În afară de aceasta, organismul militar se poate considera parte componentă a societății și rămâne neutru în același timp, cu condiția dezvoltării continue a statului, funcționării stabile a institutelor acestuia, dar nu și în perioada proceselor transformaționale, atunci când valorile societății suferă modificări semnificative sau schimbări radicale. În linii generale, pentru continuarea procesului de elaborare a teoriei privind relațiile civil-militare, rezultatele cercetării realizate de către M. Janowitz au avut o importanță majoră în domeniul de specialitate.

Un alt politolog american, B. Abrahamsson, în lucrarea ”Military Professionalization and Political Power” („Profesionalizarea militară și puterea politică”) a supus criticii teoria înaintată de S. Huntington. Autorul afirmă că militarii profesioniști nu pot fi percepuți în mod apriori neutri din punct de vedere politic. Cercetătorul estimează că armata este politizată de către partea activă a societății (unită prin interese comune), care este predispusă spre conservatorism. B. Abrahamsson pornește de la ideea recunoașterii naturii politice a acestora și implementarea unui control instituțional ce ar permite guvernului să aleagă cea mai adecvată variantă de soluționare a problemelor din sectorul militar și politica externă, luând în considerare competența militarilor [148, p. 16].

În opinia lui Douglas L. Bland, ipoteza potrivit căreia relațiile dintre militari și administrația politică se caracterizează printr-un aspect problematic și o confruntare continuă este una eronată. Din contra, controlul civil asupra armatei trebuie menținut prin intermediul regimurilor de „repartizare a responsabilității” între conducătorii civili și ofițeri. „Regimurile” menționate iau naștere și se dezvoltă în funcție de circumstanțele țării respective [156, p. 21]. În opinia noastră, un neajuns al acestei abordări este analiza problemei relațiilor civil-militare și a controlului civil democratic doar prin prisma formulei „puterea de stat (fie și democratică) – armata”. Acestea, în mare măsură, au determinat cursul de dezvoltare a cercetărilor în domeniul relațiilor civil-militare în studierea problemei predispoziției militarilor de a se implica în politică [114].

Cel mai mult a dezvoltat această teorie politologul britanic S. Finer în lucrarea sa ”The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics” („Omul de pe crupa calului: rolul militarilor în politică”). Cercetătorul explică motivul pentru care armata de cele mai multe ori nu se implică în politică, chiar și în condiția monopolului asupra aplicării forței în calitate de privilegiu pentru realizarea posibilității de a pretinde la puterea politică. Autorul conchide că domeniul militar este cel mai mult controlat de către sectorul civil „în statele cu un nivel de cultură politică avansat”. În astfel de state, rolul, poziția, institutele ce au o legătură nemijlocită cu relațiile civil-militare au fost clar determinate, instituționalizate și au fost recunoscute atât în domeniul militar, cât și în societate. Și viceversa: cel mai mult sunt predispuse spre rebeliune armatele în „statele cu un nivel scăzut al culturii politice”, unde institutele de stat nu se bucură de respectul cuvenit din partea societății [180, p. 73]. Este însă cunoscut faptul că ingerințele militare au loc în interiorul mai multor țări, diverse ca dezvoltare, începând cu cele care au un venit pe cap de locuitor relativ ridicat şi organizaţii civile destul de puternice (Spania, Argentina, Venezuela ș.a.) şi până la ţări cu instituţii civile foarte slabe (Paraguay, Togo, Republica Dominicană ș.a.).

O abordare similară a fost realizată de S. Huntington în una din lucrările sale ulterioare – ”Political Order and Changing Societies” („Ordinea politică și societățile în tranziție”). Autorul admite o corelare dintre rebeliunile militare, nivelul de instituționalizare și participarea societății în procesul politic. Savantul afirmă că societățile în care urmărim un nivel înalt de instituționalizare, dar un nivel scăzut de participare în relațiile civil-militare, sunt dominate de un sistem politic mai complex și mai stabil [191, p. 86].

În cercetările realizate de Barry Buzan se constată o delimitare vizibilă dintre aspectul militar și cel nonmilitar. Dacă domeniul militar include interacțiunea și capacitățile armate ofensive și defensive ale statelor cu percepțiile acestora față de intențiile altor actori, atunci domeniul social are în vedere evoluția tiparelor tradiționale de limbă, religie, cultură, identitate, tradiții etc. [69, p. 122].

Alți participanți ai polemicii în cauză acordă mai multă atenție pericolelor externe și nivelului de ingerință a „militarilor în politică”. S. Andreski afirmă că, în condițiile lipsei pericolelor externe, militarii într-o măsură mai mare vor fi predispuși la imixtiune în politica internă a statului [149, p. 34]. M. Desch, autor a mai multe cercetări, pornește de la ideea că nivelul înalt al pericolelor externe și nivelul scăzut al pericolelor interne generează stabilirea controlului civil asupra sectorului militar, în timp ce nivelul înalt al pericolelor parvenite atât din interior, cât și din exterior duce la vulnerabilitatea. Nivelul avansat al pericolelor externe pe

fundalul nivelului ridicat al pericolelor interne poate constitui o sursă de influență negativă asupra bunei funcționări a controlului civil [174, pp. 6-7].

Teoriile menționate pot fi caracterizate drept tentative de modernizare a concepțiilor de bază ale lui Samuel Huntington și M. Janowitz, care au constituit temelia de formare a „modelului perfect al relațiilor militare – civil-militare", care poate fi aplicat în orice stat. Dacă teoria liberală a lui S. Huntington se focalizează asupra necesității de a proteja valorile democratice împotriva pericolelor ce vin din exterior, atunci teoria republicanismului civil a lui M. Janowitz se axează pe menținerea și dezvoltarea valorilor democratice existente, mai ales pe calea consolidării obiectivelor sociale ale ostașului-cetățean [227, p. 397].

J. Burk, analizând istoriografia teoriilor cu privire la relaţiile civil-militare, abordează dezvoltarea unei teorii normative a relaţiilor civil-militare în contextul „democraţiilor mature" [164, p. 12]. Cercetătorul american, după identificarea deficienţelor realizate de către Huntington (teoria liberală prevede faptul că „relaţiile civil-militare trebuie să păstreze capacitatea armatei de a proteja valorile democratice prin înfrângerea ameninţărilor externe"), şi Janowitz (teoria republicană civică „în primul rând, axată pe faptul că relaţiile civil-militare susţin valorile democratice, în special valoarea de virtute civică, prin stimularea participării civice prin rolul de cetăţean-soldat"), acesta redefineşte tendinţele actuale în cadrul relaţiilor civil-militare. Noile tendinţe includ o analiză mai atentă a estompării domeniilor politice şi militare („cum să menţii o armată puternică şi eficientă, care să nu constituie o ameninţare la adresa elitei politice civile"), relevanţa idealului cetăţean-soldat (cum acest rol odată istoric a fost reformulat, ca urmare a relaţiei în schimbare dintre armată şi societate?), precum şi dezvoltarea de relaţii civil-militare transnaţionale (de exemplu, NATO, UE). J. Burk afirmă că aceste noi tendinţe stau la baza stabilirii unei teorii care să ne ajute să înţelegem modul în care relaţiile civil-militare susţin şi protejează valorile democratice [164, p. 28].

Totodată, este necesar de menționat că J. Burk a fost primul dintre cercetători care a pus la îndoială posibilitatea de aplicare a modelelor de relații civil-militare, elaborate pentru statele cu o „democrație matură", în cazul statelor postsocialiste din Europa de Est. În opinia observatorului, modelul „structural-cultural" al relațiilor civil-militare înaintat de către M. Desch, al „actorului principal" după P. Fiver și al „propriilor idei militare" al lui D. Avant, constituie doar o modificare a modelelor lui Huntington şi Janowitz [174, pp. 167-168]. Drept confirmare a ipotezei lui J. Burk sunt rezultatele extrapolării modelelor de control asupra domeniului militar în statele din Europa de Vest şi SUA asupra statelor din fosta tabără socialistă și URSS. Deja în etapa incipientă de implementare a modelelor apăreau din ce în ce mai multe probleme de ordin conceptual ce ţineau de posibila aplicare a „modelelor occidentale", de

exemplu, a modelului de distribuire a competenţelor şi profesionalismului militar (SUA), a formării civile şi rolului moral de lider (Germania). În special, s-a constatat că distribuirea competenţelor, crearea unui sistem echilibrat caracteristic modelului american (creat în baza tradiţiei politice anglo-saxone) nu sunt acceptate la fel în state cu un alt tip de experienţă politică [158, p. 3].

Aspectul negativ configurat în aplicarea automată a teoriilor sus-menţionate în analiza problemei privind asigurarea controlului civil asupra FA politizate din ţările postcomuniste rezidă în existenţa continuă a divergenţelor în ceea ce priveşte conţinutul şi necesitatea de implementare. Pe de o parte, această realitate nu este percepută în general, iar pe de altă parte, unii militari sunt îngrijoraţi de pericolul din cadrul sistemului militar de „pelerinaj" în masă al reprezentanţilor diverselor partide politice, ONG, informaţii părtinitoare din mass-media, fapt care ar produce o perturbare a bunei funcţionări a FA, divulgarea secretelor de stat şi militare, transformarea controlului civil în tutelarea domeniului militar. Drept rezultat al unei asemenea activităţi „a societăţii" va deveni imposibilitatea de a asigura condiţii normale în activitatea cotidiană a armatei, menţinerea stării de pregătire de luptă a acesteia, generând astfel o perturbare a securităţii statului.

O altă extremitate o formează poziţia celor care se străduiau să extindă orizonturile controlului democratic civil până la administrarea civilă a organizării şi activităţii militare în stat. Prin ultima se avea în vedere competenţa de a extinde funcţiile administrative ale persoanelor oficiale în toate ramurile puterii de stat (mai întâi de toate, în cea executivă), care nu sunt militari şi nu se subordonează acestora, fapt care se realizează în cadrul competenţelor acestora [253, p. 88]. Toate acestea duceau la o interpretare inadecvată a conţinutului şi mecanismelor controlului democratic civil, al obiectului şi subiecţilor acestuia, fapt ce mărturiseşte o abordare superficială a problematicii. Erau insolite şi ideile „ideologilor" construcţiei militare, care, pe lângă aspectele principiale ce necesitau o cercetare aprofundată, au tratat şi aspecte ce ţin de sistemele de administrare de stat şi militară ale organizării militare [254, p. 4].

În prezent, se conturează şi teza clivajului cultural, adică diferenţele de cultură, valori, norme civile şi militare şi divergenţele de contact, adică cel al înţelegerilor şi al contactelor reciproce [81, p. 22].

Cercetătorii Thomac C. Bruneau şi Cristiana F. Matei au analizat eficacitatea şi eficienţa relaţiilor civil-militare în contextul democraţiei contemporane. Autorii pornesc de la ideea că acest domeniu este insuficient de conceptualizat şi analizează în mod detaliat subiectul vizat într-o serie de state atât cu democraţii consolidate, cât şi cele aflate în tranziţie. În mod special, se insistă asupra următoarei triade: 1) controlul civil democratic asupra forţelor de securitate;

2) eficacitatea forţelor de securitate în realizarea rolurilor sale; şi 3) eficienţa acestor forţe în realizarea rolurilor şi misiunilor cu costuri minime. Aceste elemente capătă o relevanţă deosebită, mai ales în contextul provocărilor multiple la adresa securităţii statului, atât în plan intern cât şi în cel internaţional [161, pp. 909-929].

Autorii afirmă că rolul FA în ţările cu relaţii civil-militare stabile este de consolidare democratică (proces prin care ţările se maturizează/dezvoltă într-un cadru democratic, ireversibil, cum ar fi prin crearea de instituţii secundare ca: statul de drept, stabilirea regulilor electorale şi crearea unei culturi civice). Autorii afirmă că prin controlul civil democratic al armatei se asigură consolidarea democraţiei. Regimurile democratice în tranziţie folosesc armata ca instrument de menţinere a controlului. Autorii identifică faptul că democraţiile noi sunt mai active în utilizarea armatei pentru a menţine ordinea (de exemplu, reprimări mai puternice sau frecvente) [161].

Profesorul Andrew Cottey susţine că relaţiile civil-militare democratice trebuie să fie conceptualizate în termeni de legitimitate democratică, guvernare şi responsabilitate [167, pp. 31-56]. În convingerea că armata trebuie să rămână apolitică, aceşti autori menţionează că *controlul democratic* al FA include, de asemenea, „controlul democratic al politicii de apărare şi controlul democratic al dimensiunilor militare ale politicii externe" [167, p. 38]. La stabilirea unui *control democratic eficient* asupra politicii de apărare, autorul citează trei aspecte-cheie care trebuie să fie luate în considerare de către stat: 1) dezvoltarea structurilor eficiente pentru planificarea şi punerea în aplicare a politicii de apărare; 2) dezvoltarea sistemelor eficiente de control parlamentar al operaţiunilor civil-militare şi 3) angajamentul societăţii civile, ca o componentă de bază de supraveghere şi de responsabilitate în materie de securitate şi apărare. Referindu-se în mod special la spaţiul postcomunist din Europa Centrală şi de Est, autorii identifică problema legată de „executarea guvernării democratice a sectorului de apărare şi securitate", deoarece fostele guverne comuniste au fost de factură autoritară şi nu au stabilit mecanisme de control civil democratic asupra FA [167].

A. Forster, un politolog englez cu experienţă militară, identifică faptul că studierea relaţiilor civil-militare a fost redefinită ca urmare a trei dimensiuni: 1) relaţiile civil-militare nu mai sunt studiate aplicându-se o abordare teoretică unică, există diferite metodologii. Dacă iniţial cercetarea relaţiilor civil-militare anterioare s-a axat pe date empirice şi evenimente specifice ca studii de caz, în prezent studiile de cercetare (precum şi în alte domenii de cercetare) sunt mult mai complexe şi teoretice; 2) relaţiile civil-militare s-au extins. Statele nu mai sunt considerate actori unitari, în relaţiile civil-militare se implică şi diferite grupuri din cadrul societăţii, care au, de asemenea, o influenţă asupra modului în care ţara este guvernată. De asemenea, studiul relaţiilor civil-militare şi a *controlului civil democratic* asupra structurilor de securitate şi

apărare, este abordat din diverse aspecte, inclusiv din punct de vedere strategic militar; 3) necesitatea sporită pentru o abordare multidisciplinară pentru relaţiile civil-militare pentru a înlocui abordarea tradiţională. Studiile în domeniul relaţiilor civil-militare sunt în prezent în câmpul disciplinelor ce includ ştiinţele sociale [182, pp. 71-87].

Cadrul conceptual al relaţiilor civil-militare include o serie de noţiuni, însă termenul cel mai relevant rămâne a fi *controlul civil*. Janowitz susţine ideea că nivelul de *control civil* trebuie să fie mai înalt în funcție de mărimea alocațiilor bugetare sectorului militar. Acest subiect a generat discuţii în mediul academic. Huntington, menţiona, pe de altă parte, că un control civil obiectiv este mai eficient decât un control subiectiv [215, p. 1]. Celelalte categorii descrise în literatura de specialitate sunt: *profesionalismul*, relaţiile cu organizaţiile internaţionale, precum şi *rolul structurilor de conducere, relaţiile civile militare problematice, structuri instituţionale şi provocări de a doua generaţie.*

Problematica civil-militară se distinge prin puterea coercitivă, potrivit căreia armata ar trebui să aibă scopul de a proteja şi de a menţine securitatea ţării şi a democraţiei, dar, în acelaşi timp, cu toată puterea coercitivă, totuși, militarii trebuie să se supună conducerii civile [179]. Puterea este cea care distinge relaţiile civil-militare. Literatura de specialitate abordează pe larg efectul negativ şi cel al disfuncţiei armatei în cazul în care aceasta se implică în politică. Complexitatea problematicii este susţinută de diferite funcţii pe care armata le-a preluat în prezent.

Fondatorii teoriei relaţiilor civil-militare identifică drept soluţie a mai multor probleme profesionalismul. Anume corpul profesional de ofiţeri este un exemplu pentru a servi cele mai bune interese ale statului şi societăţii. Responsabilitatea comună a civililor şi a armatei menţine echilibrul de putere [206, p. 73].

În anii 1990 cercetătorii occidentali au analizat impactul relațiilor civil-militare în procesul de consolidare a noilor democrații în statele postcomuniste. Se ofereau soluții pragmatice pentru guvernele democratice în vederea stabilirii controlului civil asupra FA [175]. Experții în domeniul securității militare atenționau asupra faptului că lipsa unui control civil democratic asupra structurilor de securitate și apărare poate afecta nu numai domeniul militar, dar și poate genera unele probleme în societate: tensiuni sociale, crize politice, cataclisme socioeconomice, catastrofe ecologice etc. [181, p. 13].

Într-o lucrare recentă, editorii Aurel Croissant și David Kuehn abordează reformarea procesului de apărare și a politicii militare în noile state democratizate. Cercetarea are o perspectivă comparativă: studiul controlului civil emergent (sau eșuat) asupra FA și cauzele eficienței militare pentru garantarea protecției și securității cetățenilor [169].

Structurile instituţionale, în special cele guvernamentale, au un rol important în relațiile civil-militare și în controlul civil democratic al FA. În democraţiile în curs de dezvoltare, crearea structurilor de instituţii democratice a fost o problemă de primă generaţie. În prezent, aceste ţări trec prin noi provocări. Astfel de provocări (probleme de-a doua generaţie) sunt: angajamentul „societăţii civile", gradul de transparenţă/deschidere la actele publice, implicarea instituțiilor de stat și private din domeniul mass-media; expertiza controlului parlamentar; acomodarea cerințelor organizaţiilor din sectorul civic, aprofundarea relaţiile cu organizaţiile internaţionale (NATO, UE, OSCE, CSI etc.); lupta împotriva corupției şi cooperarea între structurile din domeniul de securitate și apărare. Toate aceste probleme sunt interdependente şi au devenit actuale mai ales în contextul accederii în NATO și UE a statelor din Europa de Est și celor nou create după destrămarea Uniunii Sovietice.

În cadrul comunităţii ştiinţifice moderne, atenţia este focusată pe mecanismele juridice şi politice formale (distribuirea constituţională a atribuţiilor, ordinea de subordonare, legislaţia privind reglementarea activităţii organismului militar) drept element de bază al asigurării controlului civil democratic asupra domeniului militar.

Toate acestea duc la concluzia că problema de bază a relaţiilor civil-militare rezidă în asigurarea controlului politic asupra organizării militare (perceperea limitată a concepţiei controlului asupra organizării militare într-un stat democratic). În unele societăți, pentru asigurarea acestuia sunt suficiente prevederile constituţionale potrivit cărora şeful executivului este comandantul suprem. Acestuia îi sunt subordonate serviciul de securitate, precum şi departamentele de apărare şi alte instituţii de profil [256, p. 57]. Ca exemplu, Federația Rusă, aderând la structuri internaționale, s-a obligat să restructureze modelul său de control civil asupra structurilor militare, dar practic l-a menținut pe cel „partinic" caracteristic Uniunii Sovietice [244, p. 14; 235, pp. 82-96; 239, pp. 158-188; 252; 258, pp. 105-109]. În contextul războiului dintre Federația Rusă și Ucraina, analiștii occidental atenționau încă în anul 2018 că în Europa instrumentul politic de control al armatelor și al armelor a fost puternic afectat. Cauza principală rezidă în superioritatea cantitativă şi calitativă a Occidentului – în special a Statelor Unite – în sectorul apărării, ceea ce a făcut ca controlul și limitarea armelor să pară una superfluă [223, p. 26].

În România postrevoluționară (1989) s-a constatat o consolidare a controlului democratic asupra armatei [86, p. 31; 87, pp. 37-41]. Procesul de negociere a *acquis*-ului comunitar a implicat *volens nolens* aspecte politico-militare ale aderării României la UE [79, pp. 15-19]. Perspectiva conceptualizării relațiilor civil-militare din punct de vedere politologic a fost analizată de mai mulți cercetători, inclusiv de către Irina Ioana [99, pp. 221-226]. În volumul

colectiv „Sisteme militare şi civil-militare folosite în gestionarea crizelor şi conflictelor” (2007) [137] se analizează caracteristicile crizelor generale, inclusiv politice, elemente de impact asupra securităţii sistemelor militare şi civil-militare folosite în gestionarea crizelor şi conflictelor armate. Conferențiarul universitar, ofițerul în rezervă Marian Zulean a studiat edificarea relaţiilor civil-militare de tip democratic în România şi în estul Europei. Autorul consideră că reforma relațiilor civil-militare și stabilirea unui control democratic al FA au constituit preocupări esențiale pentru tranziția românească după anul 1989. Opinia publică a avut percepții eronate referitoare la faptul că militarii ar fi susținători ai dictaturii lui Nicolae Ceaușescu, ulterior fiind considerați ca implicați în deturnarea regimului Ceaușescu, când s-ar fi putut stabili un control militar al societăţii [231; 141]. Dan Laurențiu Mocanu a studiat criza politică și revoluțiile care au avut loc la sfârșitul sec. XX și începutul sec. XXI în fostele state socialiste din Europa de Est și, în special, cele din Africa de Nord, cunoscute sub denumirea de „Primăvara Arabă”, care au adus în prim-plan problema relațiilor dintre militari și factorul civil (politicieni) care conduce statul; rolul jucat de armată ca instituție în societate poate influența *volens nolens* regimului politic [219, pp. 76-82].

În spațiul ex-sovietic controlul civil-militar este analizat prin prisma instituțiilor democratice, cum ar fi Parlamentul, Guvernul, Curțile de Justiție [237, pp. 46-53]. Subiectul cercetării noastre și-a găsit reflectare și în literatura de specialitate din Republica Moldova. Cercetătorul Vitalie Ciobanu a studiat contextul istoric al instituirii elementului democratic în cadrul instituției militare din Republica Moldova [75]. Potrivit analistului politic Nicolae Chirtoacă, societatea moldovenească a experimentat o nouă experiență de democratizare a relațiilor dintre militari și civili. Autorul consideră că s-a mizat pe „trezirea conștiinței publice cu privire la planificarea apărării naţionale și aprobarea bugetului militar” [72, p. 62].

Totodată, făcând o paralelă cu alte state din Europa de Est, Republicii Moldova îi este dificil să evalueze conexiunea militar-civilă ca urmare a procesului lent de reformare a sistemului de securitate naţională [72, p. 64]. Vadim Enicov a abordat subiectul privind CSS și controlul democratic asupra FA [88, pp. 54-55]. Factorul democratic al instituțiilor organismului militar din Republica Moldova, estimat ca fenomen social, a fost evocat de către politologul Constantin Manolache [105, pp. 90-99; 106; 107, pp. 8-12] și generalul Ion Coropcean [108, pp. 237-242]. Analizând cadrul legislativ și constituțional al Republicii Moldova, Ion Coropcean estimează că în Republica Moldova FA „sunt subordonate în exclusivitate voinței poporului” [80, p. 143]. Studiind subiectul controlului democratic asupra sectorului de securitate, Natalia Albu concluzionează că „interpretarea contradictorie sau neprofesională a termenilor relaționați cu conceptul controlul democratic contribuie la o abordare superficială privind importanța

asigurării unui control democratic asupra sectorului de securitate la nivel national" [60, p. 48]. Într-un studiu teoretic, cercetătorii Valeriu Cușnir și Natalia Albu atenționează asupra necesității armonizării legislației naționale, inclusiv în domeniul securității, la Acordul de Asociere a Republicii Moldova la UE, „cu precădere în ceea ce privește: statul de drept, buna guvernare, combaterea corupției, dezvoltarea economică, modernizarea sistemului național de apărare" [82, pp. 78-87]. Recent, un grup de experți independenți coordonați de Natalia Albu și Vadim Enicov au elaborat un prim raport comprehensiv de analiză a sectorului de securitate din Republica Moldova, în care au evaluat instituțiile furnizoare de securitate, dar și cele responsabile de supravegherea democratică [97].

Cercetătorul Iurie Pîntea consideră că, în mod tradițional, abordarea comprehensivă a controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate include următoarele elemente: cadrul legislativ şi normativ ce corespunde practicilor democratice, care prevede roluri şi responsabilităţi pentru toţi actorii şi beneficiarii din sectorul de securitate, reguli şi responsabilităţi de aplicare legitimă a forţei în conformitate cu normele şi standardele ce ţin de drepturile universale ale omului; sistemul instituţionalizat de guvernare şi management al structurilor de securitate, inclusiv mecanisme pentru dirijare, coordonare şi monitorizare, management financiar şi audit, precum şi de apărare a drepturilor omului; capacităţile adecvate pentru asigurarea unei securităţi necesare, inclusiv personalul, echipamentele, resursele şi infrastructura; ideologia de stat a securităţii şi cultura instituţională a serviciilor de securitate, care promovează respectul valorilor, integritatea profesională, disciplina, imparţialitatea şi apărarea drepturilor omului. Toți acești factori formează modul în care actorii din sectorul de securitate îndeplinesc misiunile sale [128, p. 56].

Același autor abordează subiectul controlului parlamentar asupra sectorului apărării naţionale, având la baza experienţa puterii legislative din Estonia. În cazul Republicii Moldova, prin detaşarea unui contingent militar în Kosovo (KFOR), Iurie Pîntea consideră că este necesară formarea unui plan de audiere tehnică şi profesionistă, în fiecare lună, prin participarea reprezentanţilor Ministerului Apărării, a Ministerului Afacerilor Externe, „privind mersul desfăşurării operaţiunii de menţinere a păcii şi situaţia din zonă de responsabilitate" [128, pp. 56-57]. Într-un studiu de specialitate, Aurelian Lavric propune instituirea unui Centru al reformei în cadrul MAI al Republicii Moldova, care să elaboreze, coordoneze, monitorizeze și să evalueze desfășurarea acestuia [103, p. 47].

În urma studierii din punct de vedere politologic a obiectivelor și funcțiilor organismului militar al Republicii Moldova, în unul din articolele sale, autorul acestei teze consideră că baza legislativă în domeniul securității și apărării, în special SSN, doctrina militară etc. „trebuie să fie

un produs al eforturilor comune ale subiecților ce asigură securitatea națională, să prevadă o delimitare clară a funcțiilor, competențelor, volumul resurselor necesare pentru fiecare etapă de realizare a deciziilor de stat" [115]. În aceste condiții, societatea va fi mult mai informată despre politica militară a statului, iar guvernarea își va asigura o legitimitate sporită a propriilor acțiuni, ținând cont de opinia publică. În alt articol, autorul tezei, studiind aspectele implementării controlului civil democratic asupra domeniului militar în Republica Moldova, consideră că este necesară sistematizarea unei forme de tranziție a acestui control, eficiența cărei va depinde de: voința politică a legiuitorilor statului în vederea demarării acțiunilor de formare a unui sistem de securitate națională sigur, care s-ar extrapola în funcție de acțiunile șefilor ministerelor şi departamentelor de resort; elaborarea unei strategii complexe (concepții) de reformare a domeniului militar; preluarea experienței specialiștilor din alte țâri; implicarea unui set de experți în domeniul naționali, a reprezentanților structurilor analitice neguvernamentale, a comunității civile, mass-media în toate etapele procesului de reformare. [114].

Analizând literatura de specialitate, evidențiem faptul că sistemul civil democratic ca formă de organizare a relaţiilor civil-militare în stat înlătură pârghiile de conservare a totalitarismului, de creare a unui regim pseudodemocratic prin intermediul folosirii organizării militare drept instrument de „frânare" a proceselor democratice în societate, formare a societăţii civile. Administrarea civilă poate deturna pe al doilea plan funcţiile comandanţilor FA, dar şi necesitatea acestora în prezenţa ofiţerilor, în calitate de administratori militari. Aceasta constituie un dezavantaj, deoarece ar crea o situaţie în care opinia militarilor profesionişti nu va fi luată în considerare de către guvernanţi în procesul adoptării deciziilor cu caracter strategic. În condiţiile etapei de tranziţie, care este necesară pentru finalizarea proceselor transformaţionale în stat, apare necesitatea de a integra formele de interacţiune a domeniului militar, a statului şi a societăţii într-un control democratic civil. Este necesar un mecanism de stabilire a relaţiei dintre armată şi societate, care, pe de o parte, să fie capabil să înainteze cerinţe înalte faţă de calitatea construcţiei militare, iar pe de altă parte, să nu admită imixtiunea incompetentă într-un sistem deosebit de complex. Or, experiența internațională, reflectată în istoriografie, este una esențială pentru a cunoaște particularitățile generale și cele specifice pentru Republica Moldova.

Studiul politologic al parteneriatului civil-militar, în general, şi diferitele sale componente, în particular, şi-a găsit o expresie destul de avansată în literatura mondială de specialitate. În primele decade ale dezvoltării independente, studierii subiectului dat i s-a acordat a atenție foarte mică. În ultimul deceniu, dar în special după invazia Federației Ruse asupra Ucrainei și anexarea peninsulei Crimeea în 2014, interesul științific față de subiectul relațiilor civil-militare și a controlului civil asupra structurilor de securitate a început să crească,

materializându-se în unele cercetări din domeniul politologiei. Cu toate acestea, subiectul controlului civil democratic asupra FA în Republica Moldova rămâne a fi unul puțin studiat, fiind, în linii generale, unul cu titlu de noutate ştiinţifică.

1.2. Fundamente conceptuale, teoretico-metodologice şi politico-juridice

Controlul civil al militarilor a fost un deziderat și studiat încă din timpurile antice, însă noțiunea de control civil democratic este un concept relativ nou, dezbătut deja destul de bine în literatura internațională, însă mult mai puțin în cea națională. Controlul civil democratic este perceput ca o necesitate vitală a implementării bunei guvernări asupra sectorului de securitate și un pilon de bază în dezvoltarea societăților democratice.

Rădăcinile cuvântului „control" provin din expresia latină „contra rolus" ceea ce înseamnă verificarea unui act duplicat realizat după unul original. Controlul, în accepțiunea lui semantică, înseamnă verificare permanentă, periodică sau inopinată, făcută într-un domeniu oarecare cu scopul de a cunoaște realitățile și modul cum se desfășoară activitatea în domeniul respectiv spre a preîntâmpina sau a lichida eventualele lipsuri și a îmbunătăți activitatea sau dreptul unor organe competente de a verifica, potrivit legii, temeinicia și legalitatea hotărârilor pronunțate de un organ de jurisdicție.

Într-o accepțiune largă, controlul este înțeles drept un sistem de instituții de stat și obștești, formând o totalitate de mecanisme sociale, ce influențează conduita umană cu scopul de a înlătura abaterile de la normele unanim recunoscute. În literatura de specialitate este preponderent folosită accepțiunea anglosaxonă conform căreia controlul este perceput ca acțiunea de supraveghere sau examinare minuțioasă cu scopul de a reglementa funcționalitatea unui mecanism sau a unor procese. Deși în limba engleză termenul are un înțeles mai larg, sensul de bază de „control şi verificare" nu a dispărut. Cu toate acestea, cuvântul control este utilizat cu sensul de „a exercita puterea, a conduce, a ordona" (to exercise authority, to direct, to command) [206, p. 80]. În cadrul relațiilor civil-militare cuvântul „control" are un sens mai extins decât o supraveghere/examinare sau verificare/observare, implicând și un anumit grad de limitare în acțiuni, cu scopul prevenirii/înlăturării unor erori sau sporirea eficienței/eficacității instituțiilor.

Republica Moldova este un stat în tranziție de la un sistem autoritar de dezvoltare la unul democratic, caracterizat prin aplicarea principiilor statului de drept, consolidarea instituțiilor statale și a organizațiilor societății civile, eficientizarea luptei pentru combaterea corupției, implementarea principiilor economiei libere și sporirea securității naționale. Pentru a avea succes în această perioadă, atât statul, cât și persoanele juridice și fizice trebuie să respecte cu strictețe

normele și principiile fundamentale ale statului de drept, scop, care poate fi atins mai bine, doar dacă statul își exercită funcțiile sale de control.

Controlul este o parte componentă a procesului general de organizare și conducere a unui stat, care implică cunoașterea activității sistemului și participarea societății la implementarea acestuia.

În opinia cercetătorului Mihail Platon controlul în contextul organizării statale trebuie să soluționeze trei probleme principale: a) respectarea legislației ce contribuie la menținerea stabilității statului și a structurii sociale, depistarea la timp a abaterilor de la normele și procedurile stabilite de organele puterii de stat; b) sporirea eficienței conducerii statului; c) utilizarea eficientă a resurselor.

Controlul în stat reprezintă o condiție importantă a activității administrației publice, deoarece în așa mod se poate de verificat eficiența politicilor publice, se pot colecta opinii și elabora/implementa soluții pentru problemele cotidiene, dar și cele de importanță strategică.

Putem concluziona că indiferent de abordare, controlul la nivel de stat include măsuri de supraveghere a activităților subiecților supuși controlului, colectarea și analiza informației despre modul de implementare a legislației și indicațiilor organelor de stat, depistarea, prevenirea și lichidarea încălcărilor.

Termenul civil (din lat. *civilis* – civil, nemilitar) denotă relaţiile dintre cetăţeni – între ei, cu structurile şi organizaţiile de stat (în special militare). În etapa iniţială a cercetărilor teoretice a concepţiei relaţiilor civil-militare, „controlul civil” [113, pp. 57-62] prevedea stabilirea relaţiilor dintre cetăţeni şi putere (cei care sunt la putere) şi organele de drept ce se ocupă de securitate.

Aplicând metoda istorică în aprecierea evoluției controlului civil democratic asupra FA în contextul securității naționale putem constata, că nu există o abordare unică asupra modului de exercitare eficientă a acestui proces. În lucrările cercetătorilor contemporani domeniul relațiilor civil-militare și al controlului civil democratic al FA este redat ca o teorie, care plasează responsabilitatea finală pentru luarea deciziilor strategice de apărare și securitate pe seama conducerii politice civile, mai degrabă decât pe seama militarilor profesioniști. Din aceste considerente putem spune că principiile generale ale controlului civil democratic sunt implicarea în proces a tuturor puterilor statului (legislativă, executivă, judecătorească) dar și a reprezentanților entităților asociative și a mass-media.

Controlul civil democratic asupra domeniului de securitate și apărare este deseori considerat în studiile de specialitate ca fiind o condiție indispensabilă pentru dezvoltarea democratică a statelor conduse de oficiali aleși, cărora controlul politic al FA nu le este specific. De exemplu, în statele comuniste, cum ar fi Republica Populară Chineză, există control civil al

armatei, însă el nu este democratic, fiindcă este subordonat voinței totale a partidului politic. Mao Zedong, fondatorul Republicii Populare Chineze, a trasat viziunea Partidului Comunist Chinez asupra relațiilor civil-militare și exercitării controlului aspra Armatei Populare de Eliberare, menționând că puterea politică se dezvoltă prin țeava urmelor (FA), iar arma este comandată de către partid și armei „nu trebuie să i se permită niciodată să comande partidul" [225].

Traducerea sintagmei engleze „civil control" în limba română poate avea două variante: control civil şi control social – o situaţie similară întâlnim în limba rusă în cazul termenilor «гражданский контроль» şi «общественный контроль». Un asemenea dualism în ceea ce priveşte perceperea termenului iniţial a devenit motivul interpretării simpliste a semnificaţiei acestuia. Termenii *control civil, control civil-democrat* şi *control social* au început să fie percepuţi ca sinonime. Astfel, în Concepţia reformei militare, adoptată de Parlamentul Republicii Moldova în 2002, se aplică termenul „control de către societatea civilă" şi „control democratic" [31]. „Controlul civil" constituie mecanismul de autoreglementare în cadrul sistemelor sociale (grupuri, colective, organizaţii; în societate, în general), fapt realizat prin intermediul reglementărilor normative ale comportamentului oamenilor (moral, de drept, administrativ ș.a.). „Controlul civil" este elementul institutelor sociale care asigură respectarea normelor sociale, cerinţele normative şi limitele în ceea ce priveşte comportamentul. Element al conducerii sociale, controlul civil funcţionează după principiul legăturii inverse [250, p. 562]. Crearea condiţiilor pentru asigurarea stabilităţii sociale şi a schimbărilor pozitive în cadrul sistemului social este una dintre funcţiile principale ale unui asemenea control.

Un element important al democraţiei pe care îl poate asigura societatea civilă este implicarea ei în relaţia cu statul, ca generator al transformărilor. O societate civilă consolidată creează premisele unei „democraţii calitative". Societatea civilă constituie un mecanism de supraveghere şi control asupra statului şi o pârghie prin care acesta este presat să adopte reforme în ritmuri accelerate. O societate civilă precară implică o „democraţie superficială", cu o participare slabă a populaţiei [141, p. 74].

Calificativul „civil" semnifică, mai întâi, „tipic cetăţeanului conştient", „direcţionat în favoarea societăţii" şi, în ultimul rând, „civil, nemilitar". Altfel spus, controlul democratic este o pârghie pentru cetăţean, un element activ şi indispensabil al societăţii civile. O particularitate a celei din urmă rezidă în prezenţa cetăţenilor capabili să-şi decidă soarta.

Cu alte cuvinte, „societatea civilă" este un domeniu în care cetăţenii soluţionează anumite probleme, îşi asumă responsabilitatea pentru bunăstarea comună. Anume subiecţii societăţii civile (totalitatea cetăţenilor, a uniunilor şi asociaţiilor libere ale acestora, care sunt în afara

institutelor de stat) constituie pârghiile ce asigură echilibrul dintre interesele omului, ale societăţii şi ale statului, stabilesc mecanismele de asigurare a propriilor interese prin intermediul sistemului puterii de stat şi al statului creat de sine însuşi. Societatea nu mai are nevoie să-şi asigure evoluţia continuă, iar statul şi autorităţile centrale şi locale sunt elementele ce îndeplinesc această sarcină. Fundamentarea termenului „control civil" dezvăluie esenţa termenului „control civil democratic" care a intrat în uz în Republica Moldova, inclusiv în bazele normativ-juridice, sub influenţa cercetătorilor occidentali (H. Born, Chris Donnelly ş.a.). „Controlul civil" asupra domeniului militar este bine reflectat în cazul SUA. În această ţară, acţiunile militare sunt minuţios verificate de toate ramurile puterii și de către societatea civilă și mass-media [240, p. 26].

Apariţia sintagmei „domeniu militar" în raport cu „control civil" a fost determinată de evoluarea teoriei militare privind relaţiile civil-militare, unde controlul „democrat" sau „civil" viza doar FA. În literatura de specialitate, în mare parte se acordă atenţie necesităţii de a asigura controlul eficient al FA și al structurilor sistemului național de securitate, inclusiv celor de *intelligence* (S. Huntington, M. Janowitz, D. Burk, K. Danopulos, D. Ziker ş.a.). Necesitatea de a modifica abordările din teoriile existente se bazează pe faptul că în multe state (Italia, Franţa, Turcia), inclusiv în cele postcomuniste (Rusia, Belarus, Serbia, Ucraina), în afară de armată există şi alte structuri militarizate (mai puţin numeroase decât armata), pentru înarmarea cărora de asemenea sunt alocate resurse financiare etc. [196, p. 3]. Asemenea formaţiuni joacă un rol activ în viaţa sociopolitică, spre deosebire de armata clasică, mai ales în ţările în curs de tranziţie.

O asemenea abordare a elementelor controlului civil democratic se reflectă în Codul deontologic, unde prin FA se face referinţă nu doar la structurile direct subordonate ministrului apărării, ci şi la forţele de ordine interne, serviciile secrete şi poliţie [59, p. 8]. Controlul democratic asupra domeniului militar include o segmentare de atribuții, potrivit căreia autoritatea politică se pronunță în privința strategiilor politice, iar domeniul militar ia atitudine în privința implementării acestora ținând cont de specificul statutului de militari profesionişti. Totodată, autoritatea politică nu se implică în domeniul FA, iar factorii de decizie militari nu apar pe arena politică pentru a influenta mecanismul decizional [102, p. 59].

Subiectul abordat de autor ține de dihotomia *democratic–nondemocratic*. Un sistem *democratic* reprezintă o formă de guvernare în care puterea supremă este încredințată poporului și exercitată de către acesta, direct sau indirect, printr-un sistem de reprezentare care implică, de obicei, alegeri libere periodice. Controlul civil democratic al Forțelor Armate este o componentă a controlului politic exercitat în statele cu sistem de conducere democratic. În sensul larg, vocabula *nondemocratic* se referă la toate formele de guvernare care lipsesc cetățenii de

posibilitatea implicării în procesul decizional cu privire la bunăstarea și securitatea colectivă. Acest lucru se poate manifesta sub diferite forme, cum ar fi limitarea sau lipsirea totală a cetățenilor de dreptul de a participa la alegerea conducătorilor politici sau lipsa dreptului de a participa la procesul decizional privind cheltuielile publice. Dictatura, tirania, monarhia, oligarhia și regimul totalitar descriu acest tip de sistem politic. În aceste forme de guvernare, controlul politic asupra Forțelor Armate poate fi doar unul civil.

Securitatea, în esenţă, este un fenomen sociopolitic. Aceasta presupune necesitatea de a crea un sistem de asigurare a securităţii naţionale, unde elemente componente sunt instituţiile de stat şi instituţiile civile. Legislația Republicii Moldova definește sistemul securității naționale ca un „ansamblu de concepte, strategii, politici, mijloace, reglementări şi structuri administrative ale statului, precum şi ca un ansamblu de instituţii ale societăţii care au rolul de a realiza, a proteja şi a promova interesele naţionale ale ţării” [34, p. 7]. Instituirea mecanismelor eficiente de control civil democratic trebuie să „constituie obiective ale procesului de reforme” a acestui sistem. Totodată, pentru a garanta dezvoltarea economică, furnizarea de servicii publice, protecția infrastructurii și reziliența entităților critice, sunt necesare capacități solide de apărare, iar „securitatea trebuie să fie recunoscută drept un bun comun, în care investim împreună și de care beneficiem împreună” [28].

Prin urmare, securitatea naţională reprezintă gradul de protecţie a intereselor importante, a drepturilor şi libertăţilor persoanei, societăţii şi statului împotriva ameninţărilor externe sau nivelul absenţei pericolelor pentru drepturile şi libertăţile omului, interesele şi valorile de bază ale societăţii şi statului.

Folosind analiza critică a sistemului de securitate naţională acordăm atenţie relaţiei dintre stat şi societate, în contextul exploatării potenţialului şi posibilităţilor organismului militar în vederea obţinerii scopului de bază al securităţii naţionale, atât protecţia omului şi a societăţii, cât şi a statului.

În cadrul procesului dat, comandamentul militar în niciun caz nu trebuie să se afle în afara domeniului de stat, iar comandamentul de stat să-şi piardă funcţiile militare în contradicţie evidentă cu teoria şi practica dezvoltării militare. Din punct de vedere teoretic, comandamentul poate fi interpretat drept un ansamblu de sisteme complexe – biologice, tehnice, sociale [257, pp. 934-935]. *Prin comandament, în cadrul sistemelor de organizare şi sociale, înţelegem activitatea organelor de conducere în raport cu elaborarea şi implementarea influenţei asupra societăţii (obiectul comandamentului)*.

Conştientizarea esenţei categoriei de „comandament”, „conducere” în orice domeniu al vieţii sociale, inclusiv militare, este o condiţie obligatorie pentru determinarea corectă a rolurilor

şi funcţiilor organelor de conducere, a variantei optimale a structurii acestora, o premisă pentru îmbunătăţirea metodelor de lucru ale structurilor administrative, elaborarea şi implementarea noilor tehnologii informaţionale, a resurselor tehnice ca factori de dezvoltare a armatei care să fie capabilă să asigure nivelul corespunzător al securităţii naţionale [113, p. 57]. Toate acestea capătă o mai mare amploare luând în considerare faptul că sintagma de „comandament militar" este aplicată atât în literatura de specialitate, cât şi în legislaţia Republicii Moldova [32].

Implementând metoda descriptiv-istorică constatăm, că viziunile moderne de securitate națională au apărut în sec. al XVII-lea, în timpul Războiului de 30 de Ani din Europa și al Războiului civil din Anglia. În 1648, Pacea de la Westfalia a stabilit ideea că statul-națiune deținea controlul suveran nu doar asupra problemelor interne, cum ar fi religia, ci și asupra securității externe. Conceptul de implementare a controlului civil a fost înaintat în Marea Britanie ca formă de luptă a Parlamentului cu monarhia pentru influenţă asupra armatei. Cum monarhia reprezenta o instituţie civilă, la fel ca şi parlamentarii, se ducea lupta pentru consolidarea controlului parlamentar şi nu civil asupra armatei [140, pp. 102-103]. Discuţiile au continuat şi în lucrările unor autori. Filosoful britanic John Locke (1632–1704), bunăoară, menţiona că legea include atât principiile pe care indivizii le respectă prin contractul social, cât şi cele formulate de suveran [205, p. 147]. Cercetătorul englez Albert V. Dicey a consemnat sintagma „statul de drept" *(rule of law),* conform căreia „nimeni nu este mai presus de lege…, fiecare, indiferent de rangul sau condiţia sa, face obiectul legii ordinare şi se află sub jurisdicţia curţilor ordinare" [176, p. 189]. Expresia „statul de drept" a fost treptat aprofundată şi în alte lucrări, cu un conţinut mai larg, marcat deseori inclusiv de dihotomia civil-militar, pace-război: „autoritatea legii exprimă preferinţa pentru lege şi ordine, opusă stării de anarhie, război şi antagonism" [159, p. 105].

În SUA principiul controlului civil, în sec. XVIII–XIX, reprezenta ideea conform căreia fiecare cetăţean era responsabil pentru protecţia naţiunii şi libertăţii, deoarece în asemenea condiţii, în caz de necesitate, el va merge la război. Odată cu ideea că FA trebuie să reprezinte principiile democratice şi să salute participarea cetăţenilor, în opinia fondatorilor SUA, FA de tip integrat ar trebui să devină forțele polițienești [187, p. 404]. Însă, chiar şi aşa, diferenţa dintre militarii profesionişti şi reprezentanţii societăţii civile a fost redusă. Din acest motiv, după terminarea războiului pentru independenţă a fost redusă considerabil componenţa armatei, fapt care s-a reflectat în îngrijorările tânărului stat democrat în ceea ce priveşte structurile militare şi rolul lor. În sec. al XVIII-lea erau încă proaspete amintirile despre implicarea armatei în scopul reprimării opoziţiei politice în Marea Britanie în perioada conducerii lui O. Cromwell (1599–1658), iar unul din motivele marilor tensiuni ce au dus la declanşarea Revoluţiei Americane

(1763–1791) a fost introducerea trupelor militare engleze pe teritoriul american. Coloniştii, care se considerau egali în drepturi cu britanicii, erau împotriva unei atare ingerinţe, afirmând că asemenea acţiuni ar fi fost inadmisibile în Marea Britanie [226, p. 11].

Cel mai bine a evidenţiat importanţa parteneriatului şi perspectiva capacităţilor cooperării civil-militare, în 1944, generalul american Dwight David Eisenhower, comandantul suprem al forţelor aliate însărcinate cu debarcarea în Europa în al Doilea Război Mondial. Esenţa observațiilor sale este că problemele nonmilitare, în special cele politice sau economice, pot genera probleme dificile în domeniu militar [129, p. 44].

Adaptarea trăsăturilor democratice de către controlul civil s-a produs în contextul dezvoltării democraţiei în ţările din Europa Occidentală şi SUA. Drept rezultat a avut loc o evoluţie internă a conceptului de control civil, care a obţinut însemnătatea implicită de cea a controlului democratic, adică formele de organizare a relaţiilor civil-militare prin care societatea, prin intermediul organelor puterii de stat, structurilor asociative (ONG), mass-media etc., participă în procesul de adoptare a deciziilor în domeniul securităţii naţionale şi asigură dezvoltarea armonioasă a acesteia.

Potrivit cercetătorului Iurie Pântea, politicienii (cu referire la cei din Republica Moldova) în majoritate au o înțelegere simplistă a conceptului de control democratic asupra sectorului de securitate, punând accentul pe termenul „control”. În opinia sa, „supravegherea democratică” sau „controlul democratic” asupra sectorului de securitate nu trebuie să fie tratate simplist doar ca „supraveghere” şi „control”, ci și ca „o grijă, atenție şi interes permanent, competent şi responsabil” din partea politicienilor și a societății față de sectorul de securitate și apărare [127, pp. 20-27].

În 1990, președintele SUA George Herbert Bush a declarat în termeni clasici wilsonieni formarea unei „noi ordini mondiale”, caracterizând-o ca „o eră în care națiunile lumii, Estul și Vestul, Nordul şi Sudul pot prospera și trăi în armonie [268]. În acea perioadă, existau premise care sugerau că predicțiile președintelui Bush au fost corecte: sfârșitul Războiului Rece și destrămarea Uniunii Sovietice au dat startul unei noi ere a relațiilor internaționale și promiteau dezvoltarea unui mediu de securitate globală mai sigur. Samuel P. Huntington a presupus chiar că victoria convingerilor liberale va progresa spre „sfârșitul istoriei” [312, pp. 22-49].

Evenimentele din 11 septembrie 2001 din SUA au demonstrat că nu doar armatele convenționale, dar și structurile teroriste organizate pot fi o amenințare existențială la adresa securității naționale a oricărui stat [35]. Această situație ne demonstrează că, în sec. XXI, amenințările au devenit mai complexe, cu un caracter multidimensional, asimetric, iar prevenirea sau neutralizarea acestora necesită crearea unor mecanisme adecvate şi elaborarea de modalități

corespunzătoare, una dintre care ar putea fi utilizarea forței în afara hotarelor naționale în scopuri preventive. În acest context, eficacitatea îndeplinirii sarcinilor de garantare a securității militare depinde de revizuirea percepției amenințărilor recente. Acțiunile respective (inclusiv implicarea potenţialului structurilor analitice neguvernamentale) trebuie să devină o etapă preliminară, în urma căreia eforturile se vor concentra asupra monitorizării continue şi analizei complexe a proceselor distructive, prognozării tendințelor acestora, creării mecanismelor de neutralizare și contraatac.

Provocările militare şi nonmilitare survenite la răscrucea de milenii erau: ameninţările economice (cauzate de situaţia economică complexă), consecințele confruntărilor militare (de exemplu, perturbarea sociopolitică regională în timpul operaţiilor NATO din Kosovo), utilizarea de dependenţa economică drept instrument eficient pentru asigurarea obiectivelor de politică externă (în special, prin refuzul de a furniza resurse energetice, scumpirea bruscă a acestora); răspândirea tehnologiilor cu dublă utilizare (în cazul dat, a armelor de distrugere în masă şi a mijloacelor de furnizare a acestora ca urmare a extinderii „clubului" de state nucleare), aceasta pe fundalul eforturilor internaţionale de neproliferare a tehnologiilor de acest gen; numărul insuficient de specialişti competenţi în structurile puterii executive şi legislative (politicieni, funcţionari de stat care împiedică buna guvernare şi astfel creează premise pentru acţiuni corupţioniste); corupția, care devine un adevărat pericol pentru democraţie şi dezvoltarea economiei de piaţă; neprotejarea frontierei de stat, fapt ce nu prezintă un obstacol pentru migrarea ilegală şi contrabandă (dar prezintă o amenințare pentru relaţiile de bună vecinătate); crima organizată (care are tendinţa de a se extinde în una cu caracter internaţional); conflictele interetnice (deseori provocate de dispute religioase), precum şi decalajul de dezvoltare economică în cadrul societăților mici în care conviețuiesc diverse grupuri religioase şi etnice, fapt ce provoacă conflicte armate și manifestările ale separatismului; războaiele informaţionale, menite să defecteze sistemele computerizate, să cauzeze pierderi semnificative statelor (de exemplu, penetrarea sistemelor de control ale centralelor nucleare, perturbarea controlului traficului aerian) şi cetăţenilor (criminalitatea în sectorul bancar etc.) [247, pp. 53-59; 84, pp. 183-190]. Pentru a contracara aceste provocări, statele europene și NATO puteau să aloce resurse militare relativ mici, concentrând atenția sa mai mult pe implicarea diplomatică, economică sau polițienească.

Problema dezvoltării relațiilor civil-militare echilibrate și controlului asupra structurilor din domeniul de securitate și apărare a devenit extrem de actuală după destrămarea URSS şi a blocului socialist. Sfârşitul Războiului Rece şi a epocii de „confruntare dintre două blocuri" [100, pp. 66-76; 101, pp. 163-182] a pus pe agenda zilei chestiunea privind reforma sistemului

de securitate în zona de responsabilitate a OSCE, inclusiv implementarea unei forme democratice a controlului asupra domeniului militar. Realizarea reformelor de rigoare este determinată de una dintre condiţiile necesare pentru integrarea noilor state democrate din Europa Centrală şi de Est în structurile UE şi NATO.

În vederea depăşirii problemelor ce ţin de adaptarea la noile realităţi de securitate, în perioada septembrie 1992 – noiembrie 1994, în cadrul forumului OSCE pentru colaborare în domeniul securităţii, ţările participante au elaborat Codul deontologic al OSCE ce cuprinde aspectele securităţii (în continuare, Cod deontologic) [305, p. 12]. Documentul respectiv a devenit drept bază de identificare a direcţiei şi principiilor de reglementare a activităţii naţionale şi internaţionale a statelor în domeniul politico-militar în cadrul sistemului securităţii europene ce este în proces de dezvoltare. Codul deontologic a fost aprobat de şefii de state şi de guverne din 52 de ţări care au participat la Summitul pentru securitate şi colaborare în Europa, la Budapesta, în decembrie 1994, iar la 1 ianuarie 1995 a devenit un document politic [185, p. 89].

O particularitate a documentului respectiv o constituie prevederile referitoare la controlul politic, democratic şi principiile de exploatare ale FA, ale formațiunilor militare, paramilitare şi ale forţelor interne de securitate şi poliţie. Codul deontologic reglementează aspectele care în trecut intrau în jurisdicţia internă a statului. Scopul documentului este de a transmite controlul asupra tuturor forţelor şi serviciilor care participă în realizarea monopolului statului în ceea ce priveşte aplicarea sau pericolul aplicării forţei în cadrul statului sau în afara hotarelor acestuia prin institutele independente create în conformitate cu legea. Toate forţele şi serviciile care fac parte din cadrul sistemului de asigurare a securităţii şi apărării statului trebuie să respecte principiile legale, democratice, ale neutralităţii, să respecte drepturile omului, de asemenea să se respecte normele dreptului internaţional umanitar. Din acest motiv, în Codul deontologic se vorbeşte despre „controlul politico-democratic” [185, p. 90].

Modificarea sintagmei „control civil” în „control civil democratic” sau „control politico-democratic”, cu alte cuvinte, „modernizarea” termenului de bază a avut loc în urma axării cercetărilor problematicii relaţiilor civil-militare în ţările postcomuniste asupra faptului că sarcina principală a democraţiei în etapa iniţială trebuie să fie implementarea controlului asupra structurilor militare de către organele puterii de stat. Conceptele menţionate se referă la controlul realizat de structurile de stat ce au fost alese pe o cale democratică, însă era ignorat un asemenea detaliu precum faptul că, odată cu schimbările din cadrul societăţii şi principiile de formare a puterii de stat, se modifică şi armata. În condiţiile modificărilor continue, delegarea funcţiilor de control unei singure instituţii de stat nu va avea rezultatele scontate. În afară de aceasta, trebuie luat în considerare faptul că posibilităţile iniţiale ale statelor comuniste, cu un sistem politic

birocratic şi cvasiteocrat, în mod considerabil diminuau posibilitatea implementării cu succes a relaţiilor civil-militare care au fost adoptate de sistemele politice de dictatură postmilitară din statele Americii Latine şi cele din Africa [249, p. 234]. Nu a fost conştientizată necesitatea implementării controlului asupra fostei nomenclaturi de partid, care a rămas la guvernare şi demonstra imposibilitatea de a exercita funcţiile de rigoare în noile circumstanţe, limitându-se la adoptarea deciziilor vizând aspecte ce ţin de propriile necesităţi.

Ca urmare a aplicării principiilor controlului civil democratic se asigură în egală măsură participarea atât a societăţii civile, cât şi a statului la elaborarea politicii de securitate şi apărare, axate pe concentrarea activităţii organismului militar asupra creării condiţiilor corespunzătoare pentru asigurarea unei dezvoltări democratice durabile a statului [209, pp. 1-3].

În linii generale, controlul civil democratic asupra domeniului militar este o metodă de reglementare socială, în care scopul final este identificarea fenomenelor negative din cadrul domeniului militar, facilitarea soluţionării problemelor şi contradicţiilor emergente, dar şi a colectării informaţiilor cu transmiterea ulterioară spre structurile competente. Din acest punct de vedere, controlul civil democratic asupra domeniului militar este un sistem de institute de stat şi sociale şi al măsurilor implementate de acestea, care asigură legalitatea şi raţionalitatea politicii militare a statului, transparenţa maximă a domeniului militar, caracterul democratic al relaţiilor civil-militare în stat [234, p. 60].

Controlul civil democratic constituie o metodă de conducere politică a domeniului militar, teoria şi practica de reglementare a relaţiilor civil-militare, unde principiile de bază de funcţionare a organismului militar sunt determinate nu doar de către stat, ci și de societatea civilă și reprezentanții mass-media (astfel asigurându-se supremația domeniului politic asupra celui de securitate). Această formă de organizare, de asemenea, reprezintă o sistematizare a măsurilor şi resurselor realizate de către organele puterii de stat şi ale societăţii civile în scopul împiedicării procesului de militarizare a societăţii, garantării securităţii statului şi a cetăţeanului, provocării progresului structurilor militare (prevenirii degradării acestora), asigurării respectului faţă de serviciul militar din partea societăţii [227, p. 551].

În cadrul relațiilor civil-militare, partenerii civili și cei militari au un statut egal, însă, cu toate acestea, există un control democratic din partea civililor asupra sectorului de securitate. În aceste situații se utilizează sintagma de „control democratic” sau „civil democratic” în loc de cea de „control civil”, fiindcă poate fi exercitat doar într-un context autentic democratic, în care reprezentanții poporului (civilii) sunt aleși în cadrul unor alegeri libere și corecte și acționează doar în limitele impuse de legislație. Controlul democratic este în mare parte caracteristic statelor din zona cu cultură politică euroatlantică. Din altă parte, „controlul civil” poate fi exercitat și de

o putere autoritară sau chiar dictatorială, cum se întâmplă în atâtea situaţii în Rusia, Asia Centrală, Orientul Mijlociu, Africa sau, uneori, America Latină [85, pp. 172-185].

În opinia lui A. Vladimirov, drept categorie „de control al stării şi al executării" poate fi (şi este) doar un element al sistemului de conducere şi al procesului de guvernare în stat. Controlul poate fi eficace doar în cazul în care celelalte elemente ce includ conceptul de „conducere" (realizat sau în proces de implementare) sunt unificate printr-o singură idee şi un singur scop [242, p. 209]. Definiţia conceptului de „control" propusă de A. Vladimirov nu este contradictorie cu „spiritul" controlului civil democratic, în cazul în care activitatea APC are un caracter transparent, iar tot ceea ce este „unificat printr-un scop unic" este direcţionat întru asigurarea securităţii societăţii şi a cetăţeanului. Un asemenea model al conducerii politice a domeniului militar poate îndeplini funcţii cu caracter de consiliere, care presupun un mecanism de consultare şi schimb de informaţie.

Armata este creată şi există pentru a asigura securitatea militară a societăţii şi, într-o anumită măsura, reflectă puterea reală a societăţii. Însăşi armata în anumite circumstanţe poate deveni o sursă de pericol pentru societate, evident, în cazul în care se distanţează vizibil de interesele acesteia. Asta înseamnă, că problemele legate de implementarea controlului civil democratic nu-şi vor pierde actualitatea, ele fiind nu doar complicate, ci şi contradictorii. [115, pp. 7-13]. Aceasta rezidă în caracterul specific al domeniului de securitate, în general, şi al armatei, în special, abordare ce condiţionează aspectul multilateral al paradigmei relaţiilor civil-militare.

Astfel, pentru prevenirea tentativelor de manipulare a armatei şi a exploatării neconstituţionale, dar şi în scopul obţinerii unei abordări unice în ceea ce priveşte menţinerea şi dezvoltarea domeniului militar, este necesară asigurarea transparenţei activităţii acestuia. Societatea are nevoie de un mecanism de monitorizare care include institutele de stat, normele legale, proceduri corespunzătoare, care, în final, creează conexiunea relaţiilor civil-militare.

După cum s-a menţionat anterior, controlul civil democratic asupra domeniului militar este un sistem multilateral şi multifuncţional al institutelor de stat şi civile, iar scopul măsurilor implementate de acesta este de a asigura dezvoltarea durabilă a societăţii. De aici apare necesitatea de a determina domeniile de bază ale acestui tip de control, sarcinile pentru îndeplinirea cărora sunt direcţionate eforturile subiecţilor care joacă un rol nemijlocit în crearea condiţiilor pentru funcţionarea eficace a întreg sistemului şi realizarea scopului principal.

În opinia cercetătorului rus O. Belikov, controlul civil democratic nu poate fi redus doar la controlul FA, chiar dacă acesta ar fi realizat de toate structurile de forţă [333]. În ţările cu regim sociopolitic instabil este dificil de întreţinut controlul civil democratic asupra armatei

[330, p. 3] fiindcă implică controlul întregului domeniu militar și de securitate, inclusiv serviciile de informaţie și structurile paramilitare, acţiunile militare peste hotarele țării, adoptarea și implementarea bugetului militar, asigurarea materială și socială a structurilor militare, starea infrastructurii militare, dotarea tehnică a trupelor militare etc.

Preocuparea științifică a domeniului civil-militar constă în prevenirea eventualelor lovituri de stat, susținerea tranzițiilor de la regimurile autoritare la cele democratice, asigurarea interacțiunii dintre liderii politici, militari și civili. Dacă elitele politice și cetățenii civili trebuie să acorde o atenție mai mare FA, atunci militarii trebuie să fie mai sensibili la preocupările, atitudinile și valorile civililor, pe care îi servesc în cele din urmă. Îmbunătățirea relațiile civil-militare se produce în funcție de faptul dacă se poate institui o înțelegere reciprocă între cele două părți [219, pp. 16-17].

Interpretarea dată de către cercetătorul O. Belikov controlului civil democratic este una valoroasă. Aceasta are o însemnătate specială în contextul proceselor de reformă a statului, deoarece oferă posibilitatea nu doar de a sublinia obligaţia domeniului militar de a îndeplini funcţia de asigurare a securităţii societăţii şi statului, ci şi de a determina rolul societăţii în procesul de realizare a acesteia. Prin urmare, se va obţine o abordare complexă a organizării echilibrate a relaţiilor civil-militare, unde obiectul controlului civil-militar este: mecanismul de formare a politicii militare, adoptarea şi implementarea deciziilor politico-militare; fundamentarea şi respectarea angajamentelor internaţionale ale statului în domeniul militar şi politico-militar; ordinea şi regulile de întrebuinţare a organismului militar (FA şi alte formaţiuni militare), inclusiv în scopul reglementării conflictelor interne, şi desfăşurarea operaţiilor de menţinere a păcii; formarea şi executarea bugetului militar; producţia militară şi conversiunea acesteia; starea FA şi a altor trupe, autoritatea armatei în societate, prestigiul serviciului militar; legalitatea în cadrul FA şi al altor structuri militare, protecţia socială a militarilor şi membrilor familiilor acestora, dar şi a persoanelor eliberate din serviciul militar; executarea acţiunilor de informare şi educare în rândul militarilor; educarea militară şi patriotică, pregătirea morală şi psihologică a cetăţenilor pentru apărarea patriei etc.

O trăsătură importantă a abordării obiectului controlului civil democratic asupra domeniului militar este asigurarea integrităţii şi a importanţei acesteia în procesul de consolidare a relaţiilor civil-militare, care vor apropia domeniul militar de societate, fapt ce va determina independenţa principiilor de funcţionare şi a priorităţilor de dezvoltare.

Stabilirea obiectului controlului civil democratic, pe de o parte, ar asigura nepermiterea militarizării statului şi posibilitatea de a confirma puterea militară în societate, iar pe de altă parte – protecţia organismului militar de încălcarea legii, de abuzul de putere şi degradarea societăţii.

În opinia statelor membre ale OSCE, acesta trebuie să contribuie la integrarea FA cu societatea civilă ca manifestare importantă a democraţiei [59, p. 8]. Asigurarea puterii de stat şi a societăţii cu informaţie operativă şi veridică se efectuează în conformitate cu legislaţia în vigoare şi constituţia statului, normele de drept internaţional, potrivit situaţiei politico-militare pe glob şi în regiune, realităţilor demografice, economice, tehnico-ştiinţifice ş.a. Colectarea şi diseminarea informaţiei de acest tip nu reprezintă scopul în sine, ci este o metodă de prevenire, depistare şi depăşire a fenomenelor negative în activitatea militară a organismului militar.

Rezultatul scontat al implementării unui control civil democratic eficient, în special în perioada de tranziţie, este securitatea societăţii, asigurarea drepturilor şi libertăţilor cetăţeanului, care se atinge prin: confirmarea principiilor democratice şi normelor de formare a politicii militare; elaborarea propunerilor, deciziilor şi recomandărilor în ceea ce priveşte consolidarea capacităţii de apărare a statului; ridicarea prestigiului FA şi a altor structuri militare în percepţia societăţii civile; nepermiterea existenţei forţelor care nu se înscriu în cadrul constituţional al statului; crearea condiţiilor care ar exclude posibilitatea exploatării organismului militar în interesul anumitor grupuri, partide sau altor uniuni ale societăţii civile; prevenirea sau încetarea exploatării nemotivate, iraţionale a resurselor în scopuri militare; depistarea şi evitarea situaţiilor privind lezarea drepturilor omului în FA şi al altor structuri militare; distorsionarea relaţiilor civil-militare; asigurarea protecţiei drepturilor şi intereselor militarilor, persoanelor eliberate din serviciul militar, personalului civil din FA etc.

Militarii sunt membri atât ai societăţii civile, cât şi ai domeniului militar. Corpul de ofiţeri posedă cunoştinţe speciale, iar utilizarea acestora în scopuri mercantile poate aduce daune societăţii. Din acest motiv, prin intermediul statului, ofiţerii sunt responsabili în ceea ce priveşte punerea în practică a cunoştinţelor doar întru binele societăţii. Societatea este interesată de securitatea sa, iar statul trebuie să o asigure, prin intermediul eforturilor şi capacităţilor corpului ofiţeresc [224, p. 100].

Actualmente, conceptul culturii civil-militare democratice este identificat prin acronimul CIMIC şi semnifică parteneriatul civil-militar, indispensabil executării misiunilor, ce descrie modul în care armata şi societatea colaborează, negociază şi se completează [146, pp. 22-26]. În percepţia NATO, CIMIC semnifică „totalitatea acţiunilor şi măsurilor întreprinse pentru realizarea coordonării şi cooperării între comandanţii militari, personal, pe de o parte, şi autorităţile naţionale şi locale şi populaţia civilă, organizaţiile internaţionale, neguvernamentale şi private de voluntari, pe de altă parte” [128, p. 48]. În percepţia ONU, CIMIC este „relaţia de sprijin reciproc, planificare integrată şi schimb constant de informaţii, necesare la toate nivelurile, între forţele militare, organizaţiile şi agenţiile umanitare, care acţionează pentru

îndeplinirea unui scop comun, ca răspuns la o situaţie de urgenţă umanitară" [128, p. 48]. În percepţia UE, CIMIC îndeplinește „sarcini sau activităţi specifice desfăşurate de forţele UE, izolat sau în parteneriat, cu una sau mai multe organisme civile, întotdeauna în sprijinul misiunii comandantului" [129, p. 48]. În viziunea autorului tezei, CIMIC reprezintă relația dintre toate nivelurile organizaționale ale instituțiilor militare cu autoritățile civile de toate nivelurile, reprezentanții sectorului asociativ, mass-media și alți actori din aria de operațiuni/dislocare în scopul coordonării acțiunilor și cooperării pentru îndeplinirea cu succes a misiunilor stabilite. Alături de viziunile instituţionalizate sunt şi altele, „personalizate". Unii autori analizează domeniul militar ca un corp izolat, un „trib între triburi" [68, pp. 125-152].

Din punctul de vedere teoretic, subiecţii controlului civil democratic constituie omul şi cetăţeanul, societatea şi statul. Activitatea primului grup de subiecţi (cetăţeni separaţi şi grupuri de cetăţeni) este direcţionată asupra organizării unei interacţiuni cu domeniul militar în procesul de asigurare a securităţii naţionale (în special, a societăţii şi a statului), în condiţia în care realizarea drepturilor constituţionale şi a libertăţilor omului şi cetăţeanului devin factori de bază în formarea algoritmului acţiunilor militare ale organismului militar în cadrul procesului de executare a sarcinilor sale fireşti.

Societatea are un rol esențial în ierarhia subiecţilor controlului civil democratic (partidele politice, instituţiile ştiinţifice, ONG, mass-media), societatea stabileşte principiile activităţii puterii de stat pentru asigurarea securităţii prin intermediul protecţiei valorilor spirituale, morale, etice, culturale, intelectuale şi materiale.

Conceptul potrivit căruia doar organele centrale ale puterii de stat au dreptul să implementeze controlul civil democratic este unul eronat deoarece există multe elemente care sunt subiecţi ai controlului civil democratic. Acesta nu poate fi o prerogativă a unei singure instituţii sau a unui institut de stat. În cazul creării unui asemenea tip de control, el se va transforma în o concentrare de atribuţii periculoasă pentru societate. În asemenea condiţii, controlul va fi civil, însă nedemocratic. Pericolul desfăşurării evenimentelor după un asemenea scenariu se explică prin faptul că într-un stat aflat în proces de tranziţie (în cazul de faţă, Republica Moldova) în condiţiile formării societăţii civile, puterea este predispusă să aplice metode de conducere conservatoriste (distanţate de cele democratice).

Sistemul controlului civil democratic presupune diversificarea subiecţilor, fapt necesar pentru crearea relaţiilor civil-militare echilibrate, crearea bazei securităţii naţionale atât pe plan intern, cât şi în extern. Mai mulţi cercetători din Occident evidenţiază o serie de trăsături specifice ale abordării controlului civil democratic asupra domeniului militar în ţările postcomuniste din Europa. Cercetătorul A. Cottey, în lucrările sale, subliniază faptul că ţările

europene ce făceau parte din tabăra socialistă se pot confrunta cu dificultăţi în ceea ce priveşte implementarea reformelor în FA, a relaţiilor civil-militare şi a politicii de apărare datorită culturii sale politice [167, p. 13]. Factorii dezvoltării controlului civil democratic pot fi clasificaţi în cinci categorii: influenta externă; influenţă internă; influenţa factorilor instituţionali; economia internă; „cultura" Forţelor Armate. A. Cottey consideră că relaţiile civil-militare trebuie abordate multilateral [167, p. 13].

Este necesar să menţionăm, în acest context, că politologii J. Linz şi A. Stepan evidenţiază cinci aspecte ale democraţiei, care pot asigura controlul civil democratic: societatea civilă (dreptul la întrunire şi exprimare); societatea politică (alegeri libere); supremaţia legii (constituţionalism); aparatul de stat eficace (profesionalismul); comunitatea economică (piaţă instituţionalizată) [203, p. 382].

Influenţa Occidentului în dezvoltarea controlului civil democratic asupra domeniului militar în statele din Europa Centrală şi de Est este una vizibilă. Majoritatea statelor postcomuniste şi-au declarat intenţia de integrare fie în UE, fie în NATO sau, implicit, în ambele structuri. Crearea unor forme democratice de organizare a relaţiilor civil-militare, la fel, de dezvoltare a societăţii civile, au devenit condiţii obligatorii pentru a fi acceptate în organizaţiile menţionate.

Fiecare dintre ţările din Europa Centrală şi de Est a avut o cale proprie în ceea ce priveşte soluţionarea acestei probleme (cel puţin, într-o anumită măsură), însă luând în considerare complexitatea procesului de reforme, acestea s-au confruntat cu o serie de probleme comune: lipsa de experienţă a noilor lideri; scăderea încrederii populaţiei în armată; cultura internă neconsolidată a personalului FA şi a altor structuri militare (a doua categorie din clasificarea lui A. Cottey); ineficacitatea aparatului de stat din acea perioadă (necesitatea de a implementa reforma organelor de conducere de stat şi militară); impactul crizei economice asupra stării de asigurare a securităţii şi apărării naţionale; factorul de nepregătire a societăţii de a juca un nou rol în viaţa statului ş.a.

Manifestări similare au avut loc şi în fostele republici sovietice, inclusiv în Republica Moldova. O asemenea situaţie constituie o mărturie directă a coincidenţei depline a categoriilor menţionate anterior cu situaţia creată în domeniul reformei relaţiilor civil-militare şi a procesului de democratizare a statului şi dezvoltare a societăţii civile.

Forma democratică de organizare a relaţiilor civil-militare determină mecanismul de formare a politicii militare, adoptarea şi implementarea deciziilor politico-militare (are loc în aria politicului), fundamentarea şi respectarea angajamentelor statului în domeniul militar, transparente şi accesibile pentru societate (prin transparenţa procesului de adoptare a deciziilor,

fapt la care se ajunge prin intermediul investigaţiilor mass-media, al controlului parlamentar şi al cercetărilor ştiinţifice) [216, pp. 22-23]. Ordinea şi regulile de exploatare a organismului militar al statului, inclusiv în scopul reglementării conflictelor interne şi operaţiilor de menţinere a păcii sub egidă internaţională, de asemenea sunt cuprinse de controlul civil democratic. Exploatarea mecanismelor acestuia în procesul de creare şi executare a bugetului militar, soluţionarea problemelor ce ţin de producţia militară şi conversiunea acesteia, respectarea principiilor legale în cadrul organismului militar etc. sunt condiţii necesare pentru democratizarea societăţii şi a statului.

Cele menţionate mai sus răspund întru totul obiectului şi sarcinilor actorilor controlului civil democratic în ceea ce priveşte procesul de promovare a politicii de stat în domeniul securităţii şi apărării naţionale. În contextul avansării procesului de democratizare, dezvoltarea unei societăţi civile, consolidarea activităţii ONG şi analitice, a centrelor şi instituţiilor de cercetare și a mass-media independente constituie un garant al unei abordări complexe a sarcinilor sus-menţionate.

Însă factorii instituţionali nu pot fi percepuţi drept factori de bază pentru asigurarea controlului domeniului militar implementat de puterea de stat, în condiţiile neconştientizării necesităţii şi a acţiunilor reale întreprinse în scopul democratizării relaţiilor civil-militare într-un context mai amplu. Aceasta ne dovedeşte importanţa prioritară a realizării depline a reformei structurale, care presupune reforma instituţională a controlului de stat. Prin urmare, scopul final al eforturilor menţionate este implementarea controlului civil democratic prin atragerea reprezentanţilor sectorului civic (nonguvernamental) în procesul de reglementare a problemelor ce ţin de dezvoltarea militară şi aplicarea forţei militare în exclusivitate în scopul stopării şi neutralizării pericolelor interne şi externe în adresa securităţii naţionale.

Societatea trebuie să îndeplinească funcţia de echilibrare în procesul determinării necesităţilor sale în ceea ce priveşte propria securitate, exercitând o anumită influenţă asupra desfăşurării acestuia. Această influenţă, într-o anumită măsură, diferă de controlul clasic (verificări, observări, monitorizare), în primul rând, prin faptul că subiecţii controlului civil democratic nu doar participă în procesul de pregătire şi adoptare a anumitor decizii în domeniul securităţii şi apărării naţionale, ci sunt responsabili şi pentru monitorizarea realizării acestora.

O trecere în revistă a tipurilor şi principiilor de organizare a controlului civil democratic asupra domeniului militar relevă particularităţi istorice, politici internaţionale, regionale şi de stat.

În perioada postbelică, luând în considerare caracterul serviciului militar, prin pactele internaţionale privind drepturile omului din anul 1966 erau prevăzute unele limitări în drepturi pentru militari. În art. 8 al Pactului internaţional privind drepturile sociale, economice şi

culturale din 16 decembrie 1966 este stipulat dreptul de a crea uniuni profesionale şi a participa în activitatea acestora, însă în al doilea punct al aceluiaşi articol se face o remarcă cu privire la posibilitatea de a introduce restricţii pentru persoanele care fac parte din forţele armate, poliţie sau administraţia de stat [58, pp. 6-7]. În art. 8 (lit. c), subpunctul 3 din Pactul internaţional privind drepturile sociale, economice şi culturale se stipulează aspectul privind „munca forţată şi obligatorie", acest moment însă nu cuprinde orice serviciu cu caracter militar, iar în punctul 2 al art. 22 al Pactului se face o remarcă în privinţa posibilităţii de a stabili restricţii în ceea ce priveşte dreptul la întrunire pentru persoanele ce fac parte din structurile FA şi poliţiei [58, p. 7]. Pentru a asigura un nivel corespunzător al securităţii naţionale, ordinea publică, sănătatea şi moralitatea populaţiei, pot fi aplicate şi alte restricţii, în special în ceea ce priveşte dreptul la libera deplasare, dreptul la libera exprimare etc.

Experienţa marilor puteri ale lumii (SUA, Franţa) ne vorbeşte despre faptul că în anumite perioade istorice tendinţa de bază în dezvoltarea relaţiilor civil-militare era distribuirea competenţelor şi atribuţiilor între sferele civilă şi militară, dar şi descreşterea maximă a posibilităţii de a manifesta o politică proprie pentru militari. La începutul existenţei sale în SUA, controlul civil al FA (în acest caz, forma istorică a organizării relaţiilor civil-militare) era perceput de americani prin prisma a trei factori. În primul rând, FA de amploare erau considerate drept o ameninţare pentru libertate. Acest fapt se explică prin moştenirea Imperiului Britanic şi ocupaţiei ţării în perioada colonialistă. În al doilea rând, FA reprezentau un pericol pentru democraţia americană. Concepţia în cauză avea o legătură nemijlocită cu idealul soldatului cetăţean şi îngrijorarea pentru crearea unei aristocraţii sau autocraţii militare. În al treilea rând, FA erau percepute drept un pericol pentru dezvoltarea economică, deoarece întreţinerea unei armate numeroase ar fi devenit o povară pentru economia tânărului stat [226, p. 12]. Actualmente, în SUA, subordonarea armatei faţă de autorităţile civile constituie un atribut al libertăţii şi, prin extindere, al democraţiei [226, p. 8].

În Franţa, restricţiile drepturilor politice, care aveau drept scop prevenirea exercitării oricărui tip de forţă asupra conducătorilor statului, au determinat faptul că prin „Legea privind implementarea serviciului militar obligatoriu" militarii erau lipsiţi de dreptul de a vota, iar în anul 1884 a fost anulat dreptul de a fi ales. După cel de-al Doilea Război Mondial şi, în special la sfârşitul sec. XX – începutul sec. XXI, în procesul de transferare a FA pe bază profesională prin legislaţia în vigoare a Franţei, erau menţinute aproape toate drepturile şi libertăţile pentru militarii profesionişti. Prin această acţiune, de fapt, s-a configurat „controlul civil-democratic".

În URSS s-au configurat alte realităţi civil-militare, determinate de ideologie şi rolul conducător al PC al URSS. Americanul Ralph Neuder considera poporul sovietic ca fiind

obedient şi fatalist, profund servil puterii, fără a-i reproşa acţiunile militare [259, pp. 23-24]. La mijlocul anilor 1980, pe fundalul restructurării („perestroika") şi transparenţei („glasnost"), în societatea sovietică un loc deosebit îl avea conceptul despre egalitatea politică şi civilă a militarilor. Baza acestuia a fost pusă la nivel constituţional prin stipularea că militarii au aceleaşi drepturi şi libertăţi ca oricare cetăţean al statului [238, p. 50]. Prevederea constituţională respectivă avea un caracter declarativ, din simplul motiv că serviciul militar presupune anumite limite în ceea ce priveşte drepturile militarului ca cetăţean. Drept rezultat a apărut statutul juridic special al militarilor.

Experienţa unor ţări (de exemplu, Turcia şi Chile) demonstrează că, în condiţiile fragmentării vieţii politice, se pot crea situaţii în care un singur partid politic sau o alianţă venită la guvernare pe cale legală să nu fie capabile să realizeze o guvernare eficientă, fapt care poate aduce statul sau poporul la limita supravieţuirii [229, p. 2]. În acest caz, militarii, fiind o putere consolidată şi independentă, pot adopta o decizie politică proprie drept măsură temporară şi să-şi asume responsabilitatea de depăşire a situaţiei critice.

Cercetătorul Anton Bebler evidenţiază o complexitate de tipuri şi principii de organizare şi control civil democratic în perimetrul militar din Europa de Sud-Est, elemente care se regăsesc şi în Republica Moldova: creşterea numărului de cadre civile în ministerul apărării; transparenţa politicilor de apărare, a rolului parlamentului şi a opiniei publice; schimbări majore în ierarhia militară; emanciparea naţională faţă de Kremlin şi adoptarea unor noi doctrine de apărare; transformări în structura forţelor militare; noi forme manageriale în administrarea armatei; neutralitatea politică relativă a FA; pluralitatea ideologică; ieşirea de sub pedeapsa legii a opozanţilor politici; reducerea rolului de garant al securităţii interne de către armată; abolirea discriminării religioase [151, pp. 129-145]. Totodată, şi S. Huntington este optimist în privinţa stabilirii unui control civil democratic în domeniul militar în regiunea Europei de Est. Principalii factori identificaţi ca garanţi ai unei tranziţii de succes ţin de acceptarea tot mai largă a normelor de profesionalism militar şi control civil, atât în ceea ce priveşte interesul militarilor, cât şi cel al civililor pentru un astfel de control şi costul politic şi social modest, în comparaţie cu beneficiile importante aduse societăţii [146, p. 5].

O metodă universală de a crea un sistem funcţional de asigurare a securităţii naţionale este edificarea şi consolidarea sistemului de control de drept, instituţional şi corporativ al procesului de consolidare şi dezvoltare a acestuia. Statul de drept presupune în calitate de principiu fundamental supremaţia legii exprimată prin voinţa cetăţenilor [134, p. 25], inclusiv a celor din domeniul militar. În sistemul românesc, „statul de drept presupune ca întreaga activitate a tuturor autorităţilor sale – legislativă, executivă şi judecătorească – să se desfăşoare cu

respectarea Constituţiei şi a legilor adoptate" [95, p. 19]. Anume în contextul statului de drept se formează condiţiile favorabile de dezvoltare a controlului civil democratic asupra domeniului militar.

Etica profesională nu apare în mod spontan, ci trebuie să devină rezultatul unei educaţii deliberate şi a unei pregătiri umanitare şi profesionale de calitate. Etica militară este parte componentă a ideologiei de stat privind serviciul militar. Aceasta trebuie să fie elaborată în urma studierii aprofundate a experienţei mondiale, a istoriei naţionale, să fie compatibilă din punct de vedere naţional şi să fie acceptată de societate. O asemenea etică poate garanta neingerinţa militarilor (fără necesitate) în afacerile civile şi ar condiţiona în activitatea acestora un climat relativ transparent.

Analistul rus A. Vladimirov propune o altă clasificare a tipurilor de control civil democratic: controlul politico-guvernamental, parte componentă a sistemului conducerii de stat; controlul civil, parte componentă a relaţiilor civil-militare; controlul intern (corporativ) al structurilor de forţă drept bază a eticii şi a conducerii interne [243, p. 211].

Luând în considerare logica opiniei expertului rus, trebuie să accentuăm că astfel statul stabileşte reguli stricte privind funcţionarea domeniului militar, fapt care presupune un control. Există o delimitare clară a funcţiilor şi atribuţiilor între conducerea politică, societate şi militarii profesionişti. Esenţa controlului corporativ o reprezintă adoptarea şi stabilirea unei etici a controlului intern al structurilor de forţă, atunci când fidelitatea profesională şi calităţile personale, succesul fiecărui membru al corpului militar devin componente de bază ale serviciului şi carierei de succes, iar toate acţiunile actorilor nu depăşesc atribuţiile profesionale prevăzute de constituţie şi legislaţia în vigoare. Lipsa unei etici corporative, manifestările de ignorare a dreptului internaţional (mai ales în domeniul drepturilor omului), în timp ce persistă educaţia patriotică şi motivarea privind perfecţionarea profesională, şi nu năzuinţa pentru putere şi conducere, constituie calităţi extrem de importante în acest sens.

O problemă esenţială a cooperării civil-militare o reprezintă relaţia dintre corpul ofiţerilor şi stat. Corpul ofiţeresc constituie elementul de conducere activă al structurii militare şi este responsabil de securitatea militară a societăţii, iar statul este elementul conducător activ al societăţii şi gestionarul mijloacelor pentru diverse valori sociale, inclusiv pentru securitatea militară [65, p. 601].

Pentru aceasta este necesar de a recunoaşte că, corpul de ofiţeri nu poate fi condus prin intermediul pârghiilor economice; un ofiţer are nevoie de mecanisme de „reglementare" prin aplicarea cărora acesta îşi construieşte relaţiile cu colegii, subalternii, conducătorii superiori şi îşi determină atitudinea faţă de patrie [190, p. 14]. Comportamentul în cadrul structurilor militare

este reglementat prin mai multe acte legislative, regulamente şi tradiţii. Atitudinea faţă de patrie este determinată prin ideea că aptitudinile şi cunoştinţele acumulate trebuie utilizate numai în folosul patriei, în conformitate cu reprezentantul intereselor acesteia, adică statul. Practica profesională a ofiţerului presupune un mod de viaţă foarte activ. După cum se obişnuieşte, ofiţerii muncesc şi locuiesc separat de societate. Drept urmare, cercul de cunoscuţi ai acestora în afara profesiei este unul limitat. O manifestare externă a delimitării faţă de restul societăţii civile este vestimentaţia militară, ţinuta şi alte semne distinctive.

Corpul ofiţeresc – atât ca profesie, cât şi institut – este bazat pe principii formale. Ierarhizarea gradelor militare corespunde competenţelor profesionale, mai cu seamă ierarhizarea funcţiilor. Din acest motiv, elementele de bază pentru formarea unei etici corporative acceptabile pentru societatea civilă sunt: respectarea practicii de conferire a gradului militar în conformitate cu meritele profesionale care se valorifică prin experienţă, studii şi manifestare a aptitudinilor profesionale; asigurarea şi implementarea regulilor unice în ceea ce priveşte avansarea pe scara profesională; elementele menţionate vor deveni un stimulent pentru dezvoltarea profesională a ofiţerului, pe când societatea trebuie să susţină aceste aspiraţii printr-o asigurare corespunzătoare în timpul efectuării serviciului militar şi trecerii în rezervă.

Alături de corpul de ofiţeri, efectivul general de militari, de asemenea, este într-un proces continuu de transformare din perspectiva relaţiilor civil-militare. Astfel, unii experţi atenţionează asupra faptului că prin înlăturarea serviciului militar obligatoriu se poate fisura legătura dintre militari şi societate [126, p. 124].

Controlul civil nu doar reduce puterea militarilor faţă de toate grupurile civile, dar şi poate maximiza posibilitatea realizării securităţii militare [65, p. 604]. După modul de constituire a subiecţilor, controlul poate avea mai multe forme de organizare: pozitiv, negativ, indirect, obiectiv, subiectiv etc. Obiectivele controlului pozitiv sunt divizate între puterea executivă (preşedinte, guvern, ministrul apărării) şi cea legislativă (parlament). Prin control pozitiv se are în vedere conducerea de stat politică responsabilă de domeniul securităţii şi apărării naţionale şi relaţiile cu aliaţii, sarcina organismului militar, premisele de exploatare a acestuia, volumul resurselor financiare şi umane.

Controlul negativ este direcţionat asupra respectării obligaţiilor care sunt stabilite prin normele dreptului internaţional, constituţie şi legislaţia în vigoare, dar şi cerinţele factorului politic. De asemenea, aceasta se răsfrânge şi asupra controlului privind utilizarea resurselor alocate. În realizarea funcţiei controlului negativ participă toate cele trei puteri. Judecătoriile, Procuratura şi Curtea de Conturi au funcţii speciale în anumite domenii. Cu toate acestea,

controlul negativ trebuie să corespundă celui pozitiv; cel puţin acest fapt este parţial prevăzut la nivel ideologic.

Controlul indirect este asigurat de o serie de instituţii constituţionale ale puterii de stat, şi anume: şeful executivului, guvernul, parlamentul şi organele justiţiei. Controlul indirect este prerogativa ONG şi a asociaţiilor societăţii civile, a mass-media, instituţiilor ştiinţifice, a cetăţenilor în parte.

Ar fi îndreptăţită propunerea de a înlocui termenul „control indirect" prin cel de „influenţă". Un argument în favoarea acestei idei poate fi faptul că militarilor le este dificil să se obişnuiască cu controlul, fie „indirect", de exemplu, din partea comitetului mamelor ostaşilor, fie a mass-media. Putem vorbi despre „influenţă" doar la faza incipientă de formare a controlului civil democratic, atunci când institutele societăţii civile abia încep să efectueze (în statele democratice, unde formarea asociaţiilor civile şi a activităţii ştiinţifice nu se limitează la nivel formal) o influenţă reală asupra procesului de realizare a controlului organelor de stat, încât putem vorbi despre un control indirect.

Conceptul delimitării controlului în subiectiv şi obiectiv aparţine savantului S. Huntington, care vede esenţa controlului civil democratic în raport cu sinteza comparativă dintre puterea societăţii civile şi a grupurilor militare. Pentru controlul subiectiv se pronunţă mai mulţi reprezentanţi ai societăţii civile, de exemplu, parlamentul şi şeful guvernului tind să maximalizeze influenţa asupra FA.

În acelaşi timp, controlul obiectiv presupune recunoaşterea unor domenii autonome în cadrul FA (de exemplu, pregătirea militară, însuşirea cunoştinţelor pentru aplicarea diverselor forme de armament etc.). Activitatea politică a grupurilor civile în cadrul FA este minimalizată, iar militarii realizează ei înşişi controlul. În condiţiile controlului obiectiv asupra FA, S. Huntington reduce elementul civil al controlului la faza în care militarii nu pot determina de sine stătător modul influenţei lor în cadrul constituţional [190, p. 83].

În esenţă, controlul civil democratic unilateral asupra FA şi al activităţii acestora este imposibil. O parte considerabilă a controlului respectiv trebuie să fie organizată din interior şi să revină militarilor, cel puţin în condiţiile în care ofiţerii nu încalcă legislaţia şi directivele organelor puterii de stat.

Cercetătorul rus A. Vladimirov acordă o atenţie deosebită controlului intern (corporativ) al structurilor de forţă, extinzând astfel limitele clasificării lui S. Huntington. A. Vladimirov accentuează faptul că puterea de stat trebuie să ofere militarilor libertate în activitatea profesională, evitând responsabilizarea acestora cu funcţii ce nu sunt tipice forţei militare.

Aceasta se referă, întâi de toate, la eliminarea armatei din sistemul relaţiilor de piaţă şi lupta politică internă [242, p. 210].

Apariția necesității urgente de a revedea și a introduce anumite amendamente în mecanismele de asigurare a securității, cauzată de dezvoltarea accelerată a științei și tehnologiei, pe de o parte, și de intensificarea semnificativă a contradicțiilor provocate de diferențele de dezvoltare economică, pe de altă parte, determină caracterul nonmilitar al amenințărilor la adresa securității naționale a statelor Europei [269, p. 4], iar evoluția evenimentelor după anexarea Crimeii în 2014 și invazia Ucrainei de către Federația Rusă în 2022, care a declanșat un război devastator la scală largă în Europa – caracterul amenințărilor militare.

Imixtiunea din 24 februarie 2022 a Ucrainei demonstrează faptul că Huntington a „grăbit" „sfârșitul istoriei", care nu este aproape acum, la fel ca nici la începutul anilor 1990, iar unele state, ca Federația Rusă (moștenitoarea directă a Uniunii Sovietice), așa și nu au renunțat la aspirațiile sale imperiale. Odată cu declanșarea războiului din Ucraina, se pare că perioada de liniște și pace, survenită după destrămarea în 1991 a Uniunii Sovietice și a Pactului de la Varșovia, s-a încheiat și în viitorul apropiat nu se va mai vorbi despre diminuarea Forțelor Armate, iar cheltuielile pentru dotarea și modernizarea trupelor se vor majora considerabil.

Cheltuielile pentru asigurarea securității naționale sunt vitale. Însă aceste cheltuieli sunt doar un articol prioritar din multe alte priorități. Țările europene se confruntă și cu alte provocări majore în ceea ce privește cheltuielile banului public: necesitatea investițiilor în redresarea economiilor în urma impactului pandemiei; creșterea costurilor energiei ca urmare a sancțiunilor impuse asupra exporturilor de gaze și petrol din Rusia; susținerea îndelungată a Ucrainei în războiul împotriva Rusiei, fiindcă confruntarea, probabil, va dura încă ceva ani, iar ulterior va fi necesar de ajutat la reconstrucția acestei țări; combaterea efectelor încălzirii globale și dezvoltarea surselor alternative de energie ș.a. În aceste condiții, caracterul relațiilor dintre civili și militari și modul controlului civil democratic asupra FA, de asemenea, vor suferi schimbări radicale și vor trebui să fie adaptate la necesitățile situației.

Potrivit experților, amenințările cu care se confruntă un stat (variabile independente) determină calitatea controlului civil (variabila dependentă). Controlul civil ar trebui amplificat în perioadele de amenințare externă sporită și de cea internă scăzută [313, p. 71].

Perspectivele de instituire a unui control democratic civil ţin de soluţionarea reuşită a unui set de probleme interne (realizarea politicii în domeniul asigurării capacităţii de apărare a statului cu participarea instituţiilor de cercetare, rezolvarea problemelor referitoare la asigurarea intereselor naţionale prin dezbaterea în public a acestora), fapt care poate influenţa pozitiv politica externă a statului (onorarea obligaţiilor internaţionale în domeniul securităţii,

promovarea unei politici externe eficiente, îmbunătăţirea imaginii statului pe arena internaţională etc.).

Subiectul controlului civil democratic este abordat în mai multe documente conceptuale și strategice din Republica Moldova, dar nu este sistematizat și conceptualizat uniform. Printre acestea menționăm Planul Individual de Acţiuni al Parteneriatului Republica Moldova–NATO (IPAP) din 19 mai 2006, şi în Planul Actualizat (IPAP-2) din 18 august 2010. Ultimul document prevedea că angajamentul dezvoltării democratice a statului poate fi realizat şi prin exercitarea controlului democratic comprehensiv asupra FA. În vederea atingerii acestui scop, societatea civilă trebuie să fie implicată pe larg în examinarea problemelor de apărare şi securitate naţională, iar în paralel se impune demilitarizarea instituţiilor de forţă [17].

În SSN a Republicii Moldova din 15 iulie 2011 se precizează că implementarea IPAP ţine de reformarea sectorului de securitate naţională în conformitate cu standardele şi cu practicile europene, control democratic autentic asupra sectorului de securitate naţională [25] din care face parte și domeniul apărării. În noua SSN, aprobată de Parlamentul Republicii Moldova la 15 decembrie 2023, se menționează că în vederea realizării viziunii președintelui se vor urmări inclusiv: dezvoltarea unui sistem de securitate și apărare profesionist și modern, finanțat în mod adecvat, capabil să asigure temeinic securitatea națională, întărirea controlului civil asupra întregului sistem de securitate [300]. Observăm că termenul folosit în această strategie este „controlul civil”, dar nu „controlul civil democratic”, ceea ce redă lipsa înțelegerii profunde a domeniului dat în cadrul autorităților statale, chiar și la o distanță de peste 30 de ani de la proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova.

În această ordine de idei, o sarcină importantă în procesul de reformare a sectoarelor de apărare și securitate presupune înțelegerea corectă a proceselor de control civil democratic, instituirea unui sistem viabil de informare şi de comunicare, urmărindu-se, printre altele, încurajarea participării societăţii civile, ridicarea nivelului interacţiunii dintre societate şi instituţiile statului.

Controlul civil democratic asupra FA constituie o trăsătură definitorie a statului de drept şi reprezintă ansamblul prerogativelor conferite de constituţie şi de lege autorităţilor politice, democratic alese, de a stabili cadrul normativ privind organizarea, funcţionarea şi responsabilităţile FA, de a fixa limitele lor de acţiune, precum şi de a verifica modul în care activitatea acestora este conformă dispoziţiilor legii şi hotărârilor autorităților civile competente, dar și organizațiilor civice și mass-media de a influența aceste procese. Această sintagmă se referă, în esenţă, la dreptul societății politice și civice de a veghea ca FA să ocupe şi să păstreze locul ce le-a fost destinat în cadrul societăţii.

1.3. Concluzii la *Capitolul 1*

Analiza tematică a istoriografiei relațiilor civil-militare și aspectelor conceptual-teoretice și metodologice a controlului civil democratic, care reprezintă sursa esențială în problema cercetată, ne permite să tragem următoarele concluzii:

1. Analiza definițiilor de sinteză și a viziunilor științifice privind relațiile civil-militare conduce la înțelegerea relațiilor civil-militare ca fenomen social, iar argumentarea controlului civil al FA ca proces necesar de asigurare a supunerii militarilor voinței cetățenilor.

2. Cercetarea istoriografică evidențiază existența la nivel mondial a unui cadru epistemologic consistent al studiilor politologice a modului implementării controlului civil democratic asupra structurilor de securitate și apărare. În primele două decenii de dezvoltare independentă a Republicii Moldova acest subiect nu a fost de mare interes pentru cercetătorii autohtoni, însă, în ultimul deceniu, datorită schimbărilor de securitate regională, interesul științific față de subiectul relațiilor civil-militare și controlului civil democratic asupra structurilor de securitate este în creștere.

3. Analiza conceptual-teoretică și politico-juridică a domeniului relațiilor civil-militare și a controlului civil democratic al FA în cadrul acestora arată că la nivel mondial nu există un model comun de organizare a controlului civil democratic al FA, dar statele care se dezvoltă democratic tind să aibă foarte mari similarități în stabilirea acestuia. Pe lângă componentele controlului efectuat direct de către stat prin instrumentele legislative, executive și judecătorești, pentru un control veritabil civil democrat al structurilor de forță, inclusiv a FA, toate statele democratice atrag sub diferită formă în acest proces și organizațiile din domeniul nonguvernamental (sectorul civic), mass-media independente și instituționalizează autocontrolul structurilor date.

4. Controlul civil democratic eficient în cadrul relațiilor civil-militare în statele democratice se datorează împărțirii distincte și implementării reale a responsabilităților pentru control între oficialii militari și politicul civil, implicând direct în proces entități din domeniul civic și mass-media. Aceste responsabilități sunt stabilite în funcție de cultura politică a societății, regimul politic, mediul de securitate și alte circumstanțe în care se dezvoltă statul și instituția sa militară.

5. Inițial sintagma „control civil democratic al domeniului militar” se referea doar la controlul structurilor din Forțele Militare. Odată cu evoluția relațiilor civil-militare și a extinderii domeniilor din cadrul securității naționale, în literatura de specialitate controlul civil democratic al structurilor de securitate și apărare a început să se refere nu doar la Forțelor Armate, dar și la cele de securitate, ordine publică și de intelligence.

6. În democrațiile în curs de dezvoltare, crearea structurilor de instituții democratice, inclusiv stabilirea unui control civil democratic asupra structurilor sale de securitate și apărare a fost deseori o problemă existențială. În contextul accederii în NATO și UE a statelor din Europa de Est și celor nou create după destrămarea Uniunii Sovietice, unul din criteriile de bază ce a fost implementat de pretendenți și controlat cu rigoare de către aceste organizații supranaționale a fost calitatea controlului civil democratic asupra domeniului militar.

2. EXPERIENȚA INTERNAȚIONALĂ PRIVIND RELAȚIILE CIVIL-MILITARE ȘI CONTROLUL CIVIL DEMOCRATIC ASUPRA FORȚELOR ARMATE

Controlul civil democratic asupra FA constituie o formă de organizare a relaţiilor civil-militare cu ajutorul căreia, pe de o parte, se soluţionează problema creării condiţiilor şi punerii în aplicare a funcţiilor statului ca protector al societăţii (de utilizare a potenţialului său şi oportunităţi exclusiv în beneficiul societăţii), iar pe de altă parte, se rezolvă divergenţele şi problemele de organizare militară pentru îndeplinirea corespunzătoare a funcţiilor menţionate. Cu toate acestea, având în vedere că tranziţia relaţiilor civil-militare la controlul civil democratic constă în asigurarea unui nivel semnificativ de democratizare, inclusiv de dezvoltare a unor instituţii publice, o problemă care devine importantă este cea a determinării tipologiei corespunzătoare a acestor relaţii și modelele lor de organizare în stat. Aplicând metode sistematice şi comparative-cronologice, vom studia formele de dezvoltare a relaţiilor militare în statele democratice influente (graţie formării societăţii civile, relaţiile menţionate au evoluat într-un control civil democratic), caracteristicile de organizare şi funcţionare a relaţiilor militare în unele ţări în tranziţie în scopul determinării caracteristicilor din perspectiva controlului civil democratic.

2.1. Practica internațională de organizare a controlului civil democratic asupra Forțelor Armate

Parteneriatul civil-militar de tip democratic formează un sistem complex de control democratic în domeniul militar, de asigurare a supravegherii civile de autorităţi politice alese printr-un mecanism democratic şi de existenţă a unei armate profesioniste, care asigură apărarea statului. Relaţia societăţii civile cu armata constituie o dimensiune a politicii de apărare şi, prin urmare, organizarea conexiunilor civili-militare este fundamentală şi oportună pentru politica de securitate naţională [125, p. 16].

Controlul democratic asupra FA, element definitoriu al statului de drept, constituie totalitatea prerogativelor conferite de constituţie şi legi ale autorităţilor societăţii politice, alese democratic, de a crea cadrul normativ în organizarea, funcţionarea şi responsabilităţile FA, de a fixa limitele lor de acţiune şi de a verifica modul în care activitatea acestora este potrivită dispoziţiilor legii şi hotărârilor autorităţilor civile competente, toate acestea convergând în asigurarea nemijlocită a securităţii naţionale [83, p. 16].

Istoria cunoaşte diferite tipuri şi modele de organizare a relaţiilor civil-militare, în cazul în care principalul „obiect de atracţie” a fost controlul acestui „aparat militar” (instrumentele necesare pentru a garanta siguranţa). De exemplu, cercetătorul american E. Nordlinger, argumentând că controlul civil asupra organizării militare şi a activităţilor acesteia a existat întotdeauna, oferă următoarele trei modele de clasificare: tradiţional, penetrant şi liberal.

Modelul de tip tradiţional a fost distribuit pe scară largă în monarhiile europene în sec. XVII–XVIII, se caracterizează prin faptul că elita militară era componentă organică a unui întreg – a aristocraţiei, ale cărei proprietăţi au devenit mijloace suficiente şi eficiente de control [217, p. 14]. Modelul penetrant prevede superioritatea autorităţilor civile, prin introducerea unui personal cu ideologie proprie într-o reţea extinsă de instituţii politice [217, p. 17]. Tipul liberal reiese din diferenţierea elitelor civile şi militare în afara domeniilor lor de responsabilitate şi competenţă. El confirmă, pe de o parte, recunoaşterea autorităţilor militare şi civile, respectarea şi supunerea faţă de un guvern ales în mod democratic. Pe de altă parte, subliniază respectul pentru liderii civili ai armatei [217, p. 18].

Tipologia propusă de Eric Nordlinger permite realizarea unei analize istorice a relaţiilor civil-militare ce creează baza determinării caracteristicilor de constituire şi de funcţionare a algoritmului de coraport corespunzător dintre domeniile militar şi public. De exemplu, raporturile de tip tradiţional sunt prezente și astăzi în regimuri totalitare sau autoritare, unde autoritatea militară şi politică sunt puternic integrate şi funcționează pe principii dictatoriale. Tipul de relații penetrante a fost introdus în trecut în statele socialiste (mai ales, în URSS), unde existau funcționari ai unei pseudoideologii, iar funcţiile de control (în acest caz, doar cele civile) erau executate de organele politice şi organizaţiile Partidului Comunist. Actualmente acest tip de relații civil-militare este menținut în Federația Rusă, în special fiind dezvoltat după instaurarea lui Vladimir Putin în funcția de președinte.

Tipul definit de către E. Nordlinger ca unul liberal, deși este într-o mare măsură bazat pe rezultatele unor studii anterioare realizate de S. Huntington despre formele subiective şi obiective de control civil democratic, este aplicat pentru a descrie relaţiile civil-militare în statele preponderent democratice, inclusiv pentru analiza și compararea reformelor în statele din spațiul postcomunist. În contextul războiului din Ucraina și capacităților de rezistență a acesteia în fața celei rusești, considerate una din cele mai mari și mai puternice armate din lume, superioritatea modelului liberal al relațiilor civil-militare și celui de control democratic asupra domeniului militar este evident.

În opinia fostului secretar de stat al SUA, Condoleezza Rice, statul democrat ar trebui să aibă doar un singur tip de relaţii civil-militare, care prevede existenţa restricţiilor severe asupra

activităţii politice a militarilor, demarcarea rigidă a competenţelor instituţiilor civile şi militare şi a unei diferenţieri clare a „responsabilităţilor” structurilor militare şi ale forţelor de securitate [218, pp. 67-87].

O astfel de abordare a tipologiei relaţiilor civil-militare poate fi considerată o încercare de a se concentra asupra creării unui „proiect ideal”, a unui anumit tipar de control civil democratic, a cărui realizare în condiţii diferite va avea un efect limitat. Controlul civil democratic asupra afacerilor militare în statele care au deja o societate civilă formată constituie cel mai înalt grad de organizare a relaţiilor civil-militare [73, p. 37]. Procesul de dezvoltare a relaţiilor civil-militare în vederea controlului civil democratic în statele care sunt în proces de transformare, după cum s-a menţionat mai sus, prevede necesitatea îndeplinirii unor sarcini în perioada de tranziţie, astfel încât relaţiile corespunzătoare se formează conform acestor tipuri.

Primul tip îl reprezintă relaţia dintre instituţia militară (de comandă) şi puterea executivă, care sunt vertical orientate dinspre MA spre preşedinte în statele prezidenţiale și spre prim-ministru – în statele parlamentare. În plan orizontal, acestora le aparţin unele relaţii cu alte instituţii executive (ministere, autorităţi publice, cu împuterniciri speciale). Importanţa stabilirii unor astfel de relaţii se explică prin faptul că definirea obiectivelor politicii naţionale şi a planurilor strategice trebuie să fie realizată de către civili, iar definirea și implementarea strategiei militare este o prerogativă a militarilor. Este firesc ca armata să-şi apere „zona operaţională” şi să reacţioneze la schimbările ce intervin în funcție de profesionalismul managerilor lor, precum şi de natura de stiluri şi filosofii ale demnitarilor publici civili din conducerea de vârf a sistemului național de apărare (în special, se referă la președintele țării/prim-ministru în calitate de comandant suprem şi la ministrul apărării, dacă este demnitar civil).

Al doilea tip este mai puţin formal, dar de o importanţă majoră. Obiectivul său principal este de a stabili relaţii semnificative pentru a asigura o interacţiune între comandanţii militari de rang înalt şi ramurile puterii legislative şi executive. Problema centrală a acestei relaţii este bugetul de apărare, alocarea de fonduri pentru dezvoltarea de sisteme importante de armament, achiziţionarea de echipament militar etc. De asemenea, un loc aparte îl ocupă iniţiativele informale ale relaţiilor care decurg din apariţia acestor coaliţii sau a celor ce reies din consensul membrilor pentru influenţa militară în parlament, guvern şi în anumite ramuri ale societăţii.

Al treilea tip include relațiile cu sectorul asociativ al societății, adică relațiile cu liderii de mișcări sociale majore, organizații necomerciale, cadre didactice universitare, alte grupuri de influență ale opiniei publice. Al patrulea tip este, probabil, cel mai bine definit şi caracterizează relațiile complexe dintre organismul militar şi comunitatea civilă. Deși se consideră că armata, în

general, este o reflectare a societății din care provine, aceasta, de fapt, încearcă să dezvolte propria sa „subcultură” (o etică corporativă internă).

Dezvoltarea echilibrată a tuturor celor patru tipuri de relaţii va da rezultatul scontat. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că transformarea ordinii sociopolitice în state, care, la prima vedere, aveau condiţii egale (mai presus de toate, aceasta este prezenţa monopolului Partidului Comunist în toate sferele societăţii, care a exclus orice posibilitate pentru militari să joace un rol independent), a dat deja rezultate diferite [152, pp. 107-108]. În cazul statelor formate după colapsul URSS, Iugoslaviei, Cehoslovaciei, tipologia relaţiilor civil-militare, precum şi modelele de organizare a lor trebuie să reflecte neapărat starea generală a schimbării rolului societăţii în procesul de determinare a priorităţilor dezvoltării statului.

Cercetarea acestui aspect al transformării relaţiilor dintre domeniul militar şi societate a început prin încercarea de a determina caracteristicile impactului schimbării ordinii sociale şi politice asupra capacităţii de a garanta dezvoltarea în condiţii de siguranţă a societăţii. C. Jones şi M. Mychajlyszyn, prin analiza evoluţiei relaţiilor civil-militare în statele din Europa Centrală şi de Est şi în fostele republici sovietice, au ajuns la concluzia că progresul şi rezultatele proceselor de transformare în acest grup de state au caracteristici similare. Reducerea finanţării pentru sectorul de securitate şi reducerea globală a numărului de divizii militare, precum şi lipsa de experţi civili care pot rezolva în mod eficient problema securităţii şi apărării, lipsa de intenţii ale militarilor să participe în lupta politică internă sunt atât cauzele, cât şi consecinţele schimbărilor rolului sectorului militar în societate [194, p. 383].

În procesul de studiere a problemei transformării domeniului militar apare un număr tot mai mare de adepţi (A. Bebler, D. Zirker, C. Danopoulos, Ch. Donnelly, A. Forster) ai ideii că imposibilitatea punerii în aplicare a unui tip de control civil democratic „perfect” în statele postcomuniste este condiţionată nu doar de caracteristicile specifice ale relaţiilor civil-militare, ci, mai întâi de toate, de lipsa unui model unic de relaţii în ţările occidentale, care ar putea fi uşor puse în aplicare în „noile democraţii” [155, pp. 5-6].

Astfel, A. Bebler consideră că modelul lui S. Huntington a fost conceput pentru a obţine un singur rezultat, dar, de fapt, fiecare dintre statele postcomuniste are realizări proprii (în Slovenia s-a apelat la crearea unui „model de management prin implicarea militarilor”), precum şi eşecuri [151, p. 201]. La o astfel de concluzie au ajuns și cercetătorii D. Zirker și C. Danopoulos [170, p. 6]. Ch. Donnelly vorbeşte despre absenţa în toate statele a unui exemplu perfect al relaţiilor civil-militare. În plus, cele mai multe dintre problemele inerente, în statele est-europene, ce apar în reforma apărării, sunt tipice și pentru statele occidentale [177, p. 32].

A. Forster pledează pentru abordările existente în teoria relaţiilor civil-militare „vechi”, astfel încât să nu se poată utiliza noile condiţii [182, p. 4].

În spațiul euroatlantic, controlului democratic asupra sectorului de securitate i se acordă o importanță deosebită, considerându-se unul din pilonii de bază al dezvoltării democratice. CSCE, predecesoarea actualei OSCE, a elaborat şi aplicat un Cod de conduită privitor la relațiile civil-militare, adoptat în 1994 la Budapesta. În acest Cod, statele membre ale CSCE/OSCE îşi exprimă viziunea că controlul democratic asupra structurilor militare şi de securitate constituie un element indispensabil al stabilității şi securității. De asemenea, aceste state s-au angajat să consolideze relațiile dintre forțele lor armate și societatea civilă ca pe o expresie importantă a democrației. Conform Codului, fiecare stat participant s-a angajat ca controlul democratic asupra sectorului de securitate să fie exercitat de autoritățile constituționale cu legitimitate democratică, care îşi îndeplinesc responsabil atribuțiile constituționale şi legale. Statele participante nu vor tolera şi nu vor sprijini forțele care nu se află sub controlul autorităților lor constituționale. Mai mult, rolurile şi misiunile FA și ale structurilor de securitate și intelligence trebuie să fie clar definite, iar statele trebuie să se asigure că acestea acționează numai în cadrul constituțional care definește misiunea lor. În ceea ce priveşte aspectele bugetare, statele îşi asumă faptul că toate cheltuielile legate de securitate să fie supuse aprobării legislative, asigurând transparența acestora şi accesul la informații [305].

După destrămarea lagărului socialist la finele anilor 1980 – începutul anilor 1990, în mare parte datorită cooperării cu SUA prin intermediul Programului NATO de Parteneriat pentru Pace, implementat special pentru a construi relații de securitate consolidate între această Alianță și țările nemembre din zona euroatlantică, majoritatea statelor din Europa de Est au adoptat și ulterior, pe parcursul anilor, au adaptat la realitățile sale, modelul de relații civil-militare și control civil democratic american. De competenţa Congresului SUA ține discutarea şi aprobarea bugetului apărării, pregătirea cadrelor, a directivelor privind reglementarea activității trupelor, obținerea din partea oficialilor militari a unor raporturi cu privire la starea armatei. Departamentul de Apărare (secretarul apărării şi adjuncţii săi sunt civili) nu îşi exercită conducerea nemijlocită a trupelor, pentru că aceasta este prerogativa Comitetului şefilor de state-majore prin intermediul Comandamentelor [276]. Secretarul apărării răspunde în fața Congresului şi a preşedintelui (trebuie să prezinte raportul anual al cheltuielilor privind exploatarea, realizarea şi funcționarea Departamentului de Apărare, precum şi să propună domeniul de aplicare şi scopul finanţării pentru anul următor) [306]. După consultarea cu secretarul de stat, secretarul apărării pregăteşte şi transmite comisiilor pentru servicii armate ale Senatului și reprezentanților acestora un raport final (de multe ori, cu propunerile privind

obţinerea de fonduri suplimentare pentru un anumit număr de articole) pentru întreaga politică externă, precum şi propuneri privind volumul de securitate financiară pentru anul următor [63, p. 220]. Pe lângă aceasta, există o serie de documente de importanță majoră care delimitează dihotomia militar–nonmilitar (strategia de securitate națională, strategia de apărare naţională, SMN, strategia de securitate internă), incluse în patru tipuri de provocări: tradiţionale, neregulate, catastrofice, distribuitoare [325, pp. 1-4]. Comanda supremă a armatei de o persoană civilă este statuată în art. 2, Secţiunea II din Constituţie. Dreptul de a declara război îi aparţine Congresului, autoritate care îi poate cere preşedintelui să încheie intervenţia militară prin intermediul unei rezoluții (*The War Powers Act*). În profilul concepţiei *checks and balances* se instituie un mecanism de control politic al Congresului asupra puterii prezidenţiale [70, pp. 33-35].

În modelul englez, conform legislaţiei în vigoare, comandantul suprem este regele (regina). Dar, de fapt, dezvoltarea politicii militare, principalele direcţii de dezvoltare ale FA sunt realizate de Comisia pentru Apărare, condusă de prim-ministru. Un subiect de o atenţie specială din partea guvernului este asigurarea unei atmosfere morale şi psihologice benefice în cadrul FA, loialitatea faţă de Constituţie şi idealurile democraţiei. Cel mai important instrument de control civil democratic – formarea articolelor de apărare ale bugetului – se află pe deplin în mâinile guvernului. Camera Lorzilor nu are competenţe bugetare, iar Camera Comunelor nu este în drept să facă modificări semnificative în programele militare. Această situaţie se explică prin faptul că guvernul are întotdeauna o majoritate parlamentară, astfel încât propunerea de buget să fie adoptată fără nicio modificare substanţială. Comisiile parlamentare tratează problemele cotidiene ale militarilor, drepturile şi libertăţile lor, asigurarea unor condiţii adecvate de viaţă, determină validitatea deciziilor cu privire la folosirea armatei în stat sau în afara acestuia; exercită controlul asupra ideii promovării generalilor şi ofiţerilor, atribuie grade militare, ordine şi medalii [171].

Modelul german se deosebeşte, întâi de toate, prin faptul că, în afară de atribuţiile constituţionale ale organului legislativ suprem de a proteja drepturile fundamentale ale personalului militar, este fondată o instituţie autorizată a Bundestagului (parlamentului) pentru Bundeswehr (FA). Ministrul apărării al Germaniei este persoană civilă, iar consilierii – militari. Soldaţii germani sunt consideraţi „cetăţeni în uniformă”. Acestora le sunt garantate aceleaşi drepturi ca și cetățenilor civili, inclusiv dreptul de a fi membru al partidelor politice. Însă le este interzis să acţioneze în interes de partid. De asemenea, nu este permisă comasarea serviciului militar cu activitatea parlamentară [315].

Ombudsmanul german, numit Wehrbeauftrager des Bundestages (WB), adică Comisarul parlamentar pentru FA, este unul dintre cele mai bine structurate mecanisme de control militar, fiind deseori luat drept exemplu de alte ţări. Instituţia WB a fost creată în 1959, după ce s-a luat

decizia de a reconstitui FA germane, după modelul instituţiei similare din Suedia – Militieombudman – prima structură de acest fel, creată în 1915 [317].

În Republica Franceză, competența de șef al FA este atribuită șefului statului (președintelui) (în conformitate cu Constituția din 1958, art. 15, secțiunea II) [271]. Președintele exercită supravegherea generală în curs de pregătire a statului pentru război. Parlamentul Republicii Franceze prevede un program de cinci ani pentru domeniul militar. Împuternicirile legislative ale Parlamentului în domeniul financiar-militar sunt similare cu cele ale Congresului SUA, dar procesul bugetar este pe deplin controlat de către Ministerul Economiei şi al Finanţelor. Sistemul existent de control civil democratic permite partidelor politice lupta pentru influenţă în armată. Una dintre caracteristicile importante ale modelului francez este influenţa societăţii civile asupra armatei, care a fost în mod tradiţional realizată la nivel local. Acest lucru este realizat activ de reprezentanţii partidelor politice, primari, departamente, consilieri generali, consilieri municipali, avocaţi, doctori, oameni de afaceri [230, pp. 29-42].

În România, Constituția (art. 118, alineatul (1)) stipulează: „Armata este subordonată exclusiv voinţei poporului pentru garantarea suveranităţii, a independenţei şi a unităţii statului, a integrităţii teritoriale a ţării şi a democraţiei constituţionale [4]. De asemenea, în Constituție este stabilit și modul de participare și contribuție a Armatei Române în cadrul diverselor alianțe, participare la apărarea colectivă și la operațiuni internaționale de menținere sau restabilire a păcii. Poporul exercită controlul armatei nemijlocit prin instituţiile politice specifice (Parlament, Preşedinţie, Guvern). Prin intermediul legislativului, ca organ suprem reprezentativ al naţiunii, se efectuează conducerea şi controlul instituției militare [85, p. 177]. Prin legi organice se stabileşte structura şi misiunile armatei şi ale sistemului de securitate naţională: doctrina, politica şi strategia în domeniul securităţii naţionale şi al apărării armate; sistemul de alianţe şi relaţii militare externe. Parlamentul stabileşte bugetul armatei. Organul suprem legislativ poate declara mobilizarea parţială sau generală, anunţa în mod oficial stare de război, încetarea ostilităţilor militare, declara starea de asediu sau de urgenţă. Controlul se realizează prin rapoarte de activitate, mesaje, programe, interpelări, întrebări, informări, comisii parlamentare.

Senatul şi Camera Deputaţilor au comisii parlamentare distincte de apărare, ordine publică şi siguranţă naţională. Preşedintele României este garantul independenţei, unităţii şi integrităţii teritoriale a statului român. Este comandant al FA şi preşedinte al Consiliului Suprem de Apărare a Ţării. Poate declara, cu aprobarea prealabilă a Parlamentului, mobilizarea parţială sau generală a FA, lua măsuri în caz de agresiune armată îndreptată împotriva ţării, institui starea de asediu sau stări de urgenţă şi solicita Parlamentului aprobarea măsurilor, conferi decoraţii şi titluri de onoare, acordă grade de mareşal, general şi amiral [166]. Guvernul conduce şi

controlează armata. O serie de hotărâri de guvern reglementează structura organizatorică a Ministerului Apărării Naţionale; funcţionarea instituţiilor militare, aplicarea convenţiilor internaţionale de interzicere a producerii de arme de distrugere în masă etc. Alte structuri care verifică organismul militar al armatei sunt: instanţele militare judecătoreşti, Consiliul Suprem de Apărare a ţării, Curtea Constituţională, Curtea de Conturi şi Avocatul Poporului [124, pp. 18-22].

Până la evenimentele din 2014, relațiile civil-militare din Ucraina nu erau prea diferite de cele din alte state postcomuniste, ba chiar mai mult, se asemănau în multe privințe cu cele din Federația Rusă. Prezintă un interes aparte schimbările introduse în dezvoltarea relațiilor civil-militare și a controlului democratic asupra militarilor de către Ucraina după anexarea în 2014 de către Federația Rusă a peninsulei Crimeea și luptele din Donbass. Aceste evenimente tragice au contribuit la conștientizarea de către societatea ucraineană a necesității unui control mult mai mare asupra dezvoltării capabilităților de apărare a țării. Tot mai mulți reprezentanți ai societății civile solicitau autorităților să diminueze în armată birocrația, să fie mai multă transparență și responsabilitate, dar și o conducere mai eficientă a sistemului militar. Confruntându-se cu un pericol existențial, societatea ucraineană a început să realizeze valoarea adevărată a supravegherii civile asupra militarilor.

În 2018, în Ucraina a fost adoptată și pusă în aplicare o nouă lege a securității naționale. Prin această lege au fost introduse o serie de instrumente inovative în structura și modul de operare a FA, s-a stipulat că ministrul apărării și miniștrii adjuncți trebuie să fie civili, fără să fie specificată perioada dintre trecerea în rezerva FA (pierderea calitativului de militar activ) și preluarea funcțiilor ministeriale în calitate de demnitar civil. O problemă majoră a acestei legi rezidă în faptul că parlamentului ucrainean nu are putere de decizie în construcția militară a statului, limitându-se doar la aprobarea bugetelor anuale de apărare și a planurilor de achiziții. Acest lucru îl demonstrează și faptul că, între 2015 și mijlocul anului 2019, ministrul apărării ucrainean nu a participat la nicio ședință a Comisiei parlamentare de securitate și apărare [332].

O altă problemă de bază, care nu a fost adresată de această lege, a fost menținerea raportului direct de subordonare a Comandantului Armatei – șeful statului-major general față de comandantul suprem al FA (președintele Ucrainei) și față de ministrul apărării, la fel cum este actualmente și în Republica Moldova. De asemenea, nu exista niciun fel de procedură de sancționare a comandantului armatei în cazul în care ultimul ignoră ordinele ministrului apărării (civil), ceea ce a generat numeroase conflicte ce au putut fi soluționate doar prin intervenția directă a șefului statului în calitate de comandant suprem. Situația nu s-a îmbunătățit nici chiar când ministrul apărării (civil) era fost militar (4 martie 2020 – 3 noiembrie 2021, general-

locotenent (r) Andriy Taranîn), care prefera deseori să poarte uniforma sa militară, dar nici după divizarea funcțiilor de comandant al armatei și șef al statului-major general la 28 martie 2020.

Situația s-a schimbat doar după ce au fost definite clar domeniile de responsabilitate ale ministrului (civil) și ale MA (elaborarea politicilor, gestionarea resurselor și a achizițiilor, supravegherea profesională etc.). În același timp, ministrul apărării şi ministerul au înțeles că nu trebuie să concureze cu înaltul comandament militar sau să intervină direct în chestiuni pur militare. Acest fapt a dus la o conlucrare bună între ministrul apărării Oleksii Reznikov și comandantul armatei generalul Valerii Zaluzhnyi, lucru care a contribuit la modul în care a fost pregătită și cum luptă armata ucraineană cu invazia armatei Federației Ruse.

Formele organizatorice ale relaţiilor civil-militare discutate anterior au fost cumulate în practica democraţiilor statelor vizate. Fiecare dintre ele au fost testate şi aprobate de timp; atât tehnicile generale, cât şi instrumentele necesare, standardele care îndeplinesc cel mai bine caracteristicile naţionale ale statului. Astfel, în aproape toate democraţiile MA este condus de un civil. În multe state, funcţia de control politic, administrativ şi operaţional al FA este de competenţa diferitor structuri. Regula generală este controlul parlamentar asupra formării şi utilizării bugetului apărării. Cu toate acestea, modelele de mai sus nu reflectă dinamica şi rolul societăţii în transformarea relațiilor civil-militare în domeniul controlului civil democratic, concentrându-se, prioritar, pe gradul de instituţionalizare al acestuia, în special la nivel de guvern. Această situaţie se datorează lipsei de probleme majore în Occident cu privire la formarea societăţii civile, astfel încât sistemul de control civil democratic al armatei funcţionează eficient şi armonios.

Pe de altă parte, în prezent, în gândirea ştiinţifică nu există nicio ambiguitate cu privire la necesitatea de a majora participarea societății la procesul de elaborare a politicilor publice la nivel naţional de securitate, la formarea condiţiilor adecvate pentru dezvoltarea liberă a societăţii. Pentru a evidenţia problemele de punere în aplicare a controlului civil democratic trebuie să se atragă o atenţie deosebită capacităţii cetăţenilor de a juca un rol independent în determinarea condiţiilor de viaţă (o prioritate mare are, evident, siguranţa) şi principiilor de funcţionare ale statului (în special, cele referitoare la garanţia de siguranţă). Asta înseamnă că nivelul de dezvoltare a societăţii civile (care se referă în mod direct la posibilitatea de dezvoltare a controlului civil democratic) ar trebui sa fie măsurat inclusiv conform nivelului de dezvoltare al instituţiilor sociale, care sunt reprezentative pentru societatea civilă.

În prezent, pot fi delimitate mai multe criterii de definire a controlului civil democratic asupra domeniului militar. Sistemul de control civil democratic prevede subordonarea forţelor de securitate a statului organelor reprezentative ale poporului, dar şi o delimitare clară a

competenţelor şi responsabilităţilor autorităţilor publice, civile şi militare. Deosebit de bine definită ar trebui să fie procedura posibilei implicări a FA pentru a-şi îndeplini sarcinile, în special în domeniul aplicării forţei militare (inclusiv a armelor din dotare) în interiorul statului. Legislaţia ar trebui să prevadă o procedură fiabilă (mecanisme de prevenire), care ar face imposibilă adoptarea de decizii eronate, ar permite eliminarea utilizării necontrolate şi/sau excesive a forţei, minimizând numărul eventualelor victime în rândul trupelor şi civililor. Acest lucru se datorează faptului că schimbările geopolitice au dus la mutaţii fundamentale în rândul actorilor securităţii.

Sistemul de control civil democratic al FA contribuie la sporirea prestigiului serviciului militar în comunitate şi a sporirii încrederii în structurile militare din partea populației. În societate este creat un mediu favorabil pentru discuţii deschise şi adoptarea unor decizii importante vizând problemele de securitate naţională şi apărare, care implică publicul larg. Criteriile date oferă o oportunitate de a face o evaluare a nivelului de dezvoltare a controlului civil democratic al FA şi pot fi utilizate ca o opţiune de a desfăşura activităţi de cercetare relevante. Cu toate acestea, având în vedere caracteristicile de transformare a relaţiilor civil-militare în ţările postsocialiste, este necesar să se ofere unele criterii alternative ale dezvoltării controlului civil democratic.

Depolitizarea, departinizarea, democratizarea şi profesionalizarea sectorului militar al statului sunt criteriile de bază pentru dezvoltarea eficientă a FA în statele democratice. Depolitizarea armatei urmăreşte să asigure neingerinţa domeniului militar în lupta politică, neutralizarea intenţiilor diferitor forţe politice de a obţine suportul armatei şi al altor componente ale organismului militar de a utiliza capacităţile lor pentru a atinge anumite obiective politice. „Departinizarea” este asociată cu depolitizarea, deoarece în etapa iniţială de transformare determină starea de ieşire a domeniului militar de sub influenţa fostului partid de guvernământ comunist şi renunţarea la ideile de utilizare a organizaţiei militare în calitate de instrument de control social. Cu timpul, departinizarea determină gradul de renunţare a structurilor de securitate de a se implica în viaţa politică internă a statului.

Democratizarea domeniului militar oferă o estimare a nivelului de participare a personalului civil (reprezentanţi ai sectoarelor guvernamentale şi neguvernamentale, cum ar fi institutele de cercetare și ONG-urile specializate în domeniul securității naționale și protecției drepturilor omului) în abordarea problemelor de securitate naţională şi apărare, de formulare a strategiilor şi luare a deciziilor, ţinându-se cont de opinia publică etc. [204, p. 3]. Profesionalizarea determină nivelul separării funcţiilor politice şi administrative ale forţelor militare de la cele pur profesionale, militare de comandă şi control.

Analiza experienţei altor state a făcut posibilă definirea criteriilor de bază ale controlului civil democratic al FA, conform căreia poate fi evaluată starea relaţiilor civil-militare, în scopul de a împiedica creşterea consecinţelor politice, militare, economice şi sociale negative pentru stat şi societate [202, p. 79]. Prin urmare, tipologia relaţiilor civil-militare, dar şi modelele acestora sunt determinate de trăsăturile specifice de funcţionare a sistemului politic din fiecare stat aparte, care, la rândul său, reflectă nivelul de participare a societăţii în determinarea şi promovarea politicii de stat în domeniul securităţii naţionale. În acest sens, factorii de bază care ar trebui să se ia în considerare în evaluarea corespunderii dintre forma relaţiilor civil-militare şi controlul civil democratic sunt nivelul de protecţie al vieţii, valorilor şi bunăstării cetăţenilor, eficienţa utilizării resurselor contribuabililor şi crearea condiţiilor pentru a asigura existenţa sigură a cetăţenilor, nivelul de securitate a libertăţii şi gradul de exercitare a drepturilor de către cetăţeni. Caracterul multilateral al procesului de formare a relaţiilor civil-militare echilibrate este determinat de faptul că acesta este unul dintre cele mai importante elemente în cadrul procesului de creare şi dezvoltare a unui stat democrat, dar şi un sistem de mecanisme instituţionale obligatorii de asigurare a ordinii în cadrul societăţii şi condiţiilor pentru prosperarea statului.

Controlul civil democratic al instituţiilor internaţionale în domeniul securităţii şi apărării reprezintă un alt nivel în cadrul relaţiilor internaţionale. Dimensiunea juridică a controlului democratic asupra FA reprezintă, în general, o măsură de consolidare a statului de drept, o contribuţie importantă la consolidarea securităţii internaţionale. Principiul care direcţionează reglementările internaţionale în acest domeniu este interzicerea generală a utilizării forţei, cu unele excepţii prevăzute în Carta ONU. Potrivit Curţii Internaţionale de Justiţie a ONU, dacă utilizarea forţei se doreşte a fi legitimă, trebuie să fie respectat dreptul internaţional public, în special principiile şi normele de drept internaţional umanitar [309]. În ultima perioadă, acest principiu este tot mai mult încălcat, cel mai bun exemplu fiind războiul declanşat de către Federația Rusă împotriva Ucrainei.

Un stat democratic, unde drepturile şi libertăţile fundamentale ale omului sunt garantate, nu poate ignora necesitatea imperioasă ca aceleaşi drepturi și libertăţi să fie strict respectate de către militari, atunci când FA sunt angajate în operaţiuni militare internaţionale, în special în contextul actual al luptei împotriva terorismului şi crimei organizate transfrontaliere. În general, controlul democratic asupra forţelor armate reprezintă o garanţie că drepturile omului si libertăţile fundamentale sunt respectate atât în cadrul FA, cât şi de către combatanţi în timpul acţiunilor militare. Consecinţele lipsei acestui control civil democratic se pot vedea cu lux de amănunte în comportamentul inuman al militarilor din FA ale Federației Ruse și al mercenarilor grupului militar privat „Wagner” în războiul din Ucraina [323].

Controlul civil democratic al FA trebuie să împiedice săvârşirea unor astfel de infracţiuni de către personalul militar, pentru a nu afecta credibilitatea statului în relaţiile internaţionale. În ceea ce priveşte folosirea forţei autorizată de către Consiliul de Securitate al ONU pe baza cap. VII al Cartei ONU, are importanţă modul în care deciziile de recurgere la folosirea forţei sunt luate de Consiliul de Securitate sau de o organizaţie internaţională (regională) care acţionează în conformitate cu mandatul acordat de Consiliul de Securitate, în scopul menţinerii păcii şi securităţii internaţionale. În condiţiile în care acţiunile armate sunt autorizate în mod corespunzător, în conformitate cu Carta ONU (în sensul că acestea sunt legale şi justificate), problema care se ridică este dacă în luarea acestor decizii sunt implicaţi reprezentanţii statelor respective, în organismele internaţionale, chiar dacă la nivel intern competenţa de a lua astfel de decizii aparţine parlamentelor naţionale. Un transfer de competenţe este perfectat, de la nivel parlamentar (intern) la nivel interguvernamental (internaţional). Aceasta este o altă justificare pentru controlul democratic al parlamentelor naţionale privind modul în care deciziile vizând utilizarea forţei sunt luate la nivel internaţional. Mandatul de a se angaja responsabilitatea statului în acest domeniu trebuie să fie sub control parlamentar.

UE dezvoltă o politică europeană de securitate şi apărare bazată pe obiective comune (cum ar fi cele descrise în Strategia Europeană de Securitate formulată în 2003), precum şi capabilităţi şi tehnologii credibile, ale căror evoluţii, pentru a consolida politică europeană de securitate şi apărare, sunt coordonate cu NATO. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei are o poziţie similară. În Recomandarea nr. 1713 din 2005 privind „controlul democratic al sectorului de securitate în statele membre" în compartimentul cu privire la apărare se menţionează că „...importanţa în creştere acordată cooperării internaţionale şi desfăşurării misiunilor de menţinere a păcii nu trebuie să permită apariţia unui efect advers asupra rolului Parlamentului în procesul de luare a deciziilor. ....La nivel european, este esenţial să se evite orice pas înapoi în raport cu realizările democratice ale UE prin introducerea unui sistem de consultare colectivă între parlamentele naţionale pe probleme de securitate şi de apărare (...)" [311].

Utilizarea forţei la nivel internaţional de asemenea trebuie să fie legitimă. Statele se pot apăra individual sau colectiv, dar pentru ca acţiunile lor să fie legitime, ele trebuie să respecte condiţii stricte, care au fost stabilite de dreptul internaţional. În funcţie de participarea militară ca fiind legală sau ilegală, în conformitate cu legislaţia internaţională, se va stabili competenţa organului de control internaţional. Intervenţiile ilegale se referă, în principal, la ocupaţia de către FA a unui teritoriu străin şi la actele ilegale comise de FA într-un teritoriu străin. Acestea vor fi, în principiu, examinate de către instanţele internaţionale, respectiv CEDO, Curtea Internaţională de Justiţie (ICJ) sau Curtea Penală Internaţională (CPI). Intervenţiile legale, cum ar fi cele care

se referă la plasarea FA la dispoziţia unui stat de către un alt stat, pentru menţinerea păcii sau constituirea de forţe multinaţionale, au o anumită legitimitate, deoarece ele au fost autorizate de către o organizaţie internaţională, pe baza unui tratat internaţional, a unor acorduri speciale sau a altor instrumente, prin care s-au stabilit responsabilităţile şi condiţiile intervenţiei militare.

Există organizaţii internaţionale a căror misiune este de a proteja şi de a contribui la apărarea colectivă internaţională, pentru realizarea climatului de securitate şi pace. Caracteristica lor comună este că existenţa lor a fost aprobată de parlamentele naţionale care prin ratificare au decis modalităţile de control al deciziilor luate la nivelul executiv al organizaţiei. ONU are un caracter universal şi un mandat larg, din partea statelor membre, să autorizeze adoptarea de măsuri colective pentru salvgardarea păcii internaţionale. Consiliul de Securitate al ONU poate autoriza o intervenţie militară. Adunarea Generală a ONU, for interguvernamental, este organismul de control care poate face recomandări cu privire la aceste aspecte de securitate şi să aprobe bugetul ONU, pentru misiunile şi operaţiile internaţionale finanţate. Chiar dacă acest control ar putea părea marginal, este de menţionat că Adunarea Generală a ONU a întărit condiţiile de autorizare sau de utilizarea forţei prin identificarea a cinci criterii suplimentare de legitimitate: gravitatea pericolului, scop corespunzător, ultimă instanţă, mijloace proporţionale şi echilibrul consecinţelor.

La nivel regional, instituţiile interparlamentare din cadrul organizaţiilor internaţionale, care gestionează probleme internaţionale de securitate şi de apărare, au o putere limitată de control. Adunarea Parlamentară a NATO asigură o legătură între parlamente şi Alianţă.

În Tratatul de la Lisabona intrat în vigoare la 1 decembrie 2009, cunoscut şi ca Tratatul de reformă al UE, Protocolul privind rolul parlamentelor naţionale în UE indică complementaritatea lucrărilor parlamentarilor naţionali şi a membrilor Parlamentului European relevând necesitatea unei cooperări mai strânse între acestea. În timp ce protocolul anexat la Tratatul de reformă deschide posibilităţi suplimentare pentru dialog interparlamentar cu privire la politica de securitate şi apărare comună, actuala situaţie de securitate regională demonstrează că protocolul în cauză a fost insuficient, deoarece nu merge mai departe de a propune organizarea de conferinţe cadru pentru dialog [57; 328].

Instanţele internaţionale joacă un rol important în supravegherea democratică a FA. CEDO, Curtea Penală Internaţională şi Curtea Internaţională de Justiţie au contribuit la dezvoltarea şi punerea în aplicare a normelor internaţionale, cum ar fi cele de protecţie a drepturilor personalului militar, legalitatea utilizării forţei, precum şi definirea crimelor internaţionale. Politica externă şi de securitate comună şi politica europeană de securitate şi de apărare sunt excluse de la jurisdicţia Curţii Europene de Justiţie.

Pentru a înţelege cadrul general de control democratic al FA, este important să se țină cont și de dimensiunea internațională a utilizării forţei, împreună cu problemele şi deficitele inerente în proiectarea mecanismelor de control. În momentul în care se pune problema dislocării de trupe pentru a participa la misiuni internaţionale de menţinere a păcii, o serie de probleme de autoritate şi responsabilitate apar în luarea deciziilor pentru dislocarea FA, selectarea obiectivelor, suportarea riscurilor şi implementarea mandatelor. Unii autori identifică cinci probleme ale responsabilităţii legate de utilizarea forţei sub auspicii internaţionale: autorizarea internaţională de utilizare a FA; autorizarea naţională de utilizare a FA; controlul civil democratic al personalului militar şi al operaţiunilor; responsabilitatea civilă în faţa armatei pentru siguranţa personalului desfăşurat; responsabilitatea de a se conforma normelor care guvernează conducerea armatei şi altui personal aparţinând organizaţiilor internaţionale [199, pp. 25-26].

Astfel, în scopul de a stabili cu exactitate ce acte şi probleme ar trebui să fie sub controlul democratic al FA, este necesar să se analizeze diferite tipuri de prezenţe ale FA pe un teritoriu străin. Pentru identificare, cine – la nivel internaţional – ar trebui să exercite acest control, este important să se clarifice statul sau organismul internaţional responsabil de actele FA într-un teritoriu străin, ținând cont de posibilitatea apariţiei unor situaţii specifice şi de normele juridice internaţionale aplicabile în fiecare situaţie. Identificarea statului responsabil, la nivel internaţional, este relevantă pentru dimensiunea internă de control, pentru că direcționarea responsabilităţii unui anumit stat oferă posibilitatea ca mecanismele interne de control să fie utilizate în acest scop.

Referitor la situaţia bazelor militare străine, Comisia de la Veneţia a examinat problematica referitoare la obligaţiile juridice internaţionale ale statelor membre ale Consiliului Europei în materia facilităţilor secrete de detenţie şi transportului interstatal de prizonieri. Responsabilitatea pentru actele FA dintr-o bază militară străină pe teritoriul statului primitor revine statului trimiţător, dar distribuţia (între cele două state) a competenţelor de control este reglementată în principal de acordul bilateral dintre cele două state (un acord de cooperare de apărare sau acordul bilateral privind statutul forţelor, în cazul în care un acord multilateral privind statutul forţelor nu este aplicabil).

Situaţia FA ale unui stat plasate la dispoziţia unui alt stat este acoperită de regula stabilită în art. 6 din Proiectul de articole privind responsabilitatea statelor, adoptat de Comisia de Drept Internaţional a Adunării Generale a ONU în 2001: „Conduita unui organ pus la dispoziţia unui stat de către un alt stat va fi considerată un act al acelui din urmă stat în conformitate cu dreptul internaţional în cazul în care organul acţionează în exercitarea elementelor de autoritate guvernamentală ale statului la a cărui dispoziţie a fost pus”. Comisia de Drept Internaţional a

stabilit că „simplul ajutor sau asistenţa oferite de către organele unui stat unui alt organ pe teritoriul celui din urmă nu sunt acoperite de art. 6. De exemplu, FA pot fi trimise pentru a ajuta un alt stat, în exercitarea dreptului de autoapărare colectivă sau în alte scopuri. În cazul în care forţele în cauză rămân sub autoritatea statului trimiţător, ele exercită elemente de autoritate guvernamentală ale statului respectiv şi nu ale statului primitor. Situaţii pot apărea, de asemenea, în cazul în care organul unui stat acţionează pe baza unor instrucţiuni comune ale propriului sau altui stat sau poate exista o singură entitate, care este un organ comun al mai multor state. În aceste cazuri, conduita în cauză poate fi atribuită ambelor state în conformitate cu alte articole din acest capitol".

În cazul FA ale unui stat plasate la dispoziţia unui alt stat, controlul va fi exercitat, la nivel intern, de către autorităţile statului la a cărui dispoziţie forţele au fost plasate, în măsura în care condiţiile stabilite prin art. 6 din Proiectul de articole ale Comisiei de Drept Internaţional privind răspunderea statului sunt îndeplinite. În cazul în care forţele în cauză rămân sub autoritatea statului trimiţător, exercitând elemente ale autorităţii guvernamentale ale acestui stat mai degrabă decât ale statului primitor, controlul va fi exercitat, la nivel intern, de către autorităţile statului trimiţător. În cazul în care FA ale unui stat acţionează pe baza unor instrucţiuni comune ale propriului stat sau ale unui alt stat, controlul va fi exercitat, la nivel intern, de către autorităţile din ambele state. La nivel internaţional, controlul va fi exercitat de către organismele internaţionale competente [327].

Responsabilitatea pentru actele comise de FA care iau parte la operaţiuni de menţinere a păcii (sau coaliţii multinaţionale) decise sau autorizate de Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite a fost examinată de foruri internaţionale, inclusiv de instanţele internaţionale. Practica referitoare la forţele de menţinere a păcii este deosebit de importantă în prezentul context, din cauza controlului pe care statele contribuitoare îl păstrează pe probleme disciplinare şi penale. Acest aspect poate avea consecinţe în ceea ce privește atribuirea conduitei. „Atribuirea conduitei statelor contribuitoare este în mod clar legată de reţinerea unor anumite puteri de stat peste contingentele naţionale şi, prin urmare, controlul pe care statul îl poate realiza în acest sens. Aşa cum a fost reţinut de mai mulţi autori, atunci când un agent sau organ este pus la dispoziţia unei organizaţii internaţionale, întrebarea decisivă în relaţia de atribuire unei anumite conduite pare a fi controlul efectiv asupra conduitei în cauză" [321, p. 113].

CEDO îşi bazează raţionamentele sale pe lucrări ale Comisiei de la Veneţia. În avizul cu privire la drepturile omului în Kosovo, posibilitatea stabilirii mecanismelor de revizuire, Comisia de la Veneţia a declarat: „contingentele KFOR sunt grupate în patru brigăzi multinaţionale. Trupele KFOR provin de la 35 de state NATO şi non-NATO. Deşi brigăzile sunt responsabile

pentru o anumită zonă de operaţiuni, toate acestea cad „sub comanda şi controlul unificat” (Rezoluţia 1244 a ONU, Anexa 2, alin. 4). „Comanda şi controlul unificat” reprezintă o sintagmă militară care include numai o formă limitată de transfer de putere asupra trupelor. Naţiunile contribuitoare cu trupe nu au transferat „comandă completă” asupra trupelor lor. Astfel, naţiunile contribuitoare cu trupe la o operaţie condusă de NATO, de obicei, transferă doar puteri limitate de „control operaţional” şi/sau „comandă operaţională”. Aceste puteri dau comandantului NATO dreptul de a da ordine de natură operaţională comandanţilor unităţilor naţionale respective. Comandanţii naţionali trebuie să pună în aplicare astfel de ordine, pe baza propriei lor autorităţi naţionale. Comandanţii NATO nu pot da alte tipuri de ordine (de exemplu, cele care afectează statutul personal al unui soldat, inclusiv luarea măsurilor disciplinare), după cum comandanţii NATO, în principiu, nu dau ordine individuale militarilor. În plus, naţiunilor contribuitoare cu trupe întotdeauna păstrează puterea de a-şi retrage militarii în orice moment. Motivul principal pentru un astfel de aranjament complex este dorinţa naţiunile contribuitoare cu trupe de a păstra cât mai mult responsabilitatea politică şi controlul democratic asupra lor trupe până la limita compatibilităţii cu cerinţele de eficienţă militară. Acest lucru permite statelor să facă tot posibilul pentru siguranţa militarilor lor, pentru menţinerea disciplinei în conformitate cu normele naţionale, pentru a menţine responsabilitatea constituţională şi, în sfârşit, „pentru a păstra posibilitatea de a răspunde la cererile aferente procesului democratic naţional cu privire la utilizarea militarilor lor”.

Pentru actele comise de FA care iau parte la operaţiuni de menţinere a păcii (sau coaliţii multinaţionale), decise sau autorizate de Consiliul de Securitate al ONU, controlul este exercitat, la nivel internaţional, de către ONU, în cazul în care FA sunt puse la dispoziţia ONU sau ONU exercită controlul efectiv asupra lor. Statele contribuitoare îşi păstrează controlul pe probleme disciplinare şi penale, precum şi puterea de a îşi retrage militarii [319].

Participarea FA la misiuni internaţionale de pace a devenit o problemă importantă de politică externă şi de apărare, care este de interes direct pentru parlamentele naţionale. Parlamentele sunt dependente de guvernele lor naţionale, pentru a le oferi informaţii despre misiunile de peste hotare. Cu toate acestea, mulţi alţi actori, care joacă un rol semnificativ la nivel interguvernamental, nu sunt foarte bine cunoscuţi parlamentelor naţionale şi, ca urmare, este imposibil să li se angajeze răspunderea. Cele mai bine informate parlamente par a fi cele cu putere de autorizare prealabilă. Comisiile competente însărcinate, de obicei, cu chestiuni de apărare dezvoltă şi acumulează cunoştinţe în materie. Dezbaterile naţionale despre participarea la misiunile internaţionale implică prezenţa reprezentanţilor ministerului apărării şi discutarea detaliată asupra mandatului, bugetului şi duratei misiunii. Ocazional, se discută şi implicaţiile

operaţionale, cum ar fi regulile de angajare, aspectele de comandă şi control, tipul de arme şi echipamente ce urmează a fi utilizate şi evaluarea riscurilor. Cu toate acestea, detaliile misiunii reprezintă doar informaţii colaterale, utilizate pentru a consolida punctul de vedere general al membrilor parlamentului asupra operaţiei. În multe parlamente lipsesc informaţiile generale cu privire la contribuţiile financiare naţionale la misiuni internaţionale. Controlul majorităţii parlamentelor în ceea ce priveşte fondurile utilizate pentru aceste operaţii este limitat la rapoartele anuale de aprobare a acestor cheltuieli, ca parte a bugetului general de apărare națională.

Și mai mari dezbateri sunt la nivel internațional, când FA sunt folosite de către un stat sau un grup de state împotriva altui stat sub diverse pretexte, inclusiv folosind dreptul la legitima apărare. Una din dezbaterile actuale la nivel internațional este invazia Ucrainei de către Federația Rusă la 24 februarie 2022. Rusia a declarat în fața ONU că acțiunile sale pe teritoriul Ucrainei se bazează pe Carta ONU, pe art. 51 al acesteia și pe dreptul internațional comun. Totodată, având în vedere amploarea folosirii forței militare rusești în Ucraina, deja majoritatea subiecților dreptului internațional consideră această invazie ilegală și neproporțională cu obiectivele de autoapărare pe care Rusia le-a afirmat. Cu alte cuvinte, asta înseamnă că Ucraina este cea care a acționat în legitimă apărare, respectând toate criteriile impuse de către dreptul internațional.

În unele constituții se stipulează direct modul de autorizare a participării FA în operațiuni în afara frontierelor naționale, aceste prevederi se regăsesc și în alte acte legislative. Constituţia Republicii Moldova nu prevede în mod expres autorizarea pentru a trimite trupe la misiuni în afara ţării. Acest aspect este prevăzut în Legea nr. 1156-XIV din 26 iulie 2000 cu privire la participarea Republicii Moldova la operaţiunile internaţionale de menţinere a păcii [51]. În Constituţia României se face trimitere explicită la autorizarea pentru a trimite trupe la misiuni în afara frontierelor. Constituţia Republicii Cehe prevede că FA pot fi trimise doar cu acordul celor două camere, cu un cvorum special (art. 43 (3) b), art. 39 (3)). Constituţia croată are aceeaşi cerinţă, cu excepţia cazului în care FA naţionale participă la misiuni internaţionale ale unei organizaţii la care Croaţia este parte, cu scopul de a oferi ajutor umanitar (art. 7).

Armata Națională a Republicii Moldova participă la operaţiuni de menţinere a păcii sub egida ONU din anul 2003. Pe parcursul anilor, cca 1 000 de militari moldoveni au fost antrenaţi în misiunile desfăşurate în Coasta de Fildeş, Liberia, Sudanul de Sud, Georgia şi Kosovo. Parlamentul Republicii Moldova, la propunerea Ministerului Apărării, condus în acea perioadă de către autorul acestei teze, a aprobat la 1 noiembrie 2013 detaşarea unui contingent format din 41 de militari la operaţiunea internaţională de menţinere a păcii din Kosovo, în componenţa Forţei Multinaţionale de Menţinere a Păcii (KFOR) [43]. Anterior, Guvernul Republicii Moldova

a aprobat proiectul de hotărâre la 2 octombrie 2013. Contingentul Republicii Moldova a fost format dintr-un pluton de 33 de militari, destinat pentru misiuni de securitate şi pază a obiectivelor militare şi de patrulare, o echipă de geniu din şapte militari, precum şi un ofiţer de stat-major. Republica Moldova oferă armament, muniţii, echipament individual şi special necesar îndeplinirii misiunii [27].

Secretarul general al NATO, Anders Fogh Rasmussen, care anunţase la 10 octombrie 2013 că ţările membre ale Alianţei au acceptat oferta Republicii Moldova de a se alătura misiunii în Kosovo, sublinia că este pentru prima dată când Republica Moldova, membră a Parteneriatului pentru Pace al NATO din 2004, va contribui efectiv la o operaţiune condusă de NATO. Ca rezultat, Republica Moldova a devenit „partener operațional" al NATO, ceea ce a deschis noi perspective de colaborare, care au fost materializate în acțiuni concrete pe parcursul următorilor ani. Din acea perioadă, deja peste 20 de contingente de militari din cadrul Armatei Naționale au fost detașate pentru participare în cadrul KFOR [269; 270], ceea ce demonstrează legalitatea participării Republicii Moldova la misiuni şi operații internaționale sub egida ONU [39].

În opinia noastră, astăzi, la fel cum menționau și unii cercetători în primul deceniu de independență a țării noastre este valabilă aserțiunea potrivit căreia „colaborarea cu NATO, singura organizație politică și militară cu adevărat eficientă, capabilă să facă față noilor provocări care apar în Europa, reprezintă o opțiune promițătoare pentru garantarea securităţii și stabilității Republicii Moldova" [334, p. 39].

Rolul Parlamentului în relaţiile Republicii Moldova cu NATO se manifestă şi prin participarea delegaţiei legislativului de la Chișinău la sesiunile anuale ale Adunării Parlamentare NATO. Cea de-a 68-a sesiune, care s-a desfășurat la Madrid (Spania) în perioada 18–21 noiembrie 2022, a fost o întrunire specială, concentrată pe o schimbare a paradigmei de securitate. Rezoluția adoptată în cadrul acestei Adunării Parlamentare a solicitat statelor membre să considere Rusia un „stat terorist" și informează că comunitatea internațională nu va recunoaște niciodată teritoriile ucrainene anexate ilegal de către Rusia. De asemenea, Rezoluția a reafirmat „sprijinul ferm pentru suveranitatea națională și integritatea teritorială a Ucrainei, precum și a Georgiei și a Republicii Moldova" [262].

Cea de-a 69-a sesiune a Adunării Parlamentare a NATO s-a desfășurat între 6 și 9 octombrie 2023 la Copenhaga (Danemarca) și a reunit peste 240 de legislatori din cele 31 de țări ale Alianței NATO și 20 de state și organisme parlamentare partenere. Sesiunea s-a axat pe sprijinul neclintit al Adunării pentru Ucraina și pe adaptarea NATO la noua realitate strategică, inclusiv pe deciziile de consolidare a apărării și a descurajării luate de liderii Alianței la summitul lor din 11–12 iulie de la Vilnius. Membrii au condamnat fără echivoc atacul terorist

condus de Hamas împotriva Israelului și și-au exprimat deplina solidaritate cu Israelul. Ședința plenară a adoptat șase rezoluții cu recomandări politice pentru guvernele aliate privind protecția infrastructurii maritime critice; protejarea democrațiilor și partenerilor aliați împotriva dezinformării; punerea în aplicare a noii baze de descurajare și apărare a NATO; consolidarea stabilității și securității în regiunea Mării Negre; reconstrucția Ucrainei; punerea în aplicare a deciziilor Summitul-ui de la Vilnius. Adițional, reuniunea a subliniat respingerea totală de către Adunarea Parlamentară a NATO a războiului neprovocat, nejustificat, brutal și ilegal al Rusiei și hotărârea fermă de a intensifica sprijinul pentru democrația, independența, suveranitatea, integritatea teritorială și integrarea euroatlantică a Ucrainei [308].

În februarie 2023, Republica Moldova a detaşat, în premieră, un contingent de militari în Liban într-o operaţiune internaţională de menţinere a păcii, sub egida ONU. Conform comunicatului Ministerului Apărării, militarii moldoveni „vor executa misiuni de securitate şi pază a obiectivelor militare şi de patrulare a ariei de responsabilitate, activând în cadrul contingentului italian” [288].

Instrumentele juridice, la dispoziţia parlamentelor, pentru a direcţiona politica guvernului naţional cu privire la acest subiect diferă în funcţie de uzanţele şi dispoziţiile constituţionale. Principalul indicator al rolului unui anumit parlament pentru trimiterea de trupe în străinătate constă în competenţa de a aproba formal participarea naţională la o operaţie, înainte ca personalul naţional să fie detaşat în misiune. Folosind acest indicator, se pot desprinde trei grade de implicare în trimiterea trupelor în străinătate: ridicat, pentru parlamentele cu putere de autorizare prealabilă; mediu, pentru parlamentele a căror putere de autorizare prealabilă este limitată de excepţii semnificative; şi scăzut, pentru parlamentele fără putere de autorizare prealabilă.

În urma analizei legislaţiilor naţionale, rezultă următoarele niveluri de implicare a parlamentelor naţionale în autorizarea participării la misiuni internaţionale în străinătate, înainte de dislocarea de trupe, aşa cum sunt definite de legislaţia naţională:

- Nivel ridicat – putere de aprobare prealabilă: Austria, Danemarca, Finlanda, Germania, Irlanda, Slovacia, Spania, Suedia.
- Nivel mediu – importante excepţii de la aprobarea prealabilă: Bulgaria, Republica Cehă, Ungaria, Italia, Luxemburg, Olanda, România.
- Nivel scăzut – fără aprobare prealabilă: Belgia, Franţa, Grecia, Polonia, Portugalia, Slovenia, Regatul Unit al Marii Britanii.

Numai câteva parlamente naţionale deţin puterea de autorizare prealabilă, în toate situaţiile, indiferent de natura misiunilor internaţionale. Este cazul pentru Austria, Danemarca,

Finlanda, Irlanda, Luxemburg, Slovacia şi Suedia, state în care legislaţia în vigoare oferă parlamentelor naţionale autoritatea de a aproba participarea la toate misiunile internaţionale. În analiza legislaţiei naţionale în vigoare, în unele state europene pot fi reliefate mai multe tipuri de excepţii şi de situaţii care limitează implicarea parlamentară în autorizarea participării la misiuni internaţionale. Aceste excepţii şi situaţii au un potenţial ce poate crea un deficit democratic [128, p. 53].

Unele parlamente au capacitatea legală de a aproba participarea la operaţiuni militare, în timp ce aprobarea pentru operaţiuni civile rămâne neclarificată. În Germania, de exemplu, Parlamentul oferă aprobarea prealabilă pentru operaţii militare, dar poate doar *post factum* supraveghea operaţiuni civile. Parlamentul spaniol a fost marginalizat în ceea ce priveşte deciziile referitoare la autorizarea utilizării forţei, dar, în urma deciziei nepopulare de a participa la războiul din Irak şi a atacurilor teroriste de la Madrid care au dus la schimbări de guvern, în alegerile din martie 2004, noua lege adoptată acordă Parlamentului puterea de a da aprobarea prealabilă pentru misiunile militare din străinătate.

În Bulgaria, Republica Cehă, Ungaria şi România, legislaţia defineşte importante excepţii de la principiul aprobării parlamentare prealabile. Decizia de a participa la operaţii care sunt legitimate de un tratat sau de o organizaţie internaţională, la care statul este parte, este considerată a fi o responsabilitate executivă. Prin urmare, aceste derogări acoperă toate operaţiile NATO şi ale UE. În unele state, legislaţia permite excepţii de la aprobarea parlamentară în cazul participării limitate la o misiune. Acest lucru se aplică, de exemplu, în Danemarca, Germania, Irlanda. Uneori, decizia de a participa la o operaţiune poate fi luată numai de către o comisie parlamentară, dacă este dislocat un număr redus de personal sau dacă operaţiunea nu este considerată de importanţă majoră.

În Belgia, Franţa, Grecia, Polonia, Portugalia, Slovenia şi Regatul Unit al Marii Britanii aprobarea parlamentară nu este necesară pentru participarea la misiuni în străinătate. Deşi guvernul poate solicita aprobarea parlamentară prealabilă, rămâne o prerogativă a executivului pentru a stabili dacă această solicitare este adecvată. În Franţa, membrii Parlamentului încearcă să compenseze lipsa de putere de aprobare cu dezvoltarea de proceduri parlamentare de informare şi de consultare în fazele timpurii ale procesului de decizie [142, p. 352].

Parlamentele sunt dependente de guvernele lor naţionale, pentru a le oferi informaţii despre misiunile de peste hotare. Cu toate acestea, mulţi alţi actori, care joacă un rol semnificativ la nivel interguvernamental, nu sunt foarte bine cunoscuţi parlamentelor naţionale şi, ca urmare, este imposibil să li se impună răspunderea.

Cele mai bine informate parlamente par a fi cele cu putere de autorizare prealabilă. Comisiile competente însărcinate, de obicei, cu chestiuni de apărare dezvoltă şi acumulează cunoştinţe în materie. Dezbaterile naţionale despre participarea la misiunile internaţionale implică prezenţa reprezentanţilor Ministerului Apărării şi discutarea detaliată asupra mandatului, bugetului şi duratei misiunii. Ocazional, se discută şi implicaţiile operaţionale, cum ar fi regulile de angajare, aspectele de comandă şi control, tipul de arme şi echipamente ce urmează a fi utilizate şi evaluarea riscurilor. Cu toate acestea, detaliile misiunii reprezintă doar informaţii colaterale, utilizate pentru a consolida punctul de vedere general al membrilor Parlamentului asupra operaţiei.

Unii cercetători consideră că SUA și Federația Rusă au multe similarități în relațiile civil-militare, deși sunt diferite în modul de exercitare a controlului aspra lor. Ambele țări își apreciază foarte înalt FA și alocă părți considerabile din PIB pentru a le menține operaționale, în timp ce societățile și politicile sunt puternic militarizate [322].

Importanţa controlului civil democratic asupra FA este în creştere, un rol tot mai mare revine ONG-urilor umanitare. Exceptând numărul tot mai mare de actori implicaţi, militarii continuă să joace un rol fundamental în operaţiuni complexe [220, pp. 322-334]. Războiul din Ucraina introduce o nouă paradigmă legată de folosirea armatelor private alături de FA ale statului. Federația Rusă a folosit în primul an al invaziei din Ucraina peste 50 000 de militari din armata privată „Wagner” a lui Evgheni Prigojin, fost oligarh și apropiat al președintelui Vladimir Putin [331]. Drept urmare a războiului din Ucraina și a amenințărilor la adresa securității internaționale, la 24 ianuarie 2024, NATO a inițiat exercițiul militar „Steadfast Defender” la Norfolk, în Virginia (SUA), cea mai mare simulare de război organizată de la sfârşitul Războiului Rece. Până în mai 2024, în acest exercițiu militar fiind preconizată implicarea a cca 90 000 de soldați din statele membre NATO, peste 50 de nave, peste 80 de avioane de luptă, elicoptere și drone, 1 100 de vehicule de luptă, inclusiv tancuri [264].

În concluzie, putem menționa că practica internațională de organizare a controlului civil democratic asupra FA demonstrează că nu există un model universal de organizare a acestuia. Majoritatea statelor își organizează procesul de control asupra FA reieșind din tradițiile sale, gradul de maturitate a societăţii și aspirațiile de dezvoltare. Cu toate acestea, în majoritatea statelor cu aspirații democratice, în procesul de control democratic al FA, pe lângă instituțiile puterii de stat, sunt implicate în diferită măsură și entități din sectorul asociativ, mass-media și alți actori interesați de acest subiect.

2.2. Rolul instituţiilor puterii de stat şi din sectorul asociativ în sistemul controlului civil democratic al Forțelor Armate

Controlul civil democratic asupra domeniului militar nu poate exista în general şi nu poate fi cu mult mai eficient decât controlul exercitat de către parlament, guvern şi organele de justiţie asupra aparatului de stat, a economiei şi controlul exercitat de către societate (organizațiile non guvernamentale, mass-media) asupra organelor puterii de stat. În contextul soluţionării acestor probleme se vor crea premisele necesare pentru consolidarea unui stat de drept real (şi nu unul decorativ), ceea ce va constitui o premisă obiectivă pentru ajustarea relaţiilor militare la un control civil democratic eficient.

Legislația din sectorul securității este diversă și complexă. Este cunoscut că nu există un model ideal de legislație privind sectorul de securitate și fiecare țară își dezvoltă de sine stătător legislația din domeniul de securitate și apărare, instrumentele regulatoare pentru instituțiile din domeniu și activitățile acestora. Din aceste considerente, sarcina legiferării sectorului de securitate este una dificilă. Cu toate acestea, crearea unei legislații care să respecte principiile guvernanței democratice, să asigure statul de drept și să protejeze drepturile omului este vitală pentru ca sectorul de securitate să fie eficient. În acest scop, este important să se respecte standardele internaționale și cele mai bune practici atunci când se elaborează legislația privind sectorul securității naționale (Anexa 6, tabelul 1).

Deși nu există un model unic, sunt general acceptate unele elemente de bază, care trebuie să persiste într-un sistem de controlul civil democratic asupra FA. Acestea sunt:

1. Prezenta cadrului juridic, care definește cu precizie rolul și responsabilitățile și relațiile dintre șeful statului, guvern, parlament și forțele armate în ceea ce privește împărțirea autorității, comanda și subordonarea atât în timp de pace cât și de tranziție la război; în plus, aceste mecanisme stabilesc rolurile instituțiilor relevante și statutul și drepturile FA.

2. Prezența civililor în cadrul Ministerului Apărării, inclusiv a ministrului civil, pentru a corela expertiza militară cu contextul politici, economic și social corespunzător.

3. Asigurarea supravegherii parlamentare eficiente pentru a asigura legitimitatea democratică și sprijinul populației.

4. Transparență și deschidere maxime prin atragerea în procesul de planificare, exercitare și control a politicilor din domeniul apărării a institutelor de cercetare independente, mass-media și organizațiile societății civile din domeniu.

5. Forțe armate, care își acceptă rolul și locul lor în societate.

Corelarea cu succes a acestor elemente într-un sistem eficient de control civil democratic al FA depinde de relația de încredere dintre toate ramurile puterii, în special legislativ și

executiv, cu FA. De asemenea, un rol aparte îi revine împărțirii clare a responsabilităților și competențelor între militari și politicienii civili.

Controlul civil democratic al FA se referă în principal la existenţa unui organ democratic ales, care revizuieşte şi supraveghează deciziile adoptate de autorităţile statale cu competenţe militare. Acest organ este Parlamentul, rolul principal al căruia este să asigure protecţia intereselor cetăţenilor. Unul dintre interesele primordiale este securitatea societăţii, scopul căreia, în condiţiile dezvoltării controlului civil democratic, este asigurat prin intermediul puterii legislative în scopul înlăturării fenomenelor negative din cadrul domeniului militar, asigurarea optimală a finanţării, responsabilitatea şi subordonarea miniştrilor structurilor de forţă în faţa deputaţilor. În acest proces, un rol important revine elaborării acordurilor comune – a normelor şi procedurilor care permit organului legislativ să îndeplinească funcţia atribuită prin constituţie.

Rolul parlamentului, ca un organism ales, este de o importanţă specială în conceptul de control democratic al FA şi reprezintă unul dintre principalii indicatori ai existenţei în stat a unui control civil democratic. Parlamentul asigură formarea bazei juridice a unităţilor militare, aprobă programul de stat de dezvoltare a structurilor de forţă, arme, echipamente militare, execută funcţii de supraveghere (în special, verifică punerea în aplicare a bugetului apărării, drepturile omului în cadrul FA şi al unităţilor militare), deţine dreptul de audieri parlamentare, audiază rapoarte realizate de către miniştrii de securitate, reprezentanţi ai guvernului etc. [157, p. 67].

Într-un sistem ideal de relații civil-militare și control civil democratic asupra domeniului de apărare și securitate, inclusiv a FA, rolul organului legislativ ar trebui să fie mult mai mare decât cel de a acorda sprijinul necesar executivul. Reieșind din faptul că în țările democratice parlamentul este organul superior reprezentativ, el ar trebui să influențeze elaborarea și implementarea politicilor de apărare. Însă în majoritatea statelor este predominantă percepția, că securitatea națională, implicit apărarea, este prerogativa guvernului. Din aceste considerente, eficacitatea controlului parlamentar, deseori se rezumă la aprobarea sau dezaprobarea propunerilor executivului.

Un alt aspect, care trebuie luat în vedere în analiza controlului parlamentar asupra domeniului de apărare este percepția civililor din executiv, dar în special a militarilor, că parlamentarii nu posedă expertiza necesară pentru a influența domeniul dat. Însă, parlamentarii, care deseori sunt reprezentanți ai altor domenii decât cele ale apărării, relațiilor internaționale sau politică externă, având la dispoziție o susținere corespunzătoare din partea statului (consilieri profesioniști, diferite cursuri, stagii, briefinguri tematice) își pot dezvolta expertiza necesară, care le va permite să exercite eficient controlul asupra acțiunilor executivului în domeniul apărării. Este greșit și contraproductiv ca executivul să nu coopereze pe subiectele de apărare cu

legislativul, fiindcă în final, într-un stat democratic pentru majoritatea inițiativelor guvernul are nevoie de sprijinul parlamentar.

Atunci când se analizează controlul la nivel parlamentar, funcţiile şi puterea unui anumit organ legislativ, trebuie luate în considerare normele naţionale care operează în cadrul acestui stat. Legislația este una dintre principalele modalități prin care Parlamentul controlează activitatea militară. Prin diferite modalități de reglementare, organul legislativ definește misiunea, funcțiile, structura și competențele FA, specificând mandatul constituțional; cu alte cuvinte, el modelează cadrul juridic în care armata își desfășoară activitatea. Puterile parlamentului asupra sectorului militar pot cuprinde puterea de a legifera, de a aproba bugetul, de a consilia, de a penaliza şi de a aproba anumite acţiuni. La nivel legislativ, aprobarea şi controlul executării bugetului se încadrează întotdeauna în sfera atribuţiilor parlamentului şi constituie un important mecanism de control în domeniul militar.

Este general acceptată importanța parlamentului pentru apărare, însă nu există un model unic pentru cât de multă influență și control un parlament ar trebui să exercite asupra bugetului apărării, construcției și implementării FA. În diferite state parlamentele exercită diferite grade de influenţă asupra domeniului de apărare aplicând metoda directă sau indirectă de control . Controlul direct este proeminent în cazul în care parlamentul participă la procesul de luare a deciziilor militare. Unele sisteme juridice naţionale fac trimitere explicită la autorizarea parlamentară, de exemplu, cu privire la decizia de a trimite trupe în străinătate. Unele ţări au dezvoltat o fermă legislaţie privind desfăşurarea de trupe în străinătate. Pe de altă parte, un nivel scăzut de implicare a parlamentului poate fi văzut atunci când, de exemplu, aprobarea legislativă prealabilă nu este necesară pentru participarea în misiuni internaţionale sau pentru declararea stării de urgenţă. Unele parlamente naţionale deţin puterea de autorizare prealabilă, în toate situaţiile, indiferent de natura misiunilor internaţionale. Parlamentele cele mai bine informate se pare că sunt acelea cu putere de autorizare prealabilă [142, p. 352].

Controlul direct al parlamentului poate avea loc şi *post factum,* acest tip de control fiind utilizat pentru a monitoriza transparenţa şi legalitatea procedurii. Chiar dacă pentru unele parlamente naţionale se manifestă o lipsă de informaţii bugetare privind misiunile militare specifice, în special cu privire la misiunile internaţionale, controlul bugetului şi al cheltuielilor este comun tuturor parlamentelor şi nu poate fi neglijat. Cu toate acestea, în multe ţări achiziţiile pentru apărare reprezintă unul dintre principalele subiecte pe agenda de audieri şi investigaţii ale comisiilor de apărare.

Mecanismele de control indirect ale parlamentului constau într-un anumit grad de interferenţă în deciziile militare sau pentru stabilirea de condiţii la deciziile militare. Acesta

poate fi cazul referitor la controlul asupra deciziilor de echipare militară, inspecţii şi de vizitare de trupe în străinătate, de control privind execuţia bugetară. Atunci când îndeplineşte rolul instituţional de a analiza politicile generale de apărare, participarea parlamentului trebuie să fie interpretată ca un mecanism de control. Incontestabil, comisiile parlamentare de apărare, prin intermediul specializării lor în probleme militare şi de apărare, constituie un organism care îndeplineşte funcţiile de apărare ale parlamentului.

În acest context putem concluziona că, parlamentele își exercită funcția de control asupra FA folosind metoda directă și indirectă de control, care se disting prin faptul că în cea directă influența/controlul se exercită prin puteri formale de consultare și de decizie, iar influenta/controlul indirect se exercită prin capacitatea lor de a responsabiliza executivul, chiar și post-factum, iar un pas important în calea dezvoltării parlamentului în calitate de instituţie care efectuează controlul civil democratic asupra politicii şi activităţii militare este crearea premiselor în legislaţia naţională pentru îndeplinirea acestei funcţii; acceptarea actelor legislative care acordă dreptul de a adopta bugetul sau a interzice prin veto legi ce ţin de securitatea şi apărarea naţională, asigurarea drepturilor omului şi a cetăţeanului în domeniul militar al organului legislativ suprem.

Guvernul este organul executiv în stat și joacă un rol foarte important în dezvoltarea controlului civil democratic asupra domeniului militar. Condiţiile cele mai eficiente pentru controlul puterii executive sunt asigurarea legitimităţii acţiunilor acesteia, care vor fi în conformitate cu normele de drept internaţional, angajamentele internaţionale ale statului, ce vor crea baza necesară pentru planificarea obiectivelor unui control civil democratic şi reforma militară. Totodată, este necesar să se ţină cont de posibilele escaladări autoritare, de tendinţele de conservatorism, potenţialele surse de ameninţări la adresa dezvoltării democratice de stat şi funcţionării instituţiilor societăţii civile.

Executivul oricărui stat este reprezentat de către președinte sau prim ministru (sau ambii), aleși sau numiți în statele democratice în urma unor alegeri libere și corecte, corpul de demnitari și funcționari publici profesionali și de către corpul de ofițeri militari. Pe lângă altele, Guvernul este responsabil de dezvoltarea apărării în concordanță cu obiectivele și prioritățile politice, riscurile și amenințările în adresa securității naționale, dar și resursele economice disponibile. În majoritatea statelor decizia de a intra sau nu în război, de asemenea îi aparține executivului, cu aprobarea parlamentului. Din aceste considerente, clarificarea exactă a responsabilităților și a autorității executivului este crucială.

În cadrul Guvernului Ministerul apărării împreună cu statul major este responsabil de organizarea și gestionarea practică a apărării naționale și pentru eficiența FA. Aceasta include

responsabilitatea pentru elaborarea și implementarea politicilor și strategiilor în domeniul apărării, bugetelor militare și a programelor de achiziții, precum și a planurilor de dezvoltare, instruire și utilizare a FA. De asemenea Ministerului Apărării, ca parte a executivului îi revine și responsabilitatea de a delimita autonomia FA și gradul supravegherii civile.

Pentru constituirea în stat a unui echilibru între relaţiile civil-militare şi activităţile aferente cu privire la transformarea acestui echilibru într-un control civil democratic, executivului îi este atribuit un rol dublu. Apariţia unui astfel de dualism este determinată de faptul că acesta poate fi considerat drept forţă motrice pentru schimbarea efectivă, în special în domeniul militar, care este obiectul creării unui sistem de control civil democratic. Executivului, de asemenea, îi revine un rol-cheie în procesul de creare a conceptului de reformă militară, iar implementarea cu succes a acesteia transformă organizaţiile militare în instituţii de stat eficiente, capabile să îndeplinească misiunile puse în faţa lor. Ca rezultat, instituţiile militare eficiente vor deveni obiectul controlului civil democratic în sensul cel mai larg, determinând nivelul de democratizare a statului în general.

În monarhii şi republici parlamentare, monarhul sau preşedintele au un control executiv simbolic sau formal asupra activităţilor militare. Preşedinţii din regimurile prezidenţiale au puteri executive substanţiale, cum ar fi rolul de comandant suprem, preşedinte al Consiliului Naţional de Apărare, precum şi competenţe de numire în posturi militare. Unele constituţii prevăd un organ colegial, la nivel de execuţie, un Consiliu Naţional de Apărare specific, a cărui principală sarcină este aceea de a coordona şi de a lua în considerare principalele probleme legate de apărare, iar în unele state – de a raporta parlamentului. Cu toate acestea, în orice Constituție sunt și unele lacune, care pot duce la crearea tensiunilor sau chiar și conflictelor în determinarea autorității responsabile pentru folosirea și controlul FA. Chiar și în democrațiile vechi și deja bine consolidate, apar divergențe cu privire la cine are responsabilitatea utilizării Forțelor Armate.

Constituția SUA este considerată una dintre cele mai bune după claritatea separării atribuțiilor puterilor în stat. Însă și ea are unele lacune ce țin de clarificarea exactă a atribuțiilor președintelui și ale Congresului. Conform Legii Supreme a SUA, președintele este comandantul suprem al FA, însă Congresul este abilitat cu puterea de a declara război. În constituție nu este stipulat nimic despre cine deține autoritatea în cazul conflictelor armate care nu sunt oficial declarate ca război, dar unde sunt desfășurate trupe militare americane și este riscul pierderii de vieți omenești. Unii președinți americani au folosit această lacună constituțională pentru a detașa forțe militare în diverse conflicte fără aprobarea formală a Congresului, ceea ce deseori a dus la restricții din partea Congresului privind desfășurarea forțelor în diferite conflicte.

Rolul preşedintelui în asigurarea controlului civil democratic în diferite state este definit prin legislaţia în vigoare a acestor state, ce corespunde formei de organizare a sistemului politic. Spre exemplu, în Republica Cehă, după venirea la putere a forţelor democratice, au fost realizate mai multe măsuri importante în ceea ce priveşte domeniul militar, cum ar fi: stabilirea competenţei structurilor politice ale statului (preşedinte, guvern, parlament, MA, sistemul judiciar) în gestionarea armatei [194, pp. 627-646]. Conform Constituţiei Republicii Cehe, preşedintele este comandantul FA, are autoritatea de a atribui gradul de general, desemnează ministrul apărării şi şeful Statului-Major General. Preşedintele, împreună cu alte autorităţi guvernamentale implicate în procesul de planificare şi conducere, în caz de criză, controlează executarea atribuţiilor ministerelor de forţă, inclusiv ale Ministerului Apărării.

În conformitate cu Legea cu privire la apărarea Republicii Cehe, a fost instituit Consiliul Naţional de Securitate, care elaborează propunerile pentru asigurarea securităţii naţionale. Consiliul a început formarea organismelor de lucru: Comisia pentru coordonarea politicii de securitate externă (responsabil pentru activitatea acesteia este ministrul afacerilor externe), Comitetul de planificare a apărării (responsabil – ministrul apărării), Comitetul de planificare civilă temporară (responsabil – ministrul afacerilor interne), organul comun pentru crize (responsabil – ministrul apărării sau ministrul afacerilor interne) [320].

Rolul preşedintelui federal în controlul civil democratic din Germania, care este republică parlamentară, este diferit faţă de cel din Cehia. În conformitate cu dispoziţiile din legea supremă a ţării, preşedintele federal are funcţii de reprezentare [89]. Împuternicirile sale le restrâng pe cele ale ministrului apărării doar într-o măsură mică. Cele mai importante funcţii ale preşedintelui se rezumă la numirea şi demiterea ofiţerilor şi gradaţilor. Între timp, în cazul elaborării de către ministrul apărării a propunerilor cu privire la eliberarea din funcţie a oricărui general, decizia finală este luată de preşedintele federal. Preşedintele federal mai are următoarele drepturi: stabilirea uniformei Bundeswehrului (FA); aprobarea ordinelor şi acordarea premiilor. Aceste împuterniciri au fost definite încă la începutul formării Bundeswehrului, care trebuia să facă o distincţie între noua armată şi Wehrmacht.

Franţa, stat cu formă de guvernare prezidenţial-parlamentară, demonstrează împuterniciri mai largi ale preşedintelui cu privire la controlul civil democratic. Din 1958, preşedintele republicii este ales prin scrutin direct. Acest lucru se explică prin autoritatea în direcţionarea şi deţinerea armelor nucleare, care necesită un nivel mai mare de legitimitate. În conformitate cu art. 15 din Constituţia Republicii Franceze din 1958, preşedintele este comandantul suprem al FA, precum şi şef al Consiliului Superior al Apărării Naţionale şi al structurilor aferente [299, pp. 11-16]. În conformitate cu art. 13 din Constituţia Republicii Franceze, acesta numeşte

conducerea militară a statului. Şeful statului conduce Consiliul Superior al Apărării Naţionale, format din: prim-ministru, miniştrii apărării, afacerilor externe, de interne, al finanţelor, economiei şi şeful Statului-Major General [271]. Controlul prezidenţial este, de asemenea, efectuat prin intermediul a două organe executive, care se ocupă cu alte probleme naţionale de apărare: Secretariatul General şi Statului-Major Militar Special al preşedintelui [214, p. 233].

Membrii Secretariatului General sunt numiți de președinte. Acest organ este condus de secretarul general (civil), care ia parte la reuniunile cabinetului dedicate problemelor de securitate naţională şi apărare. Statul-Major Militar Special al preşedintelui îndeplineşte funcţii de consiliere şi reprezentativitate.

Din moment ce aceste organisme sunt subordonate şefului statului – un civil, acest fapt trebuie să fie privit ca o componentă a controlului civil democratic (în acest caz, ca un element de control de către ramura executivă). Responsabilitatea acestora ține de soluţionarea întregului complex de probleme legate de managementul şi de finanţarea funcţiilor vitale ale FA. Elaborarea strategiei, determinarea priorităţilor dezvoltării relaţiilor cu alte state, planificarea şi desfăşurarea operaţiilor militare este doar de competenţa Statului-Major Militar Special, iar deciziile politice sunt luate după reuniunile Consiliului Superior al Apărării Naţionale sau de către preşedintele republicii [208, p. 9]. De asemenea, preşedintele poate declara stare de urgenţă (art. 16), dar decizia de a declara război este aprobată de Parlament [303, pp. 11-16].

După cum vedem, constituția franceză, oferă președintelui competențe speciale în gestionarea problemelor ce țin de securitatea națională, iar guvernului responsabilitatea pentru gestionarea apărării. Cu toate acestea, responsabilităţile preşedintelui Franței sunt limitate prin faptul că deciziile acestuia trebuie să fie aprobate de către primul-ministru şi de ministrul de resort (art. 19). Unele prevederi constituționale pot fi interpretate diferit, în special când președintele și guvernul reprezintă partide diferite, ceea ce creează potențial pentru tensionarea relațiilor sau chiar izbucnirea unor conflicte între acestea. În urma analizei relaţiilor civil-militare în Franța putem concluziona, că în această țară există un dezechilibru în favoarea puterii executive în punerea în aplicare a priorităţilor politice.

Una din dimensiunile importante ale controlului civil democratic de către executiv asupra FA o constituie gestionarea resurselor financiare. Sistemul de planificare, programare şi dezvoltare a bugetului pentru apărare (SPPDBA) este în majoritatea statelor democratice folosit ca cea mai bună practică de gestionare a finanțelor publice alocate domeniului de apărare. Acest sistem a fost folosit pentru prima data în SUA la începutul anilor 1960 [296]. Un ciclu tipic al SPPDBA începe cu planificarea, care stabileşte obiectivele, componenţa şi structura FA, analiza condiţiilor de securitate, interesele naţionale şi ameninţările. Rezultatele analizei factorilor

menţionaţi mai sus constituie o bază pentru dezvoltarea în continuare a programelor corespunzătoare.

Programul, care ia forma unui plan de afaceri, identifică obiectivele specifice şi este un element important pe tot parcursul ciclului, deoarece acesta are drept scop echilibrarea obiectivelor specifice şi resurselor financiare pentru soluționarea acestor obiective specifice. Acest fapt diferențiază SPPDBA de practica alocării de fonduri pentru necesitățile invocate şi solicită elaborarea de planuri şi programe specifice în funcţie de limitările curente şi prognozele financiare. La sfârșitul anului, ciclul se termină prin analiza programului de stat, care permite, de exemplu, ministerului apărării, şi societăţii în general, să determine gradul de realizare a obiectivelor, precum şi eficienţa alocării resurselor.

Sistemul american de formare a bugetului de apărare, de achiziţii de arme şi tehnologie de control este foarte complex, iar controlul strict al utilizării sistemelor bugetare complică extrem de mult posibilitatea de redistribuire a mijloacelor. Trebuie să se ţină cont de necesitatea de acordare de fonduri substanţiale voluminoase şi de a organiza un astfel de sistem de control democratic civil al armatei, în general. De exemplu, în Congresul SUA sunt angajate în problemele de dezvoltare 29 de comisii militare şi 56 de subcomisii, care, împreună cu membrii Congresului, angajaţii aparatelor de stat constituie cca 28 000 de persoane. Controlul parlamentar, de asemenea, prevede ca Departamentul de Apărare al SUA să prezinte anual în faţa Congresului trei rapoarte generale privind politica de apărare şi cea militar-economică. Activitatea financiară a Pentagonului este de asemenea sub supravegherea Congresului, care efectuează în mod constant exerciții de audit în armată. Responsabili pentru disciplina financiară în cadrul Departamentului de Apărare al SUA sunt peste 26 000 de economişti şi contabili [307].

În Germania, planul de buget se elaborează şi se adoptă în cadrul MA şi apoi este trimis Bundestagului, unde este supus primei examinări de Comisia bugetară. Cu toate acestea, controlul parlamentar nu se realizează atât de mult pentru a testa, ci pentru a explica în ce mod sunt cheltuite fondurile alocate. Important este faptul că mijloacele sunt deținute de către civili, şi nu de militari, persoane independente de oficialii FA. Curtea de Conturi (care acţionează în conformitate cu dispoziţiile din al doilea paragraf din art. 114 din Constituţia Germaniei) are o funcţie importantă în cadrul controlului parlamentar [89]. Instituția respectivă verifică executarea bugetului şi administrarea afacerilor interne ale statului. Unul dintre cele nouă departamente cu un număr de cca 50 de experți se ocupă în exclusivitate de Bundeswehr, adică de FA și administrația civilă.

Exemple de introducere a procedurii bugetare sunt în fostele state din blocul socialist. Republica Cehă a fost una dintre primele care a introdus mecanismul de planificare transparent.

Controlul oficial asupra îndeplinirii bugetului de apărare este efectuat, pe de o parte, de Ministerul Finanţelor, precum şi de Parlament, prin comisiile sale (Comisia pentru apărare şi Comitetul de securitate din cadrul Comitetului pentru buget şi Comisia politicii sociale şi de sănătate), iar pe de altă parte, de către societate.

Informaţiile cu privire la bugetul de apărare sunt puse la dispoziţia publicului prin adoptarea de către Parlament a Legii cu privire la libertatea de informare. Procesul de planificare a bugetului apărării, suma necesară pentru îndeplinirea programelor individuale constituie unul dintre subiectele cele mai populare, discutate în mass-media cehă. Aceasta face ca procesul adoptării să fie cât mai transparent, iar bugetul apărării – destul de detaliat pentru a verifica valorificarea resurselor materiale şi informarea obiectivă a contribuabililor. Legislaţia prevede, de asemenea, un mecanism de urmărire penală pentru membrii guvernului care nu au asigurat îndeplinirea bugetului apărării [201, pp. 109-127].

Instituțiile judiciare au rolul de oponent al influenţei nejustificate asupra domeniului militar din partea puterilor executivă şi legislativă. Principala funcţie a organelor judiciare în controlul civil democratic este verificarea respectării legislaţiei în cadrul FA şi al altor structuri militare, menţinerea colaborării cu comandamentul, ordinii şi disciplinei, participarea activă în protecţia drepturilor, libertăţilor şi demnităţii militarilor, respectarea drepturilor constituţionale ale acestora. Posibilitatea de a controla buna îndeplinire a prevederilor legislative, respectarea regulamentului şi normelor în vigoare este o pârghie eficace în ceea ce priveşte menţinerea relaţiilor civil-militare echilibrate.

Rolul sistemului judiciar în controlul asupra FA este dublu. În primul rând, curţile constituţionale, în calitate de gardieni ai statului de drept, ai procedurilor democratice şi ai protecţiei drepturilor omului, verifică constituţionalitatea actelor normative în domeniul apărării. Instanţele militare sunt competente să judece infracţiunile comise de militari [201, p. 118]. La nivel constituţional, situaţia instanţelor militare în cadrul statelor membre ale Consiliului Europei variază de la constituţii ce nu conţin dispoziţii specifice privind instanţele militare de judecată, la reglementarea constituţională a instanţelor militare, la dreptul constituţional de a adopta legi pentru crearea de instanţe militare, până la interzicerea constituţională a instanţelor militare. Fie ad-hoc sau permanente, instanţele militare trebuie să desfăşoare activitatea în condiţiile de independenţă şi de imparţialitate prevăzute de art. 6.1 din Convenţia Europeană a Drepturilor Omului [5, art. 6.1].

Una din obligaţiile fundamentale ale statului o constituie protejarea vieţii umane, protecţia drepturilor sociale şi a libertăţilor fundamentale ale cetăţenilor, inclusiv ale soldaţilor şi recruţilor. În acest context, principala funcţie a organelor judiciare în controlul civil democratic

este verificarea respectării legislaţiei în cadrul FA şi al altor structuri militare, menţinerea colaborării cu comandamentul, a ordinii şi disciplinei, participarea activă în protecţia drepturilor, libertăţilor şi demnităţii militarilor, respectarea drepturilor constituţionale ale acestora.

În acest sens, un interes deosebit prezintă experienţa RFG, unde există un sistem de control juridic care include diverse elemente: curţile marţiale, institutul procurorilor militari (care sunt consilieri ai comandantului), uniunea militarilor, comisarul Bundestagului privind afacerile Bundeswehrului (analizate mai sus) etc. [87].

Deosebit de relevantă, din punctul de vedere al dezvoltării controlului civil în cadrul organelor justiţiei, este experienţa activităţii Uniunii militarilor Bundeswehrului. Conform art. 9 din Constituţie, militarii, la fel ca şi alţi cetăţeni ai RFG, au dreptul să se întrunească în uniuni şi societăţi [87]. Scopul creării şi activităţii uniunii respective este protecţia intereselor şi drepturilor militarilor în timpul serviciului militar sau după pensionarea acestora, acordarea consultaţiilor şi ajutorului în probleme cu aspect juridic. Printre cele mai valoroase realizări ale acestei uniuni putem menţiona: mecanismul democratic de promovare în grad, reglementarea termenului serviciului militar, de asemenea, adoptarea de către parlament (la iniţiativa uniunii, care a acţionat prin intermediul Ministerului Apărării al RFG) a actului legislativ conform căruia militarilor le este garantat dreptul de a participa la soluţionarea problemelor ce ţin de serviciul militar, de asemenea, este consolidată protecţia socială a acestora.

În Elveţia, serviciul militar de asemenea este obligatoriu. Recruţii efectuează serviciul militar pe o perioadă de 15 săptămâni. Începând cu 1991, a intrat în vigoare legea care prevede alternativa serviciului militar în funcţie de convingeri, apartenenţa la comunităţi religioase care nu permit satisfacerea serviciului militar. Însă motivul care a cauzat înlocuirea serviciului militar cu cel de alternativă a fost decizia instanţei de judecată. În Elveţia funcţionează 12 judecătorii militare, trei curţi militare de apel şi o curte militară de casaţie, iar Procuratura Generală asigură respectarea legislaţiei în vigoare [233, p. 28].

Armata elveţiană se confruntă cu aceleaşi probleme ca şi cea din Republica Moldova: evaziunea de la serviciul militar (70% din toate cazurile analizate) şi relaţiile extraregulamentare [326, p. 2]. Procuratura militară şi instanţele militare disciplinare şi arestarea militarilor poate fi efectuată doar de comandanţii diviziunilor militare.

Începând cu 1980, pe tot teritoriul statului este adoptată modalitatea unică de procedură legală şi drept administrativ [207, pp. 25-44]. Codul militar prevede pedeapsa pentru infracţiuni militare, de asemenea acesta cuprinde unele infracţiuni de ordin civil: infracţiuni împotriva familiei, falimentarea ş.a. Procedura legală militară permite participarea unei terţe persoane care să reprezinte interesele persoanei judecate ce poate fi atât militar, cât şi civil, nu poate fi, în mod

categoric, reprezentant al organelor judiciare militare. Comandantul diviziunii militare este cel ce înaintează acuzaţii împotriva unui militar. În cazul în care comandantul refuză să înainteze acuzaţii împotriva militarului, procuratura militară se autosesizează.

În ţările înalt dezvoltate, un rol important în menţinerea ordinii de drept în cadrul diviziunilor militare îi revine poliţei militare. În Elveţia, aceasta este compusă din reprezentanţi ai poliţei, care fac serviciul militar în regim special (persoane ce au experienţă în domeniu şi pregătire corespunzătoare). Poliţia militară, la fel ca şi cea civilă, are dreptul de a reţine o persoană timp de 12 ore, dar pentru a prelungi perioada de arest este necesară hotărârea instanţei de judecată [186, pp. 191-201].

În Marea Britanie, de asemenea, există poliţie militară, procuratură militară, judecătorii militare. Întregul sistem judiciar militar se bazează pe respect pentru comandanţi, pentru că ei sunt acei cărora le revine responsabilitatea majoră şi atribuţii importante. Aceasta se explică prin faptul că pentru comiterea infracţiunilor minore sunt aplicate pedepse în mod direct de către comandantul unităţii militare, inclusiv sub formă de arest (până la 28 de zile, iar în cazuri speciale – până la 60 de zile) [166]. Comandantul poate aplica o pedeapsă doar în cazul încălcării dreptului militar. Una dintre cele mai răspândite măsuri de pedeapsă este impunerea amenzii prin reţineri din salariul lunar al militarului. Ultimul însă are dreptul să atace o asemenea decizie în judecată, care poate anula pedeapsa respectivă sau să o înlocuiască cu o altă pedeapsă, însă nu poate majora suma amenzii impuse de către comandant. Cazurile de sustrageri, încăierări, consum de droguri, acte de violenţă şi alte infracţiuni comise de către militari sunt investigate de instanţele judecătoreşti militare. Judecătorii instanţelor militare sunt de asemenea militari. Controlul activităţii instanţelor militare este realizat de către instanţele civile, iar şedinţele sunt publice. În armată există fenomenul relaţiilor extraregulamentare. Militarul care devine victimă a acestui fenomen poate apela la poliţia militară, care este independentă de comandantul unităţii. Poliţia militară are dreptul să efectueze arestări şi să întreprindă investigări.

În armata americană, spre deosebire de civili, militarii sunt limitaţi în drepturi. Pentru a supraveghea respectarea disciplinei, regulile de conduită şi realizarea investigaţiilor crimelor care au loc în SUA este pus în acţiune sistemul de justiţie militară. Reţeaua instanţelor judecătoreşti militare cuprinde întreaga structură a FA, începând cu o companie separată. Există trei categorii de judecătorii: disciplinare, speciale şi generale [314]. Judecătoriile disciplinare se specializează pe litigiile ce apar în cadrul companiilor şi pot impune sancţiuni ce prevăd privaţiunea de libertate până la o lună sau muncă de până la 45 de zile. Judecătoriile speciale rezolvă litigiile din cadrul garnizoanelor anumitor unităţi militare şi au dreptul să aresteze soldaţii, să-i impună la prestări de muncă pe o perioadă de timp de până la trei luni. Cea mai aspră pedeapsă poate fi aplicată de către

preşedintele statului, ministrul apărării, comandanţii armatei, comandanţii de brigăzi; aceştia au dreptul să pronunţe orice sentinţă, inclusiv pedeapsa capitală.

Comandanţii armatei SUA consideră remunerarea materială sau fixarea amenzilor (în cazul comiterii unei încălcări) una dintre cele mai eficiente pârghii de menţinere a disciplinei, ordinii şi autorităţii comandantului în unitate. Comandantul de pluton, de exemplu, are dreptul să aresteze un soldat pe o perioadă de până la 30 de zile. Timpul petrecut în arest nu este trecut în evidenţa perioadei de serviciu militar. În FA ale SUA, de asemenea, există poliţia militară, care numără cca 30 000 de persoane; aceasta îndeplineşte aceleaşi funcţii ca şi în alte state [195].

În România, instanţele militare judecătoreşti judecă infracţiunile comise de militari, anumite infracţiuni săvârşite de civili (asupra unor bunuri aflate în proprietatea, administrarea şi folosinţa FA sau în obligaţiile lor militare) sau de personalul civil din armată. Cadrele militare ce comit infracţiuni civile sunt judecate de instanţele civile. Cadrele militare şi personalul civil din armată nu dispun de privilegii juridice [178, pp. 6-9].

În statele democratice, organele judiciare reprezintă o pârghie eficace şi unul dintre elementele de bază pentru asigurarea controlului civil democratic asupra domeniului militar. Pentru realizarea procesului judiciar, organele judiciare reprezintă unul dintre elementele de bază pentru consolidarea unui stat de drept democrat, asigurarea integrării FA şi altor structuri militare în societate, subordonarea acestora autorităţilor publice. În acest context, un rol important revine creării premiselor necesare pentru ca organele judiciare să-şi realizeze funcţiile de control, activităţii puterilor legislativă şi executivă, în ceea ce priveşte exploatarea organismului militar conform legislaţiei în vigoare şi promovarea politicii în domeniul securităţii şi apărării naţionale, în perimetrul legislaţiei în vigoare. Condiţiile date, în primul rând, sunt independenţa şi finanţarea suficientă – condiţii imperative pentru asigurarea activităţii productive a organelor judiciare în vederea consolidării relaţiilor civile democratice echilibrate, implementării reformelor democratice în cadrul domeniului militar [200, pp. 168-169].

La nivel naţional, instituţia Ombudsmanului (Avocatului parlamentar) şi Curtea de Conturi deseori sunt entităţile complementare de control asupra FA, ale căror funcţii de supraveghere şi de putere variază. Chiar dacă gradul de control al Ombudsmanului diferă considerabil între state, rolul acestei instituţii nu ar trebui să fie trecut cu vederea. Unele state au conferit competenţe Ombudsmanului cu privire la reclamaţiile referitoare la FA. La celălalt capăt al spectrului, unele ţări au instituit un Ombudsman specializat (militar), ale cărui sarcini sunt de a rezolva cererile primite de la persoane fizice (atât militari, cât si civili) care ar putea fi afectate de deciziile sau acţiunile militare şi de a asigura respectarea de către FA a principiilor

constituţionale, dar şi de a asista supravegherea parlamentară şi de a acţiona ca un organ consultativ pentru şefii militari [265].

În parlamentul german, în 1956, a fost creat un institut specializat în problemele Bundeswehrului (art. 45b) [151, pp. 67-84]. Comisarul are posibilităţi ample să-şi exercite atribuțiile în mod independent de faptul dacă acesta îşi desfăşoară activitatea prin împuternicirea parlamentului sau din proprie inițiativă. El are dreptul de a solicita tuturor instanţelor Bundeswehrului informaţii şi documente, a audia martori şi experţi şi, în cazul depistării unor încălcări sau comiterii unei crime, a trimite materiale relevante autorităţilor competente. În practică, sarcina parlamentului în organizarea unei anchete autorizate nu este atât de importantă, deoarece parlamentul nu poate efectua aceste sarcini. Motivul este amploarea sarcinilor respective şi asigurarea insuficientă cu resurse umane specializate.

Acest motiv însă nu este valabil şi în cazul controlului asupra respectării drepturilor militarilor și principiilor interne de funcționare. Astăzi, institutul autorizat al Bundestagului pentru problemele Bundeswehrului este un element recunoscut pe scară largă al controlului civil democratic şi al gestiunii interne. Disponibilitatea funcționarilor pentru fiecare militar care poate apela direct la acesta (ocolind instanțele de resort), dar și realizarea unui control strict privind respectarea normelor de comportament stabilite prin regulamentele interne au condiționat o serie de încălcări grave ale drepturilor fundamentale ale militarilor în cadrul FA ale Republicii Federale Germania.

Introducerea institutului de avocați parlamentari pentru drepturile omului în Republica Moldova, în 1997, a constituit o inovaţie în sistemul legislativ pentru protecţia drepturilor şi libertăţilor omului. Activitatea avocatului parlamentar are menirea de a asigura garantarea respectării drepturilor şi libertăţilor constituţionale ale omului de către autorităţile publice centrale şi locale, instituții, organizaţii şi întreprinderi, indiferent de tipul de proprietate, asociaţiile obşteşti şi persoanele cu funcţii de răspundere de toate nivelurile (art. 1) [53]. Acesta constituie un mecanism de control democratic al cetăţenilor. La sfârşitul anului 2013, Parlamentul a adoptat legea ce înlocuieşte avocatul parlamentar cu „avocatul poporului”.

În procesul actual de reformare a FA și de determinare a modelului optim pentru rezolvarea problemelor privind drepturile omului şi controlul efectiv asupra procesului de adoptare şi de punere în aplicare a deciziilor politico-militare de către alte ramuri ale guvernării, ar trebui să se ţină cont de experienţa ţărilor europene, luându-se în considerare de particularitățile organizării statale naționale.

Lista subiecţilor controlului democratic civil al domeniului militar ar fi incompletă dacă nu am menţiona rolul ONG, mass-media, centrelor de cercetare, a căror activitate în mod

nemijlocit este asociată cu crearea relaţiilor civil-militare echilibrate în componenţa statului. Participarea activă a subiecţilor menţionaţi în procesul de elaborare şi adoptare a politicilor în domeniul securităţii naţionale determină maturitatea sistemului de control civil democrat. Acestea joacă un rol esenţial în soluţionarea problemelor de securitate, astfel încât societatea să continue procesul de dezvoltare armonioasă, iar puterea de stat să fie controlată de către societatea respectivă.

În condiţiile procesului de transformare continuă a ordinii sociopolitice, care a coincis în timp cu dezvoltarea unui stat independent, una din funcţiile prioritare ale mass-media, ale ONG, ale centrelor de cercetare etc. este furnizarea de informaţii către public de la surse alternative de guvernare. Dezvoltarea acestei funcţii în paralel cu formarea individului independent din punct de vedere economic, psihologic şi cultural, a unui participant activ în procesele sociale constituie o problemă de bază care trebuie să fie abordată în contextul societăţii civile în ansamblu şi în contextul controlului civil democratic asupra domeniului militar. Un alt aspect pozitiv al îndeplinirii funcţiei menţionate ar fi neutralizarea pericolelor la adresa securităţii naţionale, cum sunt violarea dreptului la libera exprimare şi drepturile cetăţenilor de a avea acces la informaţie diversă şi satisfăcătoare pentru determinarea reală a stării de protecţie a societăţii [169, p. 15].

Implementarea unor tehnologii la scară largă este întotdeauna o provocare și este urmată deseori de schimbări sociale și economice profunde. Însă revoluția tehnologică de la începutul sec. al XXI-lea, este diferită de tot ceea ce omenirea a experimentat până acum. La fel ca și apariția energiei electrice, internetul a schimbat totalmente lumea, inițiind la scară mondială o nouă eră – a interconexiunii umane globale și a accesului la un flux uriaș de informații. Acest fapt a afectat masele largi de populație, oferindu-le acces la mai multă bogăție, crescând astfel standardele de viață, dar totodată sporind pericolele de securitate.

În acest context, mass-media şi internetul, ca niciodată, constutuie mijloace importante în formarea şi promovarea relaţiilor civil-militare. Era informaţională şi globalizarea creează un nou tip de civilizaţie şi, în mod implicit, de comunicare civil-militară, mult mai intensă decât s-a produs în precedenta etapă industrială. Reţelele globale de comunicaţii (explozia informaţională) admit ca orice eveniment cu conţinut militar de importanţă majoră pentru afacerile internaţionale să fie urmărit „direct”, adică în timp real, de orişicine de pe mapamond. Se consideră că primul eveniment de acest gen, prezentat „pe viu”, a fost Războiul din Golf [90, p. 206]; atunci opinia publică mondială a vizualizat în regim live luarea deciziei factorului politic în campania militară şi a exercitat anumite presiuni asupra acesteia. De la Războiul din Golf și până la războiul din Ucraina nu a trecut așa de mult, însă, datorită dezvoltării vertiginoase a sistemelor de comunicare și accesului masiv la ele, ultimul a devenit cel mai mediatizat război din istoria omenirii. În acest

război, practic orice luptă riscă să se desfășoare în timp real în fața a milioane de urmăritori, conectați la rețeaua globală de internet. Astăzi, o persoană cu telefon conectat la internet, în unele cazuri, poate să aibă mult mai multă influență decât cândva o armată întreagă de reporteri sau formatori de opinie.

Mass-media prezintă atenţiei publice problemele de interes social, politic şi economic care derivă din acţiunile militare şi sunt în vizorul unui consumator cult, nespecializat în acţiunile militare. Ponderea tematicii militare în mijloacele de informare în masă constituie un indicator al acţiunilor active ale domeniului militar [138, p. 192]. Presa are o contribuţie substanţială în formarea opiniei publice nu doar prin filtrarea informaţiei, dar şi prin intermediul publicării comentariilor critice. Decizia organelor de stat cu privire la securitatea naţională poate fi criticată sau apreciată pozitiv. De exemplu, în politica Bundeswehrului se schiţează tendinţa de sporire a nivelului de transparenţă, care dă un rezultat pozitiv atât pentru societate, cât şi pentru FA. În timpul mandatului ministrului apărării al FRG, F. Ryue, a fost publicat un document secretizat ce reprezenta un interes deosebit pentru planificarea Bundeswehrului, intitulat „Directivele politicii de apărare, situaţia prezentă şi viitorul Bundeswehrului". Scopul publicării documentului respectiv a fost obţinerea sprijinului societăţii pentru sporirea nivelului de finanţare a FA.

Publicaţii cu renume din RFG, Frankfurter Allgemeine, De Zeit, Sueddeutsche Zeitung, au printre angajaţii săi experţi în domeniul politicii de securitate care sunt capabili să prezinte evenimente şi să se pronunţe pe marginea anumitor subiecte în mod obiectiv, competent şi constructiv [189, p. 29], însă nivelul de informare a angajaţilor publicaţiilor regionale, posturilor de radio şi televiziune (în majoritatea cazurilor) în domeniul securităţii şi apărării lasă de dorit. Televiziunea, la rândul ei, dispune de resurse financiare pentru a remunera cei mai buni experţi în domeniul securităţii şi apărării (în afară de aceasta, televiziunea are un auditoriu mult mai mare), însă caracterul televiziunii prevede difuzarea ştirilor de ultimă oră şi a informaţiei cu caracter general şi era televiziunii tradiționale deja apune.

Consolidarea relaţiilor dintre domeniul militar şi cel civil reprezintă o problemă complexă, mai ales în perioada de tranziţie. Spre exemplu, în Cehoslovacia, armata naţională nu a fost niciodată folosită împotriva agresorilor externi, însă a fost de două ori pusă în aplicare (în anii 1953 şi 1968) împotriva populaţiei sale. Autoritatea militarilor în cadrul societăţii a început să crească la sfârşitul anului 1990, în special după aderarea Cehiei la NATO. Aceasta se datorează îmbunătăţirii condiţiilor sociale şi financiare de efectuare a serviciului militar, participării active a FA în misiuni internaţionale de menţinere a păcii, implicării armatei în soluţionarea situaţiilor critice în stat ce nu au un caracter militar (lichidarea consecinţelor inundaţiilor din anul 2002 ş.a.). Crearea unui sistem de informare a societăţii privind activitatea

FA (presa, internetul, crearea în fiecare unitate militară a unui centru mass-media) de asemenea a avut un rol important. Ministerul Apărării al Republicii Cehe a deschis o linie fierbinte ce funcţionează în regim non-stop în acest scop. Fiecare militar are posibilitatea să o utilizeze şi să comunice despre problemele sale, orice rudă poate obţine informaţii cu privire la viaţa unei persoane apropiate care efectuează serviciul militar [316].

Societatea a obţinut un instrument fiabil de monitorizare a situaţiei în domeniul militar, care a făcut accesul la informaţie cât se poate de eficace. Pe de altă parte, prin intermediul influenţei asupra organelor de stat, a fost posibilă stabilirea regulilor respective, prin intermediul cărora a devenit posibilă crearea clasei medii de întreprinzători (entităţi economice independente cu un sentiment de demnitate, capabile să se întrunească în scopul apărării intereselor proprii de „comunităţi mobile" [94, pp. 26-27], a fost obţinută o creştere economică în stat.

Reglementarea insuficientă în ceea ce priveşte confidenţialitatea informaţiei restricţionează în mod semnificativ dreptul jurnaliştilor de a colecta şi utiliza anumite materiale, în special ce ţin de securitatea națională (art. 4 din Legea presei) [40]. Mai mult ca atât, în Legea funcţionarilor publici sunt stipulate o serie de prevederi ce se referă la capitolul abateri disciplinare ale funcţionarilor, ca „nerespectarea cerinţelor privind păstrarea secretului de stat sau a confidenţialităţii informaţiilor", considerent ce barează transferul de informaţii, inclusiv spre mass-media (art. 57) [36].

Cursul de consolidare a unui stat democrat şi a unei societăţi civile democrate în Republica Moldova, pe care l-a declarat statul, în condiţiile lipsei unor relaţii şi tradiţii consolidate, a unui sistem de valori distrus, crizei economice, a dus la o stare de apatie care a facilitat formarea, pe parcursul anilor, unei societăţi civile decorative. Deşi în Republica Moldova în ultima perioadă au apărut mai multe ONG-uri cu expertiză în domeniul securităţii şi apărării, există un anumit număr de publicaţii cu expertiză în acest domeniu, care contribuie la elucidarea problemelor ce ţin de securitatea şi apărarea naţională, reforma domeniului militar şi a FA, nu putem vorbi de o influenţă reală a acestora asupra deciziilor guvernului privind securitatea naţională.

Deși avem peste 30 de ani de independență, clasa politică din Republica Moldova încă nu este destul de instruită în identificarea obiectivelor şi priorităţilor de consolidare a culturii democratice. Treptat, se extinde reţeaua de instituţii analitice de stat şi private, în activitatea cărora se implică specialişti cu experienţă în domeniu din cadrul instituţiilor de stat. Eforturile de bază sunt concentrate asupra organizării monitorizării regulate a perspectivelor, stării şi eficienţei politicii de stat în domeniul securităţii naţionale, realizarea unei analize sistematice a opiniei publice în privinţa problemei menţionate, distribuirii informaţiei corespunzătoare la nivel

regional ș.a. Centrele ştiinţifice independente și unele ONG-uri specializate şi-au dovedit capacitatea de a genera idei, analize, proiecte de acte legislative etc. bune. Cu toate acestea, deşi în ultimii ani tot mai multe entități civice sunt antrenate de către guvernarea actuală în elaborarea politicilor publice naționale și sectoriale, influenţa lor reală asupra elaborării și promovării politicii de stat în domeniul securităţii naţionale este destul de redusă. Este necesar de trecut la o altă etapă de dezvoltare a relațiilor civil-militare, în care sugestiile reprezentanților societății civile și ai lumii academice vor fi tratate cu seriozitate şi implementate în documentele strategice din domeniu. O colaborare mai activă, bazată nu pe interesele personale, partinice sau de grup ale conducătorilor instituțiilor statale și ale ONG-urilor poate contribui la sporirea calității documentelor strategice elaborate.

Până în prezent, există o lipsă de interes din partea societăţii şi a puterii de stat în ceea ce priveşte utilizarea potenţialului ONG, a centrelor ştiinţifice în elaborarea politicii de stat în domeniul securităţii naţionale. În majoritatea cazurilor, finanţarea instituţiilor în cauză se efectuează din contul proiectelor de stat şi al diverselor fonduri din ţările din Europa Occidentală şi SUA. În Republica Moldova, deşi există cca 10 000 de ONG, puţine dintre acestea sunt active şi funcţionale. ONG-urile din Republica Moldova ca „sector (al treilea)” social nu sunt consolidate. Multe dintre ONG-uri sunt foarte limitate numeric, fiind constituite doar din câteva persoane care urmăresc oportunităţi în obţinerea de granturi şi implementarea de proiecte şi doar câteva fac parte dintre acele ONG-uri care au atins anumite standarde. În domeniul de securitate și apărare sunt și mai puține entități nonguvernamentale, care posedă expertiza și credibilitatea necesară [141, p. 80].

Deocamdată nu a fost determinat un echilibru între interesele de stat şi cele ale societăţii, care ar stabili un nivel rezonabil de transparenţă vizând organismul militar. Modelul existent al securităţii naţionale nu ia în considerare elementele de stat şi cele neguvernamentale, echilibrul dintre care este determinat de nivelul de democratizare a societăţii. În ciuda importanţei mass-media, ONG şi a instituţiilor de cercetare ştiinţifică, dezbaterile publice privind problema securităţii şi a apărării nu au devenit o practică pentru politicieni, militari şi nici pentru comunitatea civilă.

Prin urmare, transparenţa şi subordonarea sunt indicatori-cheie ai eficacităţii instituţionale, care este un garant al unei societăţi democrate, deschise şi pluraliste. Nivelul transparenţei şi al subordonării depind în mod direct de starea domeniului juridic al statului, nivelul de pregătire al societăţii de a respecta legea şi libertăţile democratice de bază. Valorile respective sunt funcţionale în contextul prezenţei unor lideri politici responsabili, fapt necesar pentru stabilitatea şi securitatea internă a societăţii.

Pentru a satisface necesitatea cetăţenilor de a avea acces la informaţie, înclusiv la cea referitoare la activitatea domeniului militar, trebuie să existe o diversificare în mass- media de toate tipurile şi ONG. O comunitate civilă bine informată este un element de bază în dezvoltarea activismului în cadrul societăţii şi astfel sporeşte influenţa societăţii asupra domeniilor de securitate şi apărare naţională în calitate de pârghie de realizare a drepturilor şi libertăţilor cetăţenilor în dezvoltarea relaţiilor civil-militare echilibrate.

O altă formă de asigurare a controlului civil democratic este efectuată prin intermediul resurselor ştiinţifice. Organizaţiile din sfera ştiinţei şi inovării, prin intermediul cercetărilor strategice interdisciplinare în domeniile apărării şi securităţii, pot identifica mecanismele de asigurare a securităţii naţionale, inclusiv a securităţii militare a statului în condiţiile reconfigurării arhitecturii geostrategice pe termene scurt şi mediu. În acest sens, instituţiile ştiinţifice şi organizaţiile din sfera inovării pot: realiza expertize pentru instituţiile abilitate cu asigurarea securităţii naţionale; elabora scenarii de asigurare a securităţii naţionale prin analiza ameninţărilor riscurilor şi vulnerabilităţilor atât de proveniență globală, cât şi regională; argumenta ştiinţific locul, rolul şi funcţiile securităţii naţionale în documente strategice de planificare a politicilor de stat; investiga schimbările ce intervin în evoluţia securităţii naţionale cu impact asupra intereselor naţionale ale Republicii Moldova; studia fenomenele cu impact asupra domeniului securităţii naţionale din interiorul societăţii.

În cadrul Academiei Militare a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun” a funcţionat diviziunea ştiinţifică Centrul de Studii Strategice de Apărare şi Securitate, care a realizat cercetări strategice de apărare şi securitate interdisciplinare în contextul securităţii naţionale a Republicii Moldova [296]. Între 2009 şi 2020, Centrul a editat „Revista Militară. Studii de Securitate și Apărare”, publicaţie ştiinţifică ce a însumat materiale inclusiv referitoare la relaţiile civil-militare din Republica Moldova [297]. O altă instituție cu un potențial valoros și necesită a fi fortificată și inclusă mai eficient în elaborarea soluțiilor în domeniul controlului civil-militar democratic în Republica Moldova o reprezintă Agenția pentru Știință și Memorie Militară, din subordinea Ministerului Apărării, autoritate publică creată în anul 2020 cu misiunea de a dezvolta și asigura implementarea politicii statului în sfera științei militare, cercetării științifice în domeniul securității și apărării, memoriei și istoriei militare, precum și de a asigura respectarea regimului mormintelor și operelor comemorative de război [18; 132, pp. 6-10].

O problemă esenţială a cooperării civil-militare o reprezintă relaţia dintre corpul ofiţerilor, care asigură eficienţa controlului intern şi stat. Corpul ofiţeresc constituie elementul de conducere activă al structurii militare şi este responsabil de securitatea militară a societăţii, iar statul este elementul conducător activ al societăţii şi gestionarul mijloacelor pentru diverse valori

sociale, inclusiv pentru securitatea militară [65, p. 601]. Mecanismul de control intern al FA nu trebuie neglijat, deoarece este o componentă esenţială a funcţionării legale a sistemului naţional de apărare. Acest control, în mare parte, este în funcție de profesionalismul corpului de ofițeri și cultura internă a instituțiilor militare.

Luând în considerare logica opiniei analistul rus A. Vladimirov, putem să accentuăm că în cadrul controlului civil democratic există o delimitare clară a funcţiilor şi atribuţiilor între conducerea politică, societate şi militarii profesionişti. Esenţa controlului corporativ o reprezintă adoptarea şi stabilirea unei etici a controlului intern al structurilor de forţă, atunci când fidelitatea profesională şi calităţile personale, succesul fiecărui membru al corpului militar devin componente de bază ale serviciului şi carierei de succes, iar toate acţiunile actorilor nu depăşesc atribuţiile profesionale prevăzute de constituţie şi legislaţia în vigoare. Lipsa unei etici corporative, manifestările de ignorare a dreptului internaţional (mai ales în domeniul drepturilor omului), în timp ce persistă educaţia patriotică şi motivarea privind perfecţionarea profesională, şi nu năzuinţa pentru putere şi conducere, constituie calităţi extrem de importante în acest sens.

Diversitatea subiecţilor controlului civil democrat se explică prin mecanismele complexe de funcţionare ale acestora. Controlul civil este asigurat de organele supreme ale puterii de stat: parlament, guvern, sistemul judiciar. Într-un stat democratic, bazat pe drept, se exercită controlul civil democrat asupra domeniului militar, care este o manifestare a activităţii civile şi a responsabilităţii unor reprezentanţi ai societăţii şi uniunilor acesteia şi nu poate fi interpretat drept o sferă formală. Acesta este realizat în conformitate cu anumite principii, a căror respectare permite, în primul rând, optimizarea relaţiilor dintre societate, stat şi structurile de forţă ale acestuia, iar în al doilea rând, sporeşte eficacitatea lui.

În concluzie, subliniem faptul că rolul cel mai important în organizarea controlului civil democratic în orice stat cu aspirații de dezvoltare democratică aparține primordial ramurilor puterii, iar eficiența acestuia este redusă fără implicarea sectorului asociativ, mass-media și altor entități cointeresate în acest subiect, inclusiv a însuși militarilor.

2.3. Concluzii la *Capitolul 2*

Cercetarea experienței internaționale de organizare a controlului civil democratic asupra FA și a rolului deținut de instituțiile puterii de stat și ale sectorului asociativ în sistemul controlului civil democratic ne permit să tragem următoarele concluzii:

1. Relațiile civil-militare în statele democratice se bazează pe un sistem complex de control a domeniului militar, care asigură supravegherea printr-un mecanism democratic de către

autoritățile politice alese și reprezentanții societății civile și de existenta a unei armate profesioniste, ce asigură apărarea statului.

2. Apariția amenințărilor transfrontaliere și internaționalizarea problemelor de apărare și securitate sau, mai exact, apariția conceptului securității colective şi a organizațiilor de apărare colectivă au extins concentrarea atenției de control şi de supraveghere a FA de la nivel național la nivel internațional. Cea mai mare parte a organizaţiilor internaţionale de apărare şi securitate nu au instituţii alese în mod democratic (de exemplu, un parlament). Deseori, ele nu au putere de control al FA care efectuează misiuni de menţinere sau de impunere a păcii. Cu toate acestea, există unele măsuri de supraveghere, în special la nivel interguvernamental, în autorizarea misiunilor internaţionale şi în urmărirea dezvoltării acestora.

3. Majoritatea statelor din Europa de Est, create după prăbușirea Uniunii Sovietice, și-au dezvoltat sistemele sale de control civil democratic bazându-se pe modelul american, ce se datorează în special implicării acestora în Programul NATO de Parteneriat pentru Pace, implementat special pentru a construi relații de securitate consolidate între această Alianță și țările nemembre din zona euroatlantică și aspirațiilor ultimilor de accedere în organizația dată de apărare colectivă, punând accent pe depolitizarea, departinizarea, democratizarea şi profesionalizarea sectorului militar al statului, care sunt criteriile de bază pentru dezvoltarea eficientă a FA în statele în tranziție de la un sistem autoritar la un sistem de valori democratice.

4. Implicarea eficientă a organului legislativ în implementarea controlului asupra Forțelor Armate reprezintă una din cele mai avansate forme a acestui control. Activitățile Parlamentului în sistemul de control civil democratic pot varia de la aprobarea bugetului pentru Forțele Armate şi programelor de dotare a acestora, până la aprobarea legislației naționale în domeniul militar, organizarea de audieri și investigații parlamentare și a detașării militarilor peste hotarele naționale.

5. Implementarea efectivă și eficientă a controlului civil democratic asupra Forțelor Armate îi revine în toate statele executivului. Guvernul este entitatea ce răspunde de implementarea reformelor organismului militar, menținerea echilibrului în relațiile dintre civili și militari și, evident, exercitarea controlului asupra militarilor. Totodată, executivul este predispus mai mult ca alte instituții să devieze spre autoritarism, ce este o potențială amenințare pentru dezvoltarea democratică a statului și a funcționării instituțiilor societății civile și mass-media.

6. În cadrul unui sistem eficient de control civil democratic instituțiilor din sistemul judiciar le revine rolul de verificatoare ale respectării legislației de către toți subiecții din acest sistem. Sistemul judiciar nu este doar pentru a controla Forțele Armate, menținerea ordinii și disciplinei în structurile militare, protecția drepturilor, libertăților şi demnității militarilor,

respectarea drepturilor constituționale ale acestora, dar și pentru a preîntâmpina influența nejustificată asupra domeniului militar din partea puterilor executivă și legislativă.

7. În condițiile edificării unui stat de drept, societății civile îi revine unul din cele mai importante roluri. Această afirmație este relevantă și pentru buna organizare a relațiilor civil-militare, în special pentru implementarea unui sistem eficient de control civil democratic al FA. Instituțiile din sectorul nonguvernamental, mass-media, cetățenii individuali și grupurile de cetățeni sunt acei care asigură aspectul democratic al controlului civil asupra FA.

3. INSTITUȚIONALIZAREA ȘI IMPLEMENTAREA CONTROLULUI CIVIL DEMOCRATIC ASUPRA FORȚELOR ARMATE ALE REPUBLICII MOLDOVA

Din punct de vedere politic, în contextul stabilirii și dezvoltării relațiilor civil-militare, controlul civil democratic constituie o metodă de conducere de către cetățeni a domeniului militar prin intermediul instituțiilor statale și al reprezentanților entităților civice, care elaborează, implementează și monitorizează politicile în domeniul securității și apărării. Scopul primordial al acestui control este asigurarea securității statului și a cetățeanului, promovarea dezvoltării eficiente a sectorului militar, împiedicarea folosirii FA împotriva statului și a societății, ceea ce contribuie direct la dezvoltarea democratică. În situația actuală de insecuritate regională, a intențiilor de aderare la UE și inițierii procesului de reformare a sistemului național de securitate și apărare, care se află într-o stare destul de degradată, Republica Moldova urmează să acorde o atenție deosebită, inclusiv implementării unui sistem eficient de control civil democratic. În acest context, este esențială studierea nu doar a postulatelor teoretice și bunelor practici din experiența trecută a țărilor occidentale, dar și a propriilor abordări și experiențe de organizare a controlului civil democratic al structurilor din sistemul de securitate și apărare, inclusiv al FA.

3.1. Instituționalizarea controlului civil democratic asupra Forțelor Armate ale Republicii Moldova

Republica Moldova, după proclamarea independenţei în 1991, a păşit pe calea creării unui stat democrat şi a trebuit să decidă ce rol va reveni domeniului militar, ce factori vor facilita crearea unei forme corespunzătoare de organizare a relaţiilor militare. O deosebită importanţă avea determinarea subiecţilor supuşi controlului civil democratic. După cum s-a menţionat anterior, controlul civil democratic nu poate funcţiona în condiţii de inexistenţă a democraţiei, şi viceversa. Din acest motiv, când ne referim la o asemenea formă de organizare a relaţiilor civil-militare, trebuie să conştientizăm faptul că subiecţii în cauză vor acţiona în conformitate cu tradiţiile istorice, principiile democratice, forma politică de organizare bazată pe recunoaşterea supremaţiei voinţei poporului, libertăţii şi egalităţii cetăţenilor [246, pp. 513-515].

Formarea relaţiilor civil-militare noi din punct de vedere calitativ nu poate ignora aspectul istoric. În spaţiul românesc sunt cunoscute modele ale parteneriatului civil-militar încă din Evul Mediu. Au fost situaţii când o armată de 10 000 de oameni învingea o armată de

500 000 de soldaţi ai Imperiului Otoman; dacă civilii n-ar fi cooperat cu militarii, atunci teritoriul ar fi fost transformat într-un paşalâc. Prin cooperarea militarilor cu civilii se reuşea înfrângerea adversarilor, prin metode asimetrice [129, p. 47]. Propaganda sovietică s-a axat pe dimensiunea mobilizării societăţii în faţa „adversarului", chiar dacă acesta se afla în afara statului, iar un rol esențial în asigurarea acestui mecanism l-a avut armata, implicit moldovenii antrenaţi în componenţa acesteia [143, p. 24]. În acest context, putem menționa că experiență de control civil-democratic în teritoriul actual al Republicii Moldova nu a fost.

În sec. XX, în spațiul actual al Republicii Moldova au fost implementate mai multe modele politico-juridice de asigurare a securității naționale. Constituția RASSM, adoptată la 23 aprilie 1925, în cap. I „Dispoziții generale", declara că puterea de stat pe întreg teritoriul autonomiei urma să fie realizată prin intermediul sovietelor de deputați ai muncitorilor, țăranilor și ostașilor Armatei Naționale. Cap. II „Despre organele supreme ale puterii din RASSM" prevedea modul de instituire și funcționare, atribuțiile Congresului sovietelor muncitorilor, țăranilor și ostașilor Armatei Roșii [133, p. 241]. Toate aceste transformări urmau să se producă în spiritul instaurării proletariatului ca instrument al realizării deziderateloor revoluției socialiste [135, p. 234]. În realitate, întreaga politică internă și externă a regiunii era subordonată direct autorităților centrale de la Moscova, implicit PC(b) din toată Uniunea. La fel și Constituția RSSM din 1941, în cap. II, deși declara RSSM ca fiind suverană, putând exercita puterea de stat în condițiile respectării Constituției URSS, cu respectarea inalienabilității teritoriului RSSM, dreptul de a avea formațiuni militare republicane etc. [133, p. 241], aceste stipulări rămâneau declarative în contextul regimului stalinist. În unison cu Constituția URSS din 1977 și cea din RSSM, adoptată la 15 aprilie 1978, a înzestrat Partidul Comunist („forța conducătoare și îndrumătoare a societății sovietice") cu puterea de „a determina perspectivele generale ale societății, politica internă și externă a statului și a conduce marea activitate creatoare a poporului sovietic" [133, p. 241].

Sfârşitul Războiului Rece a generat o perioadă de confruntări globale, schimbări semnificative pe harta geopolitică a lumii şi în ierarhia actorilor internaţionali, regrupări ale anumitor state în uniuni şi alianţe; ne confruntam cu problema ineficienţei pârghiilor disponibile pentru neutralizarea ameninţărilor la adresa securităţii naţionale.

La începutul anilor 1990, situaţia incertă din Armata Sovietică a generat conceptul promovării de către Republica Moldova a unei politici militare proprii, idee condiţionată de faptul că militarii moldoveni din Armata Sovietică abandonau unităţile militare. Toate acestea aveau loc în contextul conflictelor militare proliferate pe teritoriul Uniunii Sovietice şi transgresărilor repetate ale regulamentelor interne, tensiunilor interetnice, intensificării relaţiilor

extraregulamentare („dedovşcina”), acutizării problemei rasiale [75, p. 5]. În aceste condiţii, se cerea constituirea unei instituţii de forţă care ar fi garantat independenţa vieţii cetăţenilor [93, p. 8]. În vederea asigurării sistemului de securitate națională, președintele Republicii Moldova a dispus retragerea trupelor interne ale Ministerului Afacerilor Interne al Uniunii Sovietice de pe teritoriul noului stat independent [6]. Suportul tehnic şi logistic al Armatei Sovietice a fost trecut în proprietatea Republicii Moldova [7]. Era necesară organizarea unei instituţii militare capabile să corespundă cerinţelor complexe ale apărării, configurată şi din conjunctura politică internaţională. Generalul Ion Costaş, întâiul ministru al apărării al Republicii Moldova, menţionează că la acel moment nu era necesară formarea unui organism militar, deoarece nu existau premise reale [248, p. 374].

În comparaţie cu alte republici unionale, care aveau pe teritoriul lor formaţiuni militare apte de luptă, ulterior transformate în FA naţionale, Republica Moldova avea sub jurisdicţia sa unităţi militare ale căror cadre de ofiţeri şi plutonieri, în mare parte, au refuzat să depună jurământ de credinţă noului stat. Aceasta a dus la faptul că unităţile militare trecute sub jurisdicţia republicii au fost inapte din punct de vedere al capacităţii de luptă, destinaţiei, efectivului, structurii, spaţiului de dislocare. Armata Naţională a început să se formeze pe o temelie nouă, utilizând doar baza tehnico-militară a fostelor unităţi militare [62, p. 3].

Totodată, escaladarea conflictului de la Nistru, nerespectarea legislaţiei internaţionale şi a acordurilor bilaterale au tensionat şi mai mult securitatea naţională a Republicii Moldova, iar formarea, consolidarea şi modernizarea Armatei Naţionale a Republicii Moldova a constituit un element incert al noului stat [96, pp. 5-7; 66, pp. 5-244]. Schimbarea paradigmei de securitate în Europa la sfârşitul sec. al XX-lea – începutul sec. al XXI-lea, marcată prin războiul de independență din primăvara-vara anului 1992 și înghețarea acestui conflict, extinderea NATO şi a UE din anii 2004 şi 2007 spre estul continentului european, extinderea globală a terorismului, criza refugiaților din UE acutizată în 2015, războiul din Ucraina – au influențat permanent politica Republicii Moldova în domeniul securității naționale, inclusiv dezvoltarea sistemului național de apărare. Se consideră că obiectivul esențial al politicii de securitate şi al activității instituțiilor din sectorul vizat nu constă în oferirea unui sentiment abstract de securitate, ci în crearea şi menținerea unor condiții favorabile pentru aceasta. Din acest motiv, asigurarea securității naționale este scopul central urmărit de orice stat atât în realizarea politicii interne, cât şi a celei externe.

Controlul sistemului naţional de securitate este necesar deoarece acesta este elementul conducerii de stat, element al relaţiilor civil-militare şi al activităţii militare profesioniste. Analiza tendinţelor comune ale procesului modern de dezvoltare politică ne permite să conchidem că, odată cu intensificarea instabilităţii pe plan intern şi extern, militarii, în toată

lumea, vor juca un rol politic independent din ce în ce mai activ. Problema asigurării relaţiilor civil-militare echilibrate în stat devine deosebit de actuală în procesul de consolidare a unui stat de drept. Fundamentarea eticii profesionale a militarilor, bazată pe conştientizarea apărării valorilor democratice, constituie o valoare majoră pentru comunitate [192, p. 157].

Pe parcursul anilor, formele de asigurare a securităţii naţionale a Republicii Moldova au fost incluse într-o serie de acte normative şi legislative, multe dintre care sunt deja abolite și ar fi trebuit să fie revizuite imediat după declanșarea războiului din Ucraina în 24 februarie 2022. La finele anului 2023, Republica Moldova se conducea încă de Strategia Securității Naționale aprobată în iulie 2011, pe timp de pace, când arhitectura sistemului de securitate regională era cu totul alta și nu includea pericolul de a fi cotropită Republica Moldova de Federația Rusă, iar Strategia de Apărare și Stategia Militară, ambele aprobate în 2018, au la bază viziunile unui document neaprobat de Parlamentul Republicii Moldova.

Pentru o mai bună studiere a evoluției modului de dezvoltare, instituționalizare și implementare a controlului civil democratic al Forțelor Armate în contextul securității naționale în Republica Moldova aplicăm metoda calitativă de cercetare prin care sunt studiate un șir important de documente de politici publice, strategii, scrisori către autoritățile Centrale din Republica Moldova, interviuri și informații din cadrul diferitor conferințe științifice, mese rotunde și comitete de nivel național și internațional la care a participat autorul.

În Republica Moldova nu există un document aparte, care ar stabili modul de exercitare a controlului civil-democratic asupra structurilor din sectorul de securitate națională în general și a FA în particular. Însă există mai multe acte și documente juridice, în care se regăsesc diverse prevederi, care ne dau posibilitatea să analizăm abordarea generală a subiectului. Cele mai importante documente în acest context în mod cronologic sunt: Constituția Republicii Moldova (1994) [3]; Concepția Securității Naționale (1995) [29]; Doctrina militară (1995) [30]; Legea securității statului (1995) [85]; Legea privind organele securității statului (1995) [45]; Concepţia reformei militare (2002) [23]; Legea cu privire la apărarea națională (2003) [44]; Concepţia securităţii naţionale a Republicii Moldova (2008) [34]; Strategia Securității Naționale (2011) [25]; Strategia națională de apărare și Planul de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018–2022 (2018) [24]; Strategia securității informaționale a Republicii Moldova pentru anii 2019–2024 [26]; Concepţia securităţii informaţionale a Republicii Moldova (2018) [42], Strategia Securității Naționale a Republicii Moldova (2023) [28], alte acte normative sectoriale.

În urma aderării Republicii Moldova la OSCE (30 ianuarie 1992), ONU (2 martie 1992) şi Consiliul Europei (13 iulie 1995), s-a consemnat angajamentul instituirii unui control

democratic asupra sectorului de securitate. Evoluţia relaţiilor Republica Moldova–NATO, prin semnarea documentului-cadru al Programului „Parteneriatul pentru Pace”, prevede drept obiectiv prioritar edificarea şi consolidarea unor instituţii eficiente ale apărării sub controlul civil şi democratic [67, p. 165].

Un instrument de stabilire a controlului democratic asupra FA este participarea Republicii Moldova în cadrul programelor Parteneriatului pentru Pace. Aceste programe susţin procesul de reformă democratică, instituţională şi judiciară, procese aflate în curs de realizare [212, p. 338]. În Planul Individual de Acţiuni al Parteneriatului Republica Moldova–NATO pentru anii 2022–2023 este prevăzut un capitol aparte referitor la controlul democratic al FA [13; 17; 16]. Prin urmare, în conformitate cu acesta, controlul democratic comprehensiv asupra FA poate fi asigurat prin realizarea următoarelor măsuri: a) consolidarea rolului persoanelor civile care participă la procesul de adoptare a deciziilor la toate nivelurile în cadrul sistemului securităţii naţionale; b) angajarea persoanelor civile în instituţiile militare; c) implementarea standardelor democratice la restructurarea FA; d) promovarea accesului mass-mediei şi a publicului la informaţiile ce ţin de apărare şi securitate.

Constituția Republicii Moldova, adoptată de Parlament pe 29 iulie 1994 și intrată în vigoare pe 27 august 1994, definește atributele, principiile de funcționare și obiectivele principale ale statului. Legea supremă servește drept bază juridică pentru legislația statului și definește principiile de bază ale statului de drept și ale economiei de piață. Republica Moldova se angajează să-și edifice instituțiile de guvernare, bazându-se pe respectarea drepturilor fundamentale ale cetățenilor săi, care reies din drepturile universale ale omului [3].

La fel, Constituția Republicii Moldova este cel mai important document juridic, care stabilește principiile de bază pe care se organizează securitatea națională. Legea supremă nu are niciun articol în care ar menționa explicit modul implementării controlului civil democratic asupra structurilor sale de securitate și apărare. Totodată, în ea sunt descrise valorile și principiile de temelie pentru elaborarea și implementarea politicilor în domeniul securității naționale și sunt stipulate unele atribuții ale organelor superioare de conducere din stat în domeniul apărării naționale.

Principii pe care se bazează statul Republica Moldova sunt de la cele general acceptate de majoritatea statelor de orientare democratică, cum ar fi respectarea drepturilor omului, menționate anterior, suveranitate, independență, stat de drept, până la specifice acestui stat, cum ar fi statutul de neutralitate. Prin art. 11 al Constituției, Republica Moldova își proclamă neutralitatea sa permanentă și nu admite dislocarea trupelor militare ale altor state pe teritoriul său. Constituția menționează doar statutul permanent de neutralitate al Republicii Moldova, fără a specifica însă

căile de atingere, drepturile și obligațiile statului și ale altor actori interni și externi reieșind din acest statut; pe parcursul anilor această prevedere a fost interpretată diferit și deseori a fost folosită de către clasa politică în mod eronat. Este de menționat că, din cauza interpretării greșite a acestui statut de neutralitate permanentă, majoritatea guvernărilor după 1994 au neglijat domeniul de securitate și apărare, ceea ce a contribuit la diminuarea capabilităților de asigurare a securității naționale, în special în domeniul apărării. De asemenea, neutralitatea permanentă a Republicii Moldova nu a fost și nici nu este un instrument eficient de a convinge Federația Rusă să-și retragă trupele militare și munițiile de pe teritoriul din raioanele de est ale statului.

Un alt articol al Constituției, care are relevanță directă pentru domeniul securității naționale, în special pentru domeniul apărării naționale, este art. 57 „Apărarea Patriei". Conform acestor prevederi constituționale, apărarea Patriei este un drept şi o datorie sfântă a fiecărui cetățean, iar serviciul militar este satisfăcut în cadrul forțelor militare, destinate apărării naționale, pazei frontierei şi menținerii ordinii publice, în condițiile legii. Ulterior, în art. 108 se stabilește că „FA sunt subordonate exclusiv voinţei poporului pentru garantarea suveranităţii, a independenţei şi a unităţii, a integrităţii teritoriale a ţării şi a democraţiei constituţionale și că structura sistemului naţional de apărare se stabileşte prin lege organică". Potrivit legislației, în Republica Moldova „obligaţiunea militară este o datorie constituţională a cetăţenilor Republicii Moldova" [52].

Conform Constituției, Parlamentul este organul reprezentativ suprem al poporului Republicii Moldova şi unica autoritate legislativă a statului. (art. 66) [3]. Pentru exercitarea controlului civil democratic asupra FA, Parlamentul folosește următoarele prevederi constituționale: adoptă legi, hotărâri şi moţiuni; aprobă doctrina militară a statului; aprobă bugetul statului şi exercită controlul asupra lui; declară mobilizarea parţială sau generală; declară starea de urgenţă, de asediu şi de război; iniţiază cercetarea şi audierea oricăror chestiuni ce se referă la interesele societăţii. Instituirea regimului stării de urgenţă, de asediu şi de război este prevăzută conform legislației în vigoare [38].

Spre deosebire de statele democrate din Europa (de exemplu, Germania), Parlamentul Republicii Moldova până în prezent este lipsit de temei legal pentru a influenţa deciziile privind problemele de personal în domeniul militar, iar comisiile parlamentare în general nu au funcţii de supraveghere. Controlul parlamentar se manifestă cu preponderenţă prin audieri şi cercetări parlamentare, vizite în instituții, audieri de rapoarte ale miniştrilor apărării şi altor oficiali din cadrul Ministerului Apărării. În ciuda faptului că acesta analizează problema privind realizarea unor legi, controlul nu este reglementat prin norme constituționale. Activitatea deputaţilor se reduce la procesul de monitorizare şi de adoptare a legilor iniţiate de guvern sau parlament.

Rolul deputaților nu trebuie să se limiteze doar prin aprobarea formală a bugetului MA, ci este necesară o implicare mai activă a deputaţilor în chestiunile ce ţin de domeniul apărării.

Având în vedere că, într-un stat democrat, în primul rând este necesară crearea condiţiilor favorabile de securitate (inclusiv pentru dezvoltarea personală), controlul civil democratic de către parlament trebuie să prevadă capacitatea organului legislativ suprem al statului de a îndeplini funcţia de monitorizare a respectării legislaţiei în vigoare, a cheltuielilor publice şi a drepturilor omului în cadrul organismului militar. În acest context, în martie 1992 Parlamentul Republicii Moldova a adoptat trei acte normative ce au stat la baza politicii militare naţionale: Legea cu privire la apărare [48], Legea cu privire la FA [49] şi Legea privind obligaţiunea militară şi serviciul militar al cetăţenilor Republicii Moldova [50]. Controlul parlamentar şi monitorizarea instituţiilor de securitate este realizat de către comisia parlamentară: Comisia pentru securitate naţională, apărare şi ordine publică. Menţionăm faptul că în majoritatea legislativelor relaţia dintre comisia parlamentară şi MA a fost una cooperantă [212, p. 338].

Totuşi, problema asigurării unui control parlamentar asupra FA nu este soluţionată pe deplin, fiind înregistrată o lipsă a personalului civil calificat cu experienţă în domeniul de securitate şi apărare şi de creare a instituţiilor de securitate naţională [211, p. 30]. În consecinţă, controlul democratic este înţeles foarte simplist, ca un proces de sus în jos. În acest proces Parlamentului îi revine doar rolul de a elabora legi. Experienţa anterioară denotă faptul că o lege adoptată de către Parlament este foarte rar analizată pentru a fi evaluată şi revizuită pentru a fi îmbunătățită. Spre exemplu, SSN din 2011 a fost în vigoare fără a fi practic conceptual revizuită până în decembrie 2023, când a fost adoptată o altă SSN.

În conformitate cu Constituția Republicii Moldova, preşedintele Republicii Moldova reprezintă statul, fiind garantul suveranităţii, independenţei naţionale, al unităţii şi integrităţii teritoriale a ţării (art. 77, pct. 2). Președintele Republicii Moldova este comandantul suprem al FA. Conform Constituției, „în caz de agresiune armată îndreptată împotriva ţării, Preşedintele Republicii Moldova ia măsuri pentru respingerea agresiunii, declară stare de război şi le aduce, neîntârziat, la cunoştinţa Parlamentului” și „poate lua şi alte măsuri pentru asigurarea securităţii naţionale şi a ordinii publice, în limitele şi în condiţiile legii”. Ca parte a controlului civil democratic exercitat de către Președinte este și prerogativa de a conferi decorații și titluri de onoare, dar și grade militare supreme prevăzute de lege [3, art. 87-88]. Faptul că Președintele Republicii Moldova, persoană civilă, este conform Constituției comandantul suprem al FA denotă intenția autorităților moldovenești de a dezvolta un control civil democratic asupra instituțiilor din sectorul de securitate și apărare.[3]. Pentru a coordona şi monitoriza activităţile organelor domeniului asigurării securităţii statului, ministerele și alte autorități publice abilitate

urmează să prezinte recomandări şi să ofere consultanță președintelui în promovarea politicilor interne şi externe în legătură cu securitatea națională, proces coordonat de către CSS, condus de către preşedinte, comandantul suprem al FA [9].

Conform Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 925 din 21 decembrie 1994 despre aprobarea Regulamentului cu privire la îndeplinirea serviciului militar de către corpul soldaţilor, sergenţilor şi ofiţerilor FA, ministrul apărării este numit în funcţie de către Preşedintele Republicii Moldova, la prezentarea prim-ministrului, cu votul de încredere acordat de Parlament [19].

Guvernul asigură realizarea politicii interne şi externe a statului şi exercită conducerea generală a administraţiei publice, iar în exercitarea atribuţiilor se conduce de programul său de activitate, acceptat de Parlament. Guvernul este responsabil în faţa Parlamentului şi prezintă informaţiile şi documentele cerute de acesta, de comisiile lui şi de deputaţi [3, art. 96-103].

După adoptarea Constituţiei, a fost elaborată și aprobată de către Parlamentul Republicii Moldova legislația necesară pentru buna funcționare constituțională a elementelor de bază din sistemul național de securitate și apărare, inclusiv au fost trasate atribuțiile FA și ale structurilor de securitate ale statului.

Unul din primele documente importante care a determinat politica de securitate și apărare a fost Concepţia Securităţii Naţionale a Republicii Moldova, aprobată la 5 mai 1995. Abia după mai mult de un deceniu, în 2008, acest document a fost abrogat, fiind înlocuit cu o nouă Concepție. În Concepţia Securităţii Naţionale a Republicii Moldova din 1995 se regăsesc și definițiile securității naționale, securității de stat și securității publice. Conform acestui document, „prin *securitate naţională* se subînţelege protecţia persoanei, societăţii şi statului, drepturilor şi intereselor lor, stabilite de Constituţie şi alte legi ale republicii împotriva pericolelor externe şi interne” [29]. Prin *securitate de stat* se subînţelege acea parte a securităţii naţionale care asigură protecţia suveranităţii, independenţei şi integrităţii teritoriale a republicii, regimului ei constituţional, potenţialului economic, tehnico-ştiinţific şi defensiv, a drepturilor şi intereselor legitime ale persoanei împotriva activităţilor informative şi subversive ale serviciilor speciale şi organizaţiilor străine şi atentatelor criminale ale unor grupuri şi indivizi aparte. Prin *securitate publică* se subînţelege acea partea a securităţii naţionale care reprezintă un sistem de măsuri statale şi nestatale, bazate pe lege, cu caracter politic, social, economic, juridic şi organizatoric, orientate spre suprimarea cauzelor şi condiţiilor ce favorizează săvârşirea infracţiunilor şi a altor contravenţii, prevenirea, curmarea, anchetarea lor, precum şi înfăptuirea justiţiei.

După aprobarea Constituției și a Concepției Securității Naționale, la scurt timp au fost aprobate trei documente foarte importante pentru domeniul de securitate națională a Republicii

Moldova, dar și pentru edificarea sistemului de control civil-democratic al structurilor de forță: Doctrina militară, Legea securității statului și Legea privind organele securității statului.

O atribuție importantă în determinarea rolului şi responsabilităţilor defensive revine Doctrinei militare [13]. În condiţiile în care aceasta se bazează pe prevederile documentelor superioare din punct de vedere ierarhic, ea cuprinde tot spectrul de elemente ale securităţii naţionale ale statului. Doctrina militară, potrivit căreia scopul principal al politicii militare a statului Republica Moldova era asigurarea securităţii militare a poporului şi statului şi prevenirea războaielor şi conflictelor armate prin aplicarea mijloacelor de drept internaţional, a fost aprobată în iunie 1995.

Doctrina militară aprobată în 1995, după patru ani de la proclamarea independenței, este primul document strategic care a reglementat principiile de bază ale organizării domeniului de apărare a Republicii Moldova. Unul din principiile fundamentale şi una dintre căile de asigurare a securităţii naţionale menționate în acest document este „crearea şi perfecţionarea cadrului juridic şi mecanismului de elaborare a politicii de executare a controlului asupra adoptării şi executării deciziilor în problemele asigurării securităţii naţionale” [30, art. 3]. În acest document au fost trasate cele mai importante aspecte politico-militare și organizatorice ale statului în domeniul apărării naționale, inclusiv principiile de construcție și dezvoltare a sistemului național de apărare și al FA, dar și necesitatea aplicării unui control democratic asupra domeniului militar. Deși pe parcursul anilor niciodată nu a existat voință politică de a implementa acest document strategic, prevederile lui au fost în vigoare mai mult de două decenii, fiind înlocuit în 2018 cu Strategia națională de apărare.

Conform Doctrinei militare, scopul principal al politicii militare a Republicii Moldova stabilea atât asigurarea securității militare a poporului și a statului, cât și prevenirea războaielor şi conflictelor armate prin mijloacele de drept internațional. Constituția Republicii Moldova stipulează principiul neutralității, iar pentru atingerea acestui scop Republica Moldova își propunea în Doctrina militară să contribuie, la nivel internațional, la prevenirea războaielor și a conflictelor armate, să beneficieze de ajutor din partea comunității internaționale în cazul unui pericol militar extern, dar și să participe activ la edificarea unui sistem internațional de securitate colectivă. În plan regional, intențiile conducătorilor Republicii Moldova tot nu erau izolaționiste și presupuneau stabilirea unor relații bilaterale și multilaterale bazate pe „încredere reciprocă și deschidere în domeniul militar, precum și ajutorul reciproc în cazul periclitării securității colective”.

Doctrina militară din 1995 stipula pentru prima dată nu doar responsabilitatea statului în crearea și asigurarea cadrului legislativ în domeniul controlului asupra adoptării deciziilor

militar-politice, ci și responsabilitatea Președintelui Republicii Moldova, Parlamentului și Guvernului pentru asigurarea securității militare a statului, perfecționarea și dezvoltarea FA. Unul dintre principiile de bază în construcția FA stipulat în această Doctrină militară era „controlul democratic asupra sferei apărării, controlul asupra organelor de conducere militară și factorilor de răspundere ai FA de către autoritățile publice supreme" [30, Construcția FA].

Conform unor viziuni, Doctrina militară a rămas un document cu valoare insignifiantă atât în politica de securitate, cât și în „procesul de dezvoltare a sistemului de securitate națională", iar compararea celorlalte două legi din domeniul securității statului „indică la un șir de repetări, contradicții și interpretări depășite care reduc substanțial din actualitatea și valoarea fiecărei legi în parte" [281, p. 17]. Cu toate acestea, în aceste legi au fost puse bazele instituționalizării controlului civil democratic asupra structurilor de securitate și apărare.

Deși, la nivel statal, în acea perioadă nu se cunoștea prea bine cum trebuie să fie construit și implementat un veritabil control civil-democratic asupra FA, este evident că elita politică și militară a Republicii Moldova își dorea construirea unui asemenea sistem democratic. Din aceste considerente, în documentul respectiv se regăsește și mențiunea că conducerea supremă a FA este exercitată de Președintele Republicii Moldova, Parlament și Guvern, iar ministrul apărării, care exercită conducerea nemijlocită a Armatei Naționale, este, de regulă, persoană civilă. În baza Doctrinei militare, urma la scurt timp să fie elaborate Concepția construcției FA și legislația din domeniul militar.

Un element important în asigurarea securităţii naţionale a oricărui stat îl deţin organele securităţii de stat. În Republica Moldova, chestiunea subordonării activităţii organelor de stat în acest domeniu are o deosebită importanţă [60, pp. 28-52]. Sarcina principală a serviciilor securităţii de stat într-un stat democrat o reprezintă furnizarea informaţiei operative şi credibile în domeniul politic, sociopolitic, economic, strategic-militar, tehnico-ştiinţific, în domeniul luptei împotriva crimei organizate, traficului de droguri, ameninţărilor privind tehnologiile informaţionale, terorismului împotriva înalţilor funcţionari de stat, pentru a asigura siguranţa cetăţenilor. Existenţa regimului separatist amplifică discrepanţa din cadrul juridic unic al Republicii Moldova, fiind astfel imposibilă acordarea de asistenţă juridică cetăţenilor Republicii Moldova din localităţile din stânga Nistrului, periclitând totodată cooperarea internaţională judiciară în acest segment.

La 31 octombrie 1995, au fost adoptate consecutiv încă două acte legislative, menite să reglementeze modul de funcționare a organelor securității statului: Legea securităţii statului [45] și Legea privind organele securităţii statului [46], care au completat și îmbunătățit prevederile Concepției Securității Naționale (1995) în domeniu.

Legea privind organele securităţii statului din 1995 stabileşte atribuțiile concrete ale organelor securității statului și modul de exercitare a controlului asupra acestora. Unele din atribuțiile de bază ale organelor din securitatea statului au fost menționate: apărarea independenței și integrității teritoriale; asigurarea controlului frontierei de stat; combaterea terorismului, a crimei organizate, a corupției, care subminează securitatea statului. Reieșind din atribuțiile organelor securității statului, putem afirma că aceste prevederi se extindeau și asupra FA, care aveau misiunea de apărare a independenței și integrității teritoriale a Republicii Moldova.

Unul din capitolele acestei legi este dedicat controlului exercitat de puterile legislativă, executivă și cea judiciară, inclusiv al procurorilor asupra organelor securității statului [46, cap. V]. În conformitate cu prevederile respective, Parlamentul exercită controlul asupra activităţii organelor securităţii statului prin audieri şi cercetări parlamentare, audieri de rapoarte ale conducătorilor organelor securităţii statului prin intermediul Comisiei pentru securitatea națională. Sarcinile acestei Comisii constau în supravegherea activității serviciilor speciale în scopul neadmiterii angajării politice a acestora. Totodată, legea stabilește responsabilitatea personală a conducătorilor organelor securităţii statului pentru oportunitatea, obiectivitatea şi caracterul exhaustiv al informaţiilor prezentate, dar și a membrilor Parlamentului care primesc informaţii de la organele securităţii statului, pentru divulgarea acestea.

În misiunea Preşedintelui Republicii Moldova și a Guvernului, conform Legii privind organele securităţii statului din 1995 [46], este audierea rapoartelor de activitate a acestor instituții, aprobarea programelor de activitate ale organelor securităţii statului; președintele stabileşte modul de prezentare a informației. Procurorul general, procurorii subordonaţi acestuia și instanțele de judecată supraveghează respectarea legislației în vigoare și a drepturilor omului de către serviciile speciale.

Deși este o lege fundamentală din punct de vedere al implementării controlului civil-democratic asupra structurilor din domeniul de securitate și apărare a statului, în această lege, la fel ca și în majoritatea actelor legislative și administrative ulterioare, nu se stipulează nimic despre controlul civil democratic de către societatea civilă sau mass-media. Aceasta este o lacună majoră, care pe parcursul anilor a făcut ca structurile din domeniu să fie închise, iar încrederea societății în ele, cu excepția Armatei Naționale, să fie foarte mică.

După aprobarea Concepției securității naționale și a Doctrinei militare trebuia, de asemenea, să fie aprobate și documentele de bază din domeniul de apărare națională. Din cauza lipsei voinței politice, documentele în cauză nu au fost elaborate și aprobate decât la începutul mileniului al III-lea, după ce s-a aprobat Concepția reformei militare. Conform Concepției,

necesitatea reformei militare a fost condiționată de: imperfecţiunea sistemului de asigurare a securităţii militare a statului; adoptarea statutului de neutralitate permanentă; situaţia geopolitică şi necesitatea adaptării la noile realităţi, riscuri, ameninţări şi misiuni; insuficienţa resurselor şi mijloacelor disponibile pentru apărare; starea calitativă relativ joasă a FA şi a potenţialului militar al ţării. Conform acestui document, problemele din acea perioadă a sistemului de apărare națională au parvenit ca urmare a: a) lipsei unor principii teoretice şi a experienţei practice în domeniul construcţiei militare şi al dirijării acestui sistem; b) erorilor comise în procesul de constituire şi perfecţionare a sistemului în cauză; c) ignorării valorilor naţionale, a rolului şi importanţei organismului militar, substituirii frecvente a valorilor civice şi a patriotismului prin opinii pacifiste eronate; d) impactului negativ al crizelor economice, politice şi social-psihologice asupra organismului militar; e) insuficienţei resurselor şi mijloacelor alocate.

Concepţia reformei militare din 2002, care reprezintă un complex de idei, obiective, direcţii, principii, sarcini şi mecanisme de perfecţionare a sistemului de asigurare a securităţii militare a statului, a fost un document foarte bine gândit și structurat. Scopul reformei militare, conform Concepției, era „instituirea unui sistem calitativ nou, eficient şi flexibil de asigurare a securităţii militare, care ar garanta apărarea suveranităţii, independenţei, unităţii şi integrităţii teritoriale a ţării şi ar asigura securitatea cetăţenilor ei”. Temelia acestui sistem unitar național de asigurare a securității militare trebuia să devină „FA calitativ reformate, conduse eficient de autorităţile civile şi militare şi asigurate cu resurse de mobilizare şi cu o infrastructură militară adecvată” [31] .

Acest document strategic prevedea ca reforma militară să se desfășoare în trei etape pe parcursul anilor 2002–2014, cu majorarea treptată a alocațiilor bugetare „de la 0,7 la sută din PIB în anul 2002 la 2,5 la sută în anul 2014” [31, cap. V.6]. Autorii reformei militare au atenționat conducerea statului chiar în textul documentului că „lansarea unei reforme militare care nu este asigurată financiar duce la distrugerea FA şi a întregului sistem de asigurare a securităţii militare, precum şi la discreditarea ideii unei asemenea reforme” [31]. Se poate de menționat că, alocările bugetare pentru apărare, din 2002 și până în prezent, niciodată nu au ajuns nici pe aproape de cifrele propuse în acest document, ceea ce a dus la deteriorarea completă a sistemului național de apărare în general și a capacităților de exercitare a misiunilor sale constituționale de către forțele armate (Anexa 8). Alocațiile bugetare în această perioadă au fost cu mult mai mici, în comparație cu alte state neutre din lume (Anexa 9).

Pe parcursul activității sale, inclusiv în calitate de ministru al apărării a Republicii Moldova în perioada 2009–2014, dar și ulterior, autorul tezei a menționat cu mai multe ocazii în presa națională și internațională, în cadrul diferitor manifestații și dezbateri, despre faptul că

investițiile în sistemul de apărare al Republicii Moldova „sunt mai jos de limita decenței a unui stat care pretinde a fi independent”. Or, această atitudine a guvernărilor față de domeniul apărării face ca statul să fie foarte vulnerabil în fața pericolelor externe [74].

Potrivit Concepției, unul din principiile de bază ale construcţiei şi ale colaborării FA cu structurile identice ale altor state trebuia să devină controlul democratic asupra FA. Acesta este documentul în care pentru prima dată se menționează implementarea controlului domeniului de apărare de către societatea civilă şi se trasează principiile ce stau la baza acestui control: a) alegerea democratică a autorităţilor publice şi răspunderea lor în faţa poporului; b) delimitarea atribuţiilor autorităţilor publice în domeniul apărării naţionale; c) reglementarea legislativă a organizării şi funcţionării FA; d) asistenţa juridică acordată autorităţilor civile la efectuarea controlului.

Datorită faptului că finanțarea activităților din planul de implementare a acestei Concepții nu a fost niciodată „un obiectiv prioritar al activităţii Guvernului pe întreaga perioadă de derulare a acesteia”, reforma militară a eşuat. Ulterior elaborării și aprobării legilor de bază din domeniul apărării naționale, nu au fost întocmite alte câteva zeci de legi și acte instituționale sectoriale care erau necesare pentru construcția unui sistem eficient de apărare națională. Dacă clasa politică moldovenească, aflată la guvernare în perioada 2002–2014, avea voința politică de a construi un sistem național de apărare eficient și ar fi susținut politic și financiar realizarea acestei reforme militare, astăzi Republica Moldova ar fi avut un sistem de apărare contemporan și suficient de bun pentru asigurarea securității militare a statului Republica Moldova. Din aceste considerente, în prezent, când țara vecină trece prin război, care ar putea să se extindă și asupra noastră, noi nu dispunem nici de un sistem de mobilizare, nici rezervă a FA, nici chiar FA capabile să dea ripostă cel puțin unui eventual atac convențional. Potrivit interviului din iunie 2022 al ministrului apărării Anatolie Nosatîi, Republica Moldova menținea doar forțe operaționale „destinate pe timp de pace pentru a ajuta administrația publică locală, Ministerul de Interne sau alte structuri pentru gestionarea crizelor” dotate cu unități de tehnică militară produse în anii 1960–1980 [287].

Deși Concepția reformei militare din 2002 acorda o atenție deosebită controlului democratic asupra FA, în Legea cu privire la apărarea națională, aprobată de Parlamentul Republicii Moldova un an mai târziu, nu se specifică practic nimic despre importanța acestui control pentru dezvoltarea democratică a statului și a sistemului național de apărare [44].

La 22 mai 2008, Parlamentul a adoptat Concepţia securităţii naţionale a Republicii Moldova, care a făcut o evaluare generală a mediului de securitate pe plan naţional şi internaţional, dar și a definit „scopul securităţii naţionale, liniile directorii de bază pentru

securitatea naţională, valorile şi principiile generale" ce urmau a fi protejate. În Concepția respectivă, la fel ca și în Concepția reformei militare din 2002, era încurajată participarea societăţii civile, mass-mediei, organizaţiilor de apărare a drepturilor omului şi organismelor internaţionale relevante în monitorizarea activității structurilor de securitate și apărare. Unul din obiectivele procesului de reformare a sectorului securităţii naţionale, conform acestui document strategic, trebuia să fie „instituirea mecanismelor unui control civil eficient asupra FA şi asupra întregului sector de securitate naţională, precum şi crearea unor instrumente adecvate de formare a bugetului sectorului securităţii naţionale" [34]. Cu toate acestea, în acea perioadă implicarea societății civile în activitatea de control a Forțelor Armate practic nu exista.

În Concepţia securităţii naţionale a Republicii Moldova din 2008 era stipulată și necesitatea elaborării și aprobării mai multor documente strategice, printre care și a Strategiei securităţii naţionale, în care să fie descrise „căile de atingere a stării de securitate naţională, mecanismele de cooperare între componentele sistemului securităţii naţionale, instrumentele de coordonare a activităţii sectorului securităţii naţionale şi instituţiilor cu responsabilităţi în domenii aparte ale securităţii, procedeele de finanţare a sectorului securităţii naţionale şi etapele de reformare a sistemului securităţii naţionale al Republicii Moldova" [34, art. 4].

În vederea elaborării acestor documente strategice, Republica Moldova în ianuarie 2007 a inclus în Planul Individual de Acţiuni al Parteneriatului (IPAP) Republica Moldova–NATO intenția de a desfășura ASA [22], fiind preconizată o trecere în revistă a sistemului național de apărare, nu doar a capabilităților FA, având drept scop identificarea punctelor forte şi slabe ale sistemului.

Însăși realizarea acestui proces a derulat cu instituirea în octombrie 2007 prin decret prezidențial a Comisiei de stat pentru desfășurarea ASA, condusă de către ministrul apărării. În cadrul acestei Comisii au fost incluși factori de decizie din Parlamentul Republicii Moldova, Ministerul Afacerilor Externe şi Integrării Europene, MA, Departamentul Trupelor de Carabinieri, Serviciul Grăniceri, Serviciul Informaţii şi Securitate, Ministerului de Finanţe și CSS [12]. Cu suportul partenerilor britanici din cadrul Echipei de consultanţă în domeniul dezvoltării sectorului de securitate (SSDAT), Comisia ASA a început procesul de analiză la sfârșitul anului 2007 prin crearea a patru grupuri de lucru (GL) interministeriale la nivel de experţi pe diferite domenii: contextul strategic (GL 1); sistemul de apărare (GL 2); resurse de apărare (GL 3); managementul apărării (GL 4).

Pentru a-și atinge scopurile propuse, în perioada 2007–2011, Comisia ASA a evaluat parțial următoarele aspecte ale sistemului național de apărare al Republicii Moldova: a) pericolele la adresa securităţii militare a statului; b) interesele şi obiectivele naţionale în

domeniul apărării; c) resursele disponibile şi suficienţa acestora pentru realizarea obiectivelor; d) mijloacele existente cu care se propune realizarea obiectivele trasate.

Rezultatul final al acestui proces este elaborarea și înaintarea către organele decizionale ale statului a propunerilor privind implementarea schimbărilor conceptuale și organizaționale în dezvoltarea și structura capabilităților de apărare pentru a asigura un nivel suficient al securității militare a statului.

În perioada 2007–2009, cu suportul experţilor britanici, grupurile de lucru au elaborat doar liniile directoare pentru desfăşurarea ASA (GL 1), metodologia de evaluare a capabilităţilor FA ale Republicii Moldova (GL 2); metodologia de evaluare a costurilor aferente capabilităţilor FA ale Republicii Moldova (GL 3) și metodologia de evaluare a cadrului legislativ în domeniul apărării (GL 4).

În 2010, după schimbarea guvernării comuniste, a fost modificată şi componenţa nominală a Comisiei ASA care a și finalizat procesul [8]. Președinte al acestei Comisii a fost autorul acestei teze de doctorat. Pe parcurs, Comisia ASA a elaborat două rapoarte preliminare despre capabilităţile actuale ale FA ale Republicii Moldova şi cadrul legal şi normativ în domeniul apărării. Documentul final al ASA a fost adoptat în cadrul şedinţei la CSS din 6 aprilie 2011. Ca urmare, MA a prezentat conducerii Republicii Moldova trei opțiuni conceptuale de implementare a recomandărilor documentului final ASA, care ar fi putut redresa situația în domeniul sectorului de apărare pe termen mediu (3-5 ani) și lung (5-10 ani), corelat cu resursele necesare în această privinţă, precum şi prevederile documentelor de politici (SSN, SMN). Pe termen scurt, în acea perioadă era clar că niciuna dintre aceste recomandări nu putea satisface necesitățile statului în domeniul apărării. Această afirmație este în special valabilă în condițiile actuale de securitate regională, reieșind din faptul că nicio guvernare până în prezent nu a avut o atitudine profesională și serioasă față de dezvoltarea domeniului de apărare națională.

Prima opţiune, propusă de MA, era ajustarea structurii FA şi modernizarea acestora (se avea în vedere schimbarea armamentului şi tehnicii învechite moral şi fizic) pentru a corespunde standardelor internaționale și a îndeplini eficient misiunile stabilite în acea perioadă, menținând numărului de personal militar şi civil autorizat de Parlament. Pentru implementarea acestei opțiuni, se propunea alocarea resurselor financiare domeniului apărării naționale conform stipulărilor din Concepția reformei militare din 2012 (de la 0,7% din PIB în 2002 la 2,5% în 2014), sau cel puțin 1% din PIB, așa cum alocau la acel moment mai multe state europene. În cazul aprobării acestei opțiuni, sistemul național de apărare era să corespundă necesităților vitale de securitate ale statului în maximum 10 ani de la aprobare.

Opţiunea a doua recomanda menţinerea capabilităţilor FA, inclusiv a sistemului de mobilizare și a asigurării sociale a militarilor pe o perioadă de câțiva ani, iar ulterior revenirea la propunerile din opțiunea inițială. Astfel, după câțiva ani, ar fi fost posibil de pus bazele de dezvoltare a armatei pe termen mediu şi lung. Din punct de vedere financiar, această opțiune presupunea finanţarea FA în conformitate cu necesităţile minimale reale (0,5-0,7% din PIB) şi sporirea graduală a finanţării (+0,1% anual), până s-ar fi ajuns la nivelul alocaţiilor financiare conform primei opţiuni. Această opțiune nu ar fi afectat considerabil bugetul naţional, dar ar fi avut efect sporit asupra capacităţilor de apărare a statului.

Ultima opţiune propusă a fost reducerea numerică a FA, scoaterea unor misiuni de pe seama lor și profesionalizarea parțială. Această opțiune oferea menținerea capabilităților fără însă nicio perspectivă de dezvoltare. Din punct de vedere financiar, această opțiune presupunea menținerea alocărilor bugetare pentru FA la un nivel de cel puțin 0,5% din PIB și revenirea la creșterea alocațiilor bugetare, atunci când se va considera oportun.

Comisia ASA a constatat și a informat conducerea Republicii Moldova că Forțele Armate și întregului sistem de apărare națională în cel mai scurt timp nu va mai corespunde necesităților minime de apărare, reieșind din pericolele și amenințările curente și emergente la adresa securității naționale, în caz că va fi în continuare finanțat sub nivelul de 0,5% din PIB. Cu toate acestea, pe parcursul ultimului deceniu, chiar dacă amenințările militare în regiune și în apropierea Republicii Moldova deveneau tot mai iminente, alocările pentru apărare din bugetul de stat s-au menținut în jurul a 0,3% din PIB, ceea ce a dus la diminuarea drastică a capabilităților sectorului național de securitate și apărare și, evident, al securității naționale [25].

La 15 iulie 2011, doar la scurt timp după aprobarea de către CSS a documentului final al SSN, Parlamentul Republicii Moldova a aprobat SSN, la elaborarea căreia, în funcție de vicepreședinte, a participat și autorul tezei de față. În acest document strategic se menționează că politica de apărare națională „se bazează pe principiul fundamental de asigurare a controlului democratic asupra FA prin promovarea transparenţei şi a responsabilităţii sistemului naţional de apărare în faţa societăţii” [267].

Conform prevederilor acestei strategii, unul din principalele obiective de conlucrare a Republicii Moldova cu NATO în cadrul Planului Individual de Acţiuni al Parteneriatului vizează „instituirea mecanismelor unui control democratic autentic asupra sectorului de securitate naţională” [25, art. 3.3].

În strategia dată se recunoaște riscul scăzut al unei agresiuni militare împotriva Republicii Moldova și se trasează necesitatea dezvoltării capacităţilor militare suficiente pentru asigurarea executării următoarelor misiuni: a) descurajarea şi, după caz, respingerea unei agresiuni armate,

prin desfăşurarea operaţiilor de apărare (acţiunilor de luptă); b) asigurarea controlului şi managementului spaţiului aerian; c) acordarea de sprijin autorităţilor civile în gestionarea situaţiilor excepţionale; d) participarea la misiuni de pacificare, inclusiv la cele internaţionale, şi la misiuni umanitare.

În Strategie au fost trasate şi obiectivele de bază ale reformei întregului sector de securitate națională printre care și „redimensionarea calitativă şi cantitativă a sectorului de securitate naţională, astfel încât să se facă posibile planificarea activităţii şi alocarea resurselor necesare acestui sector în conformitate cu principiile, valorile generale, obiectivele şi liniile directoare ale securităţii naţionale; consolidarea capacităţilor de analiză şi de reacţie a sectorului de securitate naţională la schimbările mediului de securitate la nivel naţional şi internaţional; asigurarea controlului civil asupra sectorului de securitate naţională; întărirea legitimităţii sectorului de securitate naţională; prevenirea eficientă a situaţiilor de conflict, de criză şi de urgenţă; reunificarea ţării pe cale paşnică" [25, art. 5]. După cum observăm, în Strategia respectivă se face referință la asigurarea controlului civil asupra sectorului de securitate și apărare, nu a controlului democratic sau controlului civil democratic, practică ce se manifestă inclusiv în noua Strategi a Securității Naționale aprobată în 2023. Cum am mai menționat în alte părți ale lucrării, esența controlului asupra structurilor din domeniul de securitate și apărare nu constă doar în implementarea acestuia de către o putere civilă, care poate fi și autoritară sau chiar dictatorială, dar de existența unui sistem democratic de control, care își are legitimitatea în urma alegerilor libere și acționează strict în conformitate cu Constituția și normele legale și este inclusiv și pentru societatea civilă și mass-media.

Deși Strategia menționează necesitatea îndeplinirii recomandărilor din documentul final al ASA, ea nu menționează care scenariu de dezvoltare a FA este aprobat. La capitolul asigurare cu resurse a sectorului de securitate națională se regăsesc doar fraze generale despre „necesitatea asigurării întregului sistem de securitate naţională şi al sectorului de securitate naţională cu resurse umane de calitate, cu resurse tehnico-materiale, financiare şi ştiinţifice corespunzătoare realizării măsurilor prevăzute în Strategie" [25, art. 6]. Ulterior, în baza acestei SSN, a fost elaborată și aprobată, în 2012, „Strategia de informare şi de comunicare cu publicul în domeniul apărării şi al securităţii naţionale pentru anii 2012–2016", însă așa și nu au fost aprobate SMN și alte documente sectoriale din domeniu [15].

Trebuie de menționat că în 2016 a fost o tentativă de elaborare și aprobare a unei noi SSN, însă din cauza luptei politice dintre forțele proeuropene, care dețineau majoritatea în Parlament, și președintele Igor Dodon, exponent al integrării euroasiatice, acest document așa și nu a fost aprobat. Proiectul în cauză recunoștea provocările interne ca cel mai mare pericol la

adresa securității naționale și a adoptat o orientare strategică ce acorda prioritate afacerilor interne. Din punctul de vedere al necesităților politicii de apărare a Republicii Moldova, documentul menționa importanța cooperării cu NATO în cadrul politicii externe şi de securitate comune și politicii de securitate și apărare comună a UE. De asemenea, integrarea europeană era menționată ca „obiectivul strategic ireversibil al agendei interne şi externe a Republicii Moldova". Miza principală a acestui proces era stabilită drept consolidarea securităţii şi prosperităţii cetăţenilor şi apărarea integrităţii teritoriale [15].

Un punct important al acestui proiect de strategie era intenția consolidării dialogului politic şi cooperării practice cu NATO. Scopul acestui obiectiv îl constituia „reformarea și modernizarea sectorului de securitate şi apărare al Republici Moldova în conformitate cu evoluţiile şi cerinţele mediului regional şi internaţional de securitate, precum şi cooperarea practică în promovarea securităţii şi stabilităţii în Europa". În acest scop, proiectul dat de SSN își propunea să valorifice mai eficient mecanismele oferite de NATO: iniţiativa de consolidare a capacităţilor de apărare, platforma de interoperabiltate şi iniţiativa de consolidare a integrităţii [290].

În baza acestei SSN neaprobate, la 19 iulie 2018 Parlamentul Republicii Moldova a aprobat „Strategia Națională de apărare și Planul de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018–2022", care a intrat în vigoare la 3 august 2023. În acest document, irelevant din start, fiindcă este bazat pe o strategie inexistentă, este dată definiția controlului democratic asupra sistemului naţional de apărare, care este „o serie de mecanisme, proceduri, legi, standarde şi tradiţii, prin care se exercită autoritatea politică civilă (examinarea şi supravegherea procesului decizional), de către instituţiile împuternicite, asupra componentelor sistemului naţional de apărare" [24].

Deşi în această strategie se menționează expres că în implementarea ei se va ţine cont de asigurarea controlului civil democratic asupra forţelor destinate apărării naţionale, de transparenţa decizională şi de comunicarea strategică, în planul de implementare a acestei strategii se menționează doar despre aplicarea unor mecanisme de control parlamentar față de procesele de reformare a sistemului național de apărare. Acest control se presupune a fi implementat permanent de către Comisia securitate națională, apărare și ordine publică, în limitele alocațiilor bugetare, prin solicitarea de rapoarte și organizarea de audiențe ale instituțiilor cu responsabilități în procesele de reformare a sistemului național de apărare. În Planul de implementare a strategiei se regăsește și un punct ce ține de consolidarea mecanismelor de conlucrare civil-militară, care se presupune a fi exercitată permanent, inclusiv

prin diverse proiecte și programe de asistență tehnică și financiară externă între Parlament, Guvern și alte autorități publice conform competenței [24, Anexa 2].

La scurt timp după aprobarea Strategiei naționale de apărare și a Planului de acțiuni privind implementarea Strategiei naționale de apărare pentru anii 2018–2022, la propunerea Ministerului Apărării, Guvernul a aprobat Strategia militară și Planul de acțiuni pentru implementarea Strategiei militare pentru anii 2018–2022 [20]. Documentul trasează politica în domeniul apărării naționale, care stabilește „vectorii de orientare pentru dezvoltarea organismului militar (FA) în vederea atingerii obiectivelor de referință cuprinse în SSN și Strategia națională de apărare". Pentru atingerea obiectivelor propuse, Strategia militară ține cont de următorii factori: a) păstrarea statutului de neutralitate al Republicii Moldova nu exclude, ci determină necesitatea propriilor forțe militare de apărare; b) mediul de securitate al Republicii Moldova continuă să fie instabil, având în vedere prezența riscurilor asociate și a amenințărilor de natură militară; c) procesul de transformare a FA va fi susținut de autoritățile și societatea Republicii Moldova.

Controlul civil democratic al FA nu se menționează printre factorii de care s-a ținut cont în elaborarea acestui document de politici în domeniul apărării naționale; primele două principii strategice menționate în modalitatea de realizare a prevederilor strategiei date sunt principiul controlului democratic al FA și principiul transparenței politicii de apărare. Conform documentului prin „controlul democratic al FA se subînțelege că toate deciziile privind politica de apărare și construcția FA sunt făcute în mod transparent, fiind controlate de autorități civile, alese sau numite în mod democratic", iar „respectarea principiului controlului democratic al FA reprezintă ideea de bază care legitimează acțiunile întreprinse de autoritățile statului, prin intermediul FA, pentru apărarea militară a Republicii Moldova" [20, secțiunea a 2-a].

Strategia militară stabilește controlul democratic al FA ca idee de bază ce limitează acțiunile statului în domeniul militar, însă acest document nu prevede niciun obiectiv specific din perspectiva controlului civil democratic, iar în planul de implementare a acestei Strategii nicio activitate nu este dedicată acestui domeniu [20, Anexa 2]. De asemenea, în acest document, ca și în multe altele, rolul și importanța societății civile și a mass-media în implementarea controlului civil democratic asupra FA nu este menționat.

După 24 februarie 2022, când a început faza activă a invaziei Federației Ruse asupra Ucrainei, în Republica Moldova a demarat o nouă reformă militară în scopul creării organismului militar de tip nou. În cadrul acestei reforme se încearcă construirea rapidă a capabilităților de apărare a Republicii Moldova. *Fără a avea la bază o nouă Strategie națională, Strategie de apărare și Strategie militară și o amplă analiză strategică a apărării și fără a avea*

dezvoltat și instituționalizat un model de control civil democratic și, cel mai important, fără o susținere financiară considerabilă pe termen lung, această reformă, la fel ca și precedentele, va rămâne doar pe hârtie.

Pentru a face față noilor tipuri de amenințări, este necesară o pregătire specială și schimbări în sistemul de organizare structurală a FA și a organismului militar în ansamblu, dar și un control riguros al structurilor de securitate și apărare din partea societății, atât a organelor puterii de stat (legislative, executive, judecătorești), cât și a societății civile și mass-media [232, p. 9].

Ca răspuns la schimbările dramatice din mediul de securitate global și regional impuse în special de invazia Federației Ruse asupra Ucrainei, la 29 noiembrie 2022 de către Maia Sandu, președinta Republicii Moldova, a fost emis Decretul nr. 721-IX privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei securității naționale a Republicii Moldova, condusă de către Dorin Recean, consilierul Președintelui Republicii Moldova în domeniul apărării și securității naționale, secretar al Consiliului Suprem de Securitate, prin care a fost inițiat procesul de elaborare a unei noi SSN (Anexa 3). Documentul a stabilit componența nominală a Comisiei și misiunea de a „efectua analiza comprehensivă a sectorului de securitate" și de a „elabora proiectul Strategiei securității naționale a Republicii Moldova". În componența Comisiei au fost incluși majoritatea membrilor cabinetului de miniștri, consilieri ai președintelui și reprezentanți ai societății civile. În scopul elaborării unui document eficient, Comisiei i s-a permis să creeze grupuri de lucru interdepartamentale și să antreneze în activitatea sa experți din cadrul ONG /internaționale care vor acorda asistența necesară Comisiei. Decretul în cauză nu a stabilit termenul în care să fie elaborată această strategie, dar nici direcțiile de bază pentru elaborarea ei [10].

Ulterior, acestui decret prezidențial, la începutul anului 2023, MA a anunțat că va revizui și Strategia națională de apărare și Strategia militară, „în vederea actualizării și ajustării politicii de apărare a statului la noile riscuri, amenințări și provocări la securitatea militară", măsură prevăzută în Planul de acțiuni al Guvernului pentru anul 2023 [28].

Procesul de elaborare a SSN a fost unul transparent, inclusiv cu implicarea partenerilor de dezvoltare. În ianuarie 2023 a fost anunțat Programul „Consolidarea guvernanței sectorului de securitate în Moldova" (SSGM), implementat de Centrul de la Geneva pentru guvernarea sectorului de securitate (DCAF) cu suportul financiar al Agenției suedeze pentru dezvoltare și cooperare internațională. Conferința de lansare a acestui proiect a avut loc în luna martie 2023 [317]. În cadrul acestei Conferințe a fost semnat Memorandumul de înțelegere între Centrul de la

Geneva pentru DCAF și PISA în calitate de partener de implementare a acestui proiect din partea societății civile din Republica Moldova.

Potrivit PISA, Programul „Consolidarea guvernanței sectorului de securitate în Moldova" se bazează pe trei domenii principale de intervenție: a) promovarea capacității executive și legislative de a contribui la buna guvernanță în sectorul securității, prin elaborarea de politici, dezvoltarea legislativă și supravegherea semnificativă; b) consolidarea capacităților de management strategic și operațional în cadrul Ministerului Afacerilor Interne și Inspectoratului General al Poliției; c) creșterea încrederii publicului în stat prin dezbateri susținute și informate cu privire la obiectivele și rezultatele reformelor din sectorul de securitate și al proceselor de guvernanță [294].

După cum observăm, unul din principalele domenii de intervenție al acestui program este sporirea capacității executive și legislative de a contribui la buna guvernare a sectorului de securitate și apărare, inclusiv prin supraveghere semnificativă, ceea ce presupune un control democratic riguros. Cu regret, trebuie să constatăm că intențiile descrise în programul dat și acțiunile ulterioare ale autorităților din domeniul de apărare și securitate referitoare la eficientizarea controlului democratic asupra acestor sectoare importante se regăsesc doar tangențial în documentele strategice.

La 12 aprilie 2023 autoritățile statale au organizat forumul „Viziunea despre noua SSN strategică privind asigurarea securității naționale în contextul elaborării SSN", la care au participat experți în materie de securitate și apărare din societatea civilă, foști demnitari din structurile de forță, actuali reprezentați ai statului și ai partenerilor de dezvoltare de peste hotarele Republicii Moldova, inclusiv autorul acestei lucrări [286]. La 11 octombrie 2023, șefa statului a prezentat în cadrul CSS proiectul SSN. În apelarea sa la prezentarea proiectului SSN, președinta Maia Sandu a atras atenția cetățenilor Republicii Moldova asupra a două mari pericole la adresa securității naționale: politica agresivă promovată de Federația Rusă împotriva țării noastre și a păcii, în general, și corupția înrădăcinată în Republica Moldova.

Șefa statului a ținut să specifice: „de când Rusia a declanșat un război total împotriva Ucrainei, Moldova este sub amenințare de destabilizare și sub riscul real de a fi următoarea, dacă Ucraina cade, iar în Moldova au fost și încă mai sunt persoane care contribuie la aceste atacuri – ei sunt gata să vândă azi pacea și siguranța moldovenilor și să pună Moldova în genunchi pentru propriul interes". Este evident că fiind parte a societății, persoane de genul celor menționate în discursul Președintei Republicii Moldova sunt și în rândurile structurilor de apărare și de securitate sau, ceea ce impune implementarea unui control civil-democratic riguros asupra sectorului de securitate și apărare, în special asupra FA.

La 16 octombrie 2023, CSS a organizat audieri publice cu scopul de a colecta obiecțiile și propunerile tuturor părților interesate în vederea perfecționării proiectului SSN. În urma consultării publice, proiectul SSN a fost îmbunătățit și prezentat de către Președinta Republicii Moldova spre aprobare Parlamentului. La 15 decembrie 2023 noua Strategie a securității naționale a Republicii Moldova a fost aprobată de către Parlament [28].

SSN reprezintă un document relevant pentru perioada actuală și unicul document strategic de la proclamarea independenței Republicii Moldova, în care Federația Rusă este menționată tranșant în calitate de pericol la adresa securității naționale. Strategia, de asemenea, menționează că războiul din Ucraina afectează cel mai mult securitatea națională, inclusiv domeniile economic, financiar, energetic și al ordinii publice. Conform documentului, acțiunile ostile la adresa Republicii Moldova din partea Federației Ruse vor continua și în viitor, ceea ce înseamnă că urmează să ne aflăm în condițiile unui război hibrid de lungă durată și înaltă intensitate. Documentul dat atrage o atenție deosebită luptei contra corupției, fortificării sectorului de securitate și apărare și soluționării conflictului transnistrean.

Noua SSN trasează trei obiective esențiale: a) protejarea și garantarea siguranței tuturor cetățenilor; b) crearea unui stat puternic și respectat; c) aderarea la UE, unde pacea este garantată. Conform declarațiilor Președintei Maia Sandu, „pentru a îndeplini aceste obiective, se va acționa pe câteva direcții: sporirea investițiilor și întărirea sectorului de apărare și securitate; progresarea graduală pe calea soluționării conflictului transnistrean; vor fi dezvoltate parteneriate de securitate cu cele mai dezvoltate și prospere țări democratice ale lumii; va fi intensificată lupta de combatere a corupției și vor fi create instituții puternice care să aplice legea; Republica Moldova va contribui la securitatea regională și internațională” [291].

Este bine cunoscut faptul că în orice societate democratică controlul civil democratic al instituțiilor de forță, dar în special al FA, face parte din fundamentul de bază pe care se construiește această societate, însă guvernarea actuală se vede că, la fel ca și alte guvernări, nu acordă atenția necesară conceptualizării acestui proces. Analizând SND „Moldova europeană 2030”, Programul de guvernare al guvernelor Natalia Gavrilița și Dorin Recean, dar și Planul național de dezvoltare 2023–2025, putem constata că niciunul din aceste documente nu se referă distinct la necesitatea implementării unui control riguros de către puterea executivă a structurilor din sectorul național de securitate și apărare și instrumentele necesare acestui proces [43].

În opinia autorului, deși are foarte multe părți pozitive, noua SSN, la fel ca și SND „Moldova europeană 2030”, nu acordă atenția necesară controlului civil democratic al sectorului de securitate și apărare, ca parte de bază a guvernării acestuia. SSN a ratat să transmită societății un semnal puternic nu doar despre pericolele și amenințările la adresa securității naționale sau

necesitatea dezvoltării structurilor ce asigură securitatea și apărarea națională, dar și la necesitatea de menținere sub control democratic a acestora, lucru nu mai puțin important decât primele două aspecte.

În capitolul „Viziunea Președintelui Republicii Moldova”, care este parte componentă a SSN, se stipulează că „Republica Moldova trebuie să devină o țară cu o economie performantă, protejată de un sistem național de securitate modern, susținută de instituții guvernamentale intransigență puternică și de un serviciu public edificat în baza standardelor înalte de responsabilitate, integritate și eficiență” [28]. Conform strategiei, în vederea realizării viziunii, se vor urmări: a) în afirmarea valorilor democrației reprezentative construite în baza principiilor egalității și libertății, respectării demnității umane și a statului de drept; b) promovarea unei societăți civile vibrante și pe deplin implicate și stimularea unui parteneriat strâns între instituțiile statului, sectoarele neguvernamental și privat și diaspora moldovenească; c) dezvoltarea și reformarea instituțiilor de aplicare a legii și de înfăptuire a justiției pe principiile respectării drepturilor fundamentale ale omului; d) pregătirea asiduă a țării pentru aderarea la UE, la orizontul anului 2030, îndeplinind în mod proactiv precondițiile necesare; e) dezvoltarea unui sistem de securitate și apărare profesionist și modern, finanțat în mod adecvat, capabil să asigure temeinic securitatea națională; f) întărirea *controlului civil* asupra întregului sistem de securitate [28].

Din punctul de vedere al autorului tezei de doctorat, folosirea termenului de „control civil” în capitolul „Viziunea Președintelui Republicii Moldova” din SSN, în locul termenului „control civil-democratic” sau „control democratic”. În alte compartimente ale SSN nu se mai vorbește deloc nici chiar despre controlul civil al structurilor din domeniul de apărare și securitate. În cap. „De la viziune la realitate” al SSN, se menționează despre mai multe necesități ale sistemului național de apărare și al FA: a) finanțare în corespundere cu necesitățile asigurării permanente a suficienței defensive a statului; b) creșterea investițiilor în apărare până la 1% din PIB în decursul acestui deceniu; c) însușirea lecțiilor oferite de războiul din Ucraina; d) creșterea frecvenței exercițiilor militare desfășurate împreună cu partenerii strategici, dar neluarea în seamă eficientizării controlului civil democratic asupra domeniului în cauză.

Unii experți naționali consideră că Republica Moldova se confruntă cu câteva deficiențe majore sistemice ale sectorului de securitate și apărare, care în consecință au contribuit la apariția și evoluția majorității problemelor actuale din domeniile social, economic, informațional, militar etc. În opinia lor, excluderea instrumentului militar din actul strategic de guvernare este principala cauză a majorității problemelor statului nu doar în sfera de securitate și apărare și a contribuit la „ratarea oportunității de promovare a culturii de securitate la nivelul elitelor politice și societății

per ansamblu, deficiență accentuată recent de situația regională de securitate". În aceste condiții, majorarea în ultimii ani a alocațiilor bugetare pentru apărare de către Republica Moldova ca urmare a invaziei Federației Ruse în Ucraina, este un lucru benefic și foarte necesar, însă sunt utile și alte măsuri sistemice, care ar produce efecte și beneficii strategice de lungă durată [61].

Conform președintei, „bugetul de securitate trebuie majorat, pentru că este o investiție necesară, care va aduce beneficii tuturor" [261]. Fără o armată modernă, bine echipată și pregătită pentru a face față pericolelor și amenințărilor contemporane, dar și capabilă să interopereze cu armatele partenerilor, Republica Moldova nu va putea să descurajeze o agresiune din exterior și să-și asigure securitatea națională. În aceste condiții, când investițiile proprii, dar și cele ale partenerilor în structurile de securitate și apărare ale Republicii Moldova cresc considerabil, este vital să se aplice și un control civil democratic eficient și transparent. Cu toate acestea, în discursul de prezentare a SSN al Președintelui Republicii Moldova Maia Sandu, care este și comandantul suprem al FA subiectul importanței controlului civil democratic asupra structurilor din domeniul de apărare și securitate nu s-a regăsit tranșant [291].

Autorul acestei teze, în calitate de reprezentant al societății civile și deținător al expertizei în domeniul de securitate și apărare, relații civil-militare și elaborării documentelor strategice la nivel național și internațional, s-a implicat personal pe tot parcursul procesului de elaborare a noii SSN. În cadrul forumului „Viziunea despre noua SSN strategică privind asigurarea securității naționale în contextul elaborării SSN" din 12 aprilie 2023 [286], autorul a abordat subiectul referitor la necesitatea stipulării în SSN a importanței pentru dezvoltarea democratică a Republicii Moldova a implementării unui control civil democratic eficient asupra domeniului de securitate și apărare, inclusiv reieșind din angajamentele noastre internaționale [277]. La baza acestei recomandări au stat nu doar principiile teoretice ale bunei guvernări și controlului civil democratic asupra FA, dar și obligațiile asumate de statul Republica Moldova în cadrul diferitor entități și forumuri internaționale cum ar fi OSCE (30 ianuarie 1992), ONU (2 martie 1992), Consiliul Europei (13 iulie 1995) și conform (IPAP) cu NATO (primul aprobat la 6 iulie 2006).

Autorul constată că alături de alte mici lacune ce țin de domeniul de apărare națională, în prima versiune a SSN, propusă de către autorități spre consultare publică, nu era prevăzut niciun cuvânt despre importanța și modul în care se va exercita controlul democratic asupra structurilor de apărare și de securitate a Republicii Moldova [Anexa 4]. În adresarea sa în cadrul acestor consultări, autorul tezei a explicat celor prezenți importanța controlului democratic asupra structurilor de apărare și securitate în orice stat, dar, în special în cele cu o democrație fragilă, instituții slabe și amenințări majore de securitate regională și națională; necesitatea menținerii angajamentelor pe acest subiect luate de către Republica Moldova în cadrul diferitor instituții

internaționale și a făcut o evaluare succintă a tendințelor din cadrul armatei naționale în acest domeniu. Autorul tezei a solicitat responsabililor de elaborarea SSN ca în document să fie incluse și prevederi ce țin de controlul civil democratic al instituțiilor de securitate și apărare, nu doar ca o necesitate vitală pentru implementarea eficientă a reformei domeniului de securitate și apărare, ci și pentru menținerea și dezvoltarea democrației în Republica Moldova [292].

Remarcile autorului din cadrul audienților publice au fost luate în considerație de către Comisia de elaborare a SSN doar parțial. În SSN întărirea controlului civil asupra întregului sistem de securitate (nu a controlului civil democratic sau controlului democratic) a fost adăugată ca unul dintre domeniile necesare de a fi consolidate pentru implementarea viziunii președintelui Republicii Moldova.

În opinia autorului, SSN, principalul document de strategie de securitate al statului, trebuia să reflecte inclusiv prevederile ce țin de unele angajamente stipulate în actele directoare agreate cu partenerii noștri strategici, cum ar fi stipulările din IPAP cu referință la controlul democratic asupra structurilor de securitate si apărare.

La 15 decembrie 2023, în aceeași zi cu aprobarea de către Parlament a SSN, Guvernul Republicii Moldova a extins încă pe un an implementarea Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova–NATO pentru anii 2022–2023, aprobat inițial în ianuarie 2022 [13]. În acest document de bază al cooperării cu NATO, Republica Moldova consideră controlul democratic (nu controlul civil) al FA ca fiind esențial pentru o societate democratică și un element indispensabil pentru stabilitate și securitate. În IPAP se menționează că, consolidarea rolului controlului democratic al FA va contribui la buna guvernare, precum și la garantarea și asigurarea securității, inclusiv a securității militare, a cetățenilor Republicii Moldova. Țara noastră se angajează să sporească rolul Parlamentului și a comisiilor de profil în supravegherea sectorului de securitate și apărare, consolidarea rolului civililor în procesul de luare a deciziilor la toate nivelurile, implementarea standardelor democratice în procesul de restructurare, implicarea societății civile în elaborarea politicilor din domeniu etc. Angajamentele date sunt în partea a II-a a IPAP „Domeniile de reformare ce constituie obiect al consultărilor si cooperării cu NATO" la cap. „1.5. Controlul democratic al FA", implementate prin activități concrete.

În SSN se menționează că pe viitor „Republica Moldova va intensifica cooperarea cu Alianța Nord-Atlantică de apărare colectivă în scopul consolidării capabilităților Armatei Naționale de a ne proteja țara și cetățenii", dar nu se spune nimic despre importanța cooperării cu această alianță în domeniul eficientizării controlului democratic asupra structurilor din domeniul de apărare și securitate, așa cum se stipulează în IPAP. Este de neînțeles și faptul că despre acest subiect important nu se menționează nici în cap. „V. Metode și direcții de acțiune pe domenii de

securitate", în care sunt specificate diverse acțiuni pe dimensiunile „securitate militară și apărare națională", „ordine și securitate publică", „reziliență democratică" etc.

Mai mult, în textul SSN sunt unele lacune esențiale de redare a noțiunilor de bază în domeniul de securitate și apărare, ce creează confuzii în elaborarea viitoarelor strategii sectoriale. Spre exemplu, Strategia stabilește direcțiile de acțiune „în vederea realizării obiectivelor naționale de securitate și apărare", definind doar obiectivele naționale de securitate, fără a menționa ceva despre obiectivele naționale de apărare. Efectele acestor abordări confuze și ale lipsei unei viziuni naționale față de controlul democratic al sectorului de securitate și apărare sunt deja resimțite și în alte documente de nivel strategic. În decretul președintei privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova, apărut după aprobarea SSN, se fixează misiunea de a efectua analiza sistemului național de apărare, „ținând cont de obiectivele naționale în domeniul de securitate și apărare stabilite în SSN a Republicii Moldova", cu toate că cele din domeniul apărării naționale nu sunt stabilite în Strategie. De asemenea, în opinia noastră, lipsa în SSN a prevederilor concrete în domeniul implementării controlului democratic asupra FA este folosită de către militari și de către reprezentanții partidului politic de la guvernare pentru a diminua participarea reprezentanților societății civile și a mediului academic în elaborarea politicilor în domeniul apărării și a promova doar viziunea formațiunii lor politice, ceea ce duce la degradarea normelor democratice în Republica Moldova. În componența Comisiei de elaborare a SSN, aprobată prin decret prezidențial în noiembrie 2022, au fost incluși și patru reprezentanți ai diferitor organizații din sectorul asociativ (ai Institutului pentru Politici și Reforme Europene, ai Asociației obștești „Platforma pentru Inițiative de Securitate și Apărare", ai Asociației obștești „Asociația Presei Independente" și ai Asociației obștești „Comunitatea pentru *advocacy* și politici publice WatchDog.MD") [Anexa 3].

În urma adoptării SSN a fost inițiat procesul de revizuire a Strategiei naționale de apărare. Conform art. 365 alin. (3) din Legea cu privire la apărarea națională din 2023 [44], Guvernul urmează să prezinte președintelui Republicii Moldova proiectul Strategiei naționale de apărare, pentru a fi înaintată spre aprobare Parlamentului. Drept urmare, a fost instituită Comisia pentru elaborarea Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova, prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 1313/2024, și creat Grupul de lucru interdepartamental pentru elaborarea proiectului Strategiei naționale de apărare [Anexa 5]. Putem observa că reprezentanții societății civile, mediului academic și științific lipsesc din componența acestei comisii și nu mai sunt deja incluși în procesul de elaborare a politicilor în domeniul de apărare. În componența Comisiei pentru elaborarea Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova sunt doar reprezentanți ai

instituțiilor statale, majoritatea fiind nominalizați în funcțiile sale pe criterii politice. Rolul structurilor asociative de experți în domeniul securității și apărării naționale și internaționale se reduce doar la acordarea asistenței în caz de necesitate [11].

În baza SSN vor fi elaborate și alte strategii sectoriale, nu doar Strategia de apărare și cea militară a Republicii Moldova, ci și Strategia de dezvoltare a SIS sau Strategia de comunicare strategică, în care este riscul iminent că controlului democratic asupra structurilor de securitate și apărare nu i se va acordă de asemenea atenția cuvenită, ceea ce ar putea avea consecințe grave pentru dezvoltarea democratică a statului.

În viziunea autorului, aceste scăpări din SSN ar putea contribui pe viitor la diminuarea implicării societății civile în procesul de elaborare a politicilor naționale în domeniul securității și apărării, monitorizării eficiente a sectorului dat și, ca rezultat, fie împiedicate procesele de dezvoltare democratică. De asemenea, putem trage concluzia că, deși în componența comisiei de elaborare a SSN au participat și specialiști din sectorul asociativ, care au o experiență bogată în studierea relațiilor civil-militare și a controlului civil democratic asupra instituțiilor din sectorul de securitate și apărare, opiniile și sugestiile acestora nu au fost luate în vedere la elaborarea documentului. Despre viziunile sale și efectele negative ale lacunelor din SSN ce ar putea să le aibă asupra securității naționale, dar și asupra dezvoltării Republicii Moldova ca democrație și stat de drept, autorul a informat conducerea Republicii Moldova nu doar în cadrul audierilor publice, ci și după aprobarea de către Parlament a acestui document important (Anexa 1; Anexa 2).

Una din structurile direct responsabile pentru supravegherea implementării legislației în FA, dar și asupra îndeplinirii de către organul legislativ și executiv a atribuțiilor sale în domeniul apărării, inclusiva controlului civil democratic este instituția judecătorească. În Republica Moldova, între 1992 şi 1996, au funcţionat tribunalele militare [21], care au fost desfiinţate în legătură cu adoptarea de Parlament a Legii cu privire la sistemul instanţelor judecătoreşti militare nr. 836 din 17.05.1996. Potrivit actului legislativ, instanţele judecătoreşti militare, parte componentă a sistemului judecătoresc, erau instanţe judecătoreşti specializate care înfăptuiau justiţia, în modul stabilit de lege, asupra militarilor şi colaboratorilor care îndeplinesc serviciul special (art. 1). Sistemul instanţelor judecătoreşti militare din Republica Moldova era format din Judecătoria Militară din municipiul Chişinău, colegiile penale şi civile ale Curţii de Apel şi Curţii Supreme de Justiţie. Instanţele judecătoreşti militare, pe lângă cauze penale, judecau şi cauzele civile ale unităţilor militare, ale persoanelor fizice şi juridice, privind repararea prejudiciului material cauzat prin infracţiuni militare (art. 4, pct. 2). Judecătoria militară era condusă de un preşedinte numit în funcţie de preşedintele Republicii Moldova la propunerea Consiliului Superior al Magistraturii [47]. Cu alte cuvinte, Judecătoria Militară a Republicii

Moldova era independentă, iar judecătorii militari imparţiali, făcând parte din sistemul instanţelor judecătoreşti din ţară şi neavând nimic comun cu alte instanţe speciale care sunt interzise prin documentele internaţionale [139, p. 14].

O instituţie importantă de supraveghere a executării legilor în FA ale Republicii Moldova au fost procuraturile militare, lichidate în 2016 [32]. Procuraturile militare, realizându-şi sarcinile atribuite prin Legea cu privire la Procuratura Republicii Moldova, exercitau supravegherea implementării exacte şi univoce a legislaţiei în vigoare în FA, trupele de carabinieri şi trupele de grăniceri (reformate în Poliția de Frontieră și scoase din componența FA în 2012) [41], contribuiau la consolidarea legalităţii şi ordinii de drept (art. 2) [32]. Actualmente aceste atribuții sunt îndeplinite de către Curțile civile de justiție, care nu totdeauna au experiența și expertiza necesară în domeniul militar, ceea ce afectează direct actul justiției.

În ultimele decenii, din cauza implementării unui mecanism defectuos de control asupra FA, au fost întreprinse o serie de măsuri în vederea demilitarizării domeniului non-militar, reducerii și lichidării structurilor ce se dublează, au fost modificate principiile de încadrare cu personal şi rolul acestuia în cadrul sistemului de structuri care asigură securitatea şi apărarea națională a statului. Nu totdeauna aceste schimbări au fost benefice pentru sistemul național de apărare. Modul în care s-a desfășurat demilitarizarea Trupelor de Grăniceri și transformarea lor în Poliție de Frontieră este un exemplu elocvent [41]. Deși acest angajament corespunde intențiilor Republicii Moldova de aderare la UE și noua metodă integrată de management al frontierei aduce nenumărate beneficii pentru cetățean și pentru stat, ca rezultat misiunea de apărare a frontierei de stat a dispărut din responsabilitățile oricărei instituții statale. Unica frontieră care se apără la moment conform legislației Republicii Moldova este cea aeriană, în rest doar se monitorizează. Un alt exemplu evident este faptul că, fiind structură militară în cadrul MAI Inspectoratului General de Carabinieri, nu are pe timp de pace misiunea de a pregăti efectivul din punct de vedere militar. În hotărârea de guvern cu privire la organizarea și funcționarea Inspectoratului General de Carabinieri nu este stipulată obligațiunea unităților militare de a pregăti în timp de pace personalul militar pentru activități pe timp de asediu sau război, deși obligațiunile acestora sunt menționate [14].

Dezvoltarea democratică, inclusiv a Republicii Moldova, nu este amenințată de existența unei armate puternice atâta timp cât liderii civili și militari au o relație de respect reciproc între ei, iar controlul civil democratic este unul eficient. Eficiența controlului civil democratic depinde și de incluziunea reală în procesul de control al reprezentanților societății civile. Dezvoltarea insuficientă a societății civile și incapacitatea societății de a exercita funcții de participant activ în procesul de elaborare a politicii de stat în sfera securității și apărării (condiționată de numărul

mare de probleme ce rezultă din aceste aspecte) indică asupra absenței unui control civil democratic ceea ce, la rândul său, afectează negativ securitatea națională.

În urma acestor analize se poate crea percepția că opiniile societății civile și ale experților din domeniul de securitate și apărare, inclusiv ale celor implicați direct în elaborarea SSN, nu au fost luate în considerație de către autoritățile responsabile de dezvoltarea SSN, iar audierile publice pe subiectul strategiei au fost doar o formalitate pentru a crea percepția implicării active a societății în procesele decizionale. Mai important este că se creează impresia că, guvernarea actuală, la fel ca și guvernările precedente, nu este cointeresată în elaborarea și implementarea practică a unui mecanism eficient de control democratic al sistemului național de securitate și apărare, ceea ce ar putea duce la politizarea excesivă a instituțiilor din domeniu și contribui la degradarea normelor democratice și statului de drept.

Deși pe parcursul anilor în majoritatea documentelor de politici naționale pe domeniul de securitate și apărare și în documentele-cadru de cooperare în plan internațional și bilateral s-au regăsit prevederi concrete despre dezvoltarea și implementarea unui control eficient civil democratic asupra FA, în realitate acest proces încă nu este suficient instituționalizat și se regăsește sub o formă de tranziție, care întrunește elemente ale sistemului sovietic, bazat pe controlul partinic. Calitatea democratizării relațiilor civil-militare și, prin urmare, eficacitatea mecanismelor instituționale de control civil democratic asupra FA de guvernanță este esențială pentru continuarea consolidării democratice în Republica Moldova. Cadrul democratic existent este prins între necesitatea de dezvoltare pe termen lung a unor mecanisme credibile de control democratic și o cultură moștenită de guvernare politizată a securității, derivată din interese politice înguste, lipsită de voință politică și de timp pentru implementarea unor astfel de politici complexe pe termen lung [300]. Implicarea societății civile, inclusiv a entităților științifice și de cercetare, în procesul de elaborare a documentelor de politici în domeniul de securitate și apărare a fost și este mai mult formală, bazată deseori pe relațiile personale dintre conducătorii acestora și partidele de la guvernare. În contextul aderării Republicii Moldova la UE, va fi necesar de depus eforturi considerabile pentru a construi un sistem de control civil democratic în conformitate cu rigorile și standardele euroatlantice de gestionare a FA, inclusiv sporind transparența, incluziunea și profesionalismul tuturor structurilor implicate în acest proces. În acest context, putem să ne bazăm pe experiența altor state democratice, însă să evităm aplicarea directă și axarea unilaterală pe anumite standarde, luând în considerare condițiile, problemele, provocările specifice și oportunitățile Republicii Moldova, care dispun deja de o anumită experiență în acest domeniu.

3.2. Direcțiile de realizare a controlului civil democratic asupra Forțelor Armate ale Republicii Moldova

Într-un sistem bine organizat și eficient de control civil democratic al sectorului de securitate, inclusiv al FA, sunt de obicei implicați mai mulți actori civili, care au funcții-cheie în cadrul sectorului sau asigură supravegherea acestuia. Fiecare din acești actori are părțile sale forte și cele mai slabe și, numai acționând împreună, bine structurat și coordonat, se poate de atins un grad înalt al realizării controlului civil democratic asupra sistemului de securitate. Implicarea mai multor actori în procesul de supraveghere și gestionare are ca scop crearea premiselor ca niciunul din ei să nu aibă posibilitatea să poată manipula sau utiliza capabilitățile din cadrul sectorului în afara cadrului legal ori în scopuri politice sau de grup.

În contextul aspirațiilor Republicii Moldova la Uniunea Europeană, necesitatea implementării unui control civil democratic asupra structurilor din domeniul de securitate și apărare devine una primordială. Foarte evident este exemplul Republicii Turcia, stat cu cea mai lungă istorie de aderare la UE, proces inițiat încă în 1987. Turcia are o structură specifică a puterii de stat, iar stabilirea relaţiilor civil-militare echilibrate reprezintă un aspect fundamental în problema democrației pentru integrarea europeană. Dificultatea de a soluționa această problemă în Turcia se datorează poziției tradiționale a militarilor şi rolului lor în procesul de luare a deciziilor politice. În scopul îndeplinirii condițiilor pentru aderarea la UE, autoritățile turcești au înlăturat reprezentanții armatei dintr-o serie de instituții ale puterii de stat, care efectuează controlul asupra învățământului superior, televiziunii și radioului, iar Consiliul pentru Securitate al Republicii Turcia (deciziile căruia anterior erau obligatorii de a fi executate de către Guvern) a fost reorganizat într-o structură consultativă, administrată, pentru prima dată în istoria țării, de o persoană civilă [147, p. 3].

Luând în considerare aspirațiile de integrare în Uniunea Europeană, forma de organizare socială, gradul de dezvoltare a proceselor democratice şi nivelul de instituționalizare a Republicii Moldova, pentru eficientizarea controlului civil democratic al FA, trebuie dezvoltate următoarele componente: control ierarhizat efectuat de instituțiile de stat – sunt implicați funcţionari responsabili din instituții abilitate prin constituție (preşedinte, parlament, procuratură, instituţii de stat, organele puterii locale etc.); controlul civic – realizat de societatea civilă (asociaţii civile, mass-media, partide politice, instituții științifice); control intern – realizat pe interior de către reprezentanții militari din cadrul domeniului, fără imixiunea civililor din afara instituțiilor militare.

În opinia autorului, determinarea direcțiilor de dezvoltare și realizare a controlului civil democratic asupra FA ale Republicii Moldova va fi influențată de două tipuri de factori – pozitivi și negativi, distribuiți pe palierele extern și intern. Cei mai importanți factorii pozitivi,

care contribuie la dezvoltarea unui sistem eficient de realizare a controlului civil democratic asupra FA, sunt aspirațiile Republicii Moldova pentru integrarea în Uniunea Europeană, aprofundarea cooperării cu NATO și trendul în creștere a organizațiilor din cadrul societății civile cu interese și expertiză în domeniul de securitate și apărare. Factorii negativi ce vor împiedica dezvoltarea acestui model de control vor fi mediul de insecuritate regională creat din cauza războiului declanșat de către Federația Rusă împotriva Ucrainei și posibilității de a se extinde din punct de vedere militar și asupra Republicii Moldova; prezența pe teritoriul statului a unei enclave separatiste, susținută de către Federația Rusă, inclusiv prin menținerea unui contingent militar de ocupație; rezistența politicienilor și conducătorilor militari la implicarea mai multor subiecți în guvernarea sectorului de securitate și apărare.

Dezideratele prioritare în vederea implementării reformei controlului civil democratic asupra FA al Republicii Moldova o constituie îmbunătățirea mecanismului de elaborare a politicii militare, de adoptare şi executare a deciziilor politico-militare, asigurarea respectării angajamentelor internaționale ale statului.

După cum se cunoaște, amenințare la adresa securității naționale pot fi reale, percepute și pot fi interne, externe sau ambele. Teoria structurală a politologului american M. Desch specifică amenințările externe și interne la adresa securității ca fiind variabile independente, în timp ce factorii interni sunt variabile de intervenție [173].

În tabelul nr. 5 (Anexa 10) este reprezentat modul general (M. Desch, 1999) de implementare a controlului civil asupra FA, în funcție de amenințările interne sau externe.

Din acest tabel reiese următoarele: controlul civil este bun dacă amenințarea externă/ internă este ridicată/redusă; controlul civil este mai slab dacă amenințarea externă/internă este scăzută/înaltă; controlul civil este mixt dacă amenințarea externă/internă este scăzută/redusă; controlul civil este slab dacă amenințarea externă/internă este ridicată/înaltă.

În Republica Moldova, după intrarea în vigoare a prevederilor Acordului „Cu privire la principiile reglementării pașnice a conflictului armat din regiunea transnistreană a Republicii Moldova”, semnat la 21 iulie 1992 de către președintele Mircea Snegur și președintele Federației Ruse Boris Elțin, amenințările externe la adresa securității naționale au fost mereu scăzute, însă nu și amenințările interne. Deși mereu am avut prezente trupe străine pe teritoriul statului, documentele strategice din perioada de până la începerea fazei active a invaziei Federației Ruse asupra Ucrainei, inclusiv SSN 2011, care a fost în vigoare până la 15 decembrie 2023, când s-a aprobat o nouă strategie, menționau că „riscul unei agresiuni armate împotriva Republicii Moldova este unul scăzut” [25, art. 3.5]. Din aceste considerente, politica de apărare a statului era îndreptată spre dezvoltarea capacităților militare minime, iar instituirea mecanismelor unui

control democratic autentic asupra sectorului de securitate națională era una din prioritățile de cooperare cu partenerii internaționali.

Putem considera că, în aceeași perioadă, în Republica Moldova amenințările interne la adresa securității naționale erau ridicate. Aceasta se datorează faptului că în toți acești ani nu a fost soluționată problema separatismului în raioanele de est ale țării, unde de facto avem un regim autoritar cu capacități militare similare celor ce le are Republica Moldova. Acest regim separatist a fost mereu susținut de către contingentul militar al Federației Ruse, prezent în regiune pentru paza depozitului cu armament și muniții de la Cobasna, dar și de așa-numitele „forțe de menținere a păcii" dislocate în zona de securitate. Adițional, în ultimul deceniu, în Republica Moldova" se atestă o înrăutățire a situației criminogene pe fundalul diminuării capacității de combatere a lor de către structurile abilitate" [25, art. 4.4].

Din analiza anterioară a cadrului legislativ, vedem că Republica Moldova și-a dezvoltat un cadru legislativ relativ bun în acest domeniu, însă nu a fost voință politică pentru dezvoltarea și implementarea eficientă a unui sistem de control civil democrat al FA. Prevederi despre importanța implementării unui control civil democratic asupra structurilor de securitate și apărare, nu numai al FA, nu sunt înglobate într-un singur document conceptual, însă s-au regăsit mai mult sau mai puțin în majoritatea documentelor de politici în domeniu și în acordurile și planurile de activități cu partenerii strategici. Cu toate acestea, în documentele de dezvoltare de lungă durată, cum ar fi Strategia națională de dezvoltare „Moldova europeană 2030", controlul civil democratic al sectorului de securitate și apărare nu este accentuat ca parte importantă a guvernării și dezvoltării acestuia [43].

Pentru Republica Moldova, una din cauzele mimării procesului de implementare a unui control civil democratic eficient asupra domeniului de securitate și apărare rezidă în faptul că acesta a fost mult timp politizat, dar nu și implicat în politică [282]. Potrivit unor opinii, implicarea armatei în politică se datorează „nu atât atitudinilor sale referitoare la schimbările sociale, cât poziției sale strategice pe scena transformărilor sociale" [188, p. 171], datorită dimensiunii și forței sale. Cu cât creste coeziunea armatei, cu atât crește și capacitatea ei de intervenție. Unicul caz de ingerință a politicului în domeniul militar, care putea să pericliteze nu doar activitatea instituției, dar și să creeze precedente de imixtiune a FA în acțiunile politice, a fost creat de Decretul neconstituțional din martie 1996 al președintelui Republicii Moldova, Mircea Snegur, prin care generalul Pavel Creangă a fost destituit din funcția de ministru al apărării. Tensiunea dintre Președinție și Guvern s-a reflectat și asupra domeniului militar [67, p. 171].

Datorită lipsei voinței politice de a dezvolta sectorul de securitate și apărare și intenția de a ține sub control politic militarii, atitudinea față de controlul civil democratic al FA a reflectat

mereu dispoziția din cadrul formațiunilor politice din cadrul guvernărilor. În marea majoritate a cazurilor activitatea legislativului, implicit a comisiei de profil din cadrul Parlamentului, se limita la aprobarea legilor, propuse de către președinte și executiv aprobarea alocațiilor bugetare, vizita sporadică la instituțiile din cadrul sectorului de apărare și securitate. Din cadrul comisiilor de profil în majoritatea legislaturilor, făceau parte persoane fără cunoștințe teoretice sau deprinderi practice în domeniile de activitate. Comisiile erau lipsite de inițiativă și activau, în majoritatea cazurilor, la comanda sau indicația președintelui Parlamentului, președintelui statului sau a președintelui partidului din care făceau parte. Președinții comisiilor nu aveau acces la informația necesară, uneori fiind ignorați de către conducătorii instituțiilor ce trebuia să le monitorizeze. În opinia unor specialiști, Parlamentul nu își exercita pe deplin dreptul de a controla implementarea legislației pe domeniul securității și apărării [222, p. 44].

Bazându-ne pe teoria structurală a lui M. Desch, care sugerează că un stat în care există o amenințare internă scăzută și o amenințare externă ridicată va avea cele mai favorabile relații civil-militare, putem concluziona că relațiile civil-militare și controlul civil democratic asupra FA pe tot parcursul independenței Republicii Moldova au fost mixte: în unele domenii au fost bune, în altele – cu mari rezerve, ceea ce impune elaborarea unor direcții de ameliorare/ eficientizare a acestui proces.

Una din direcțiile prioritare de dezvoltare a controlului civil democratic asupra FA este ameliorarea/eficientizarea controlului parlamentar asupra FA. După cum s-a menționat de mai multe ori pe parcursul lucrării, modul de organizare și implementare a controlului parlamentar reprezintă unul din principalii indicatori ai maturității unui sistem de control civil democratic asupra FA. Parlamentele își exercită funcțiile de control prin intermediul comisiilor pentru apărare și securitate, care sunt organisme specializate ce oferă consultanță și fac recomandări plenului cu privire la apărarea și securitatea națională. Există două tipuri principale de comisii: permanente și ad-hoc. Comisiile permanente sunt constituite pe durata unei perioade legislative. Ele au o continuitate a proceselor și contribuie la acumularea expertizei de către membri. Altele sunt comisiile ad-hoc, numite cu un mandat specific și restrâns, pentru a investiga o problemă sau a implementa un anumit proiect.

Mediul de activitate a acestor comisii este mult mai complex, lipsit de transparență, dar cu un grad sporit de implicare a executivului, decât în alte comisii parlamentare de specialitate, și cu un grad limitat de expertiză din partea societății civile. Complexitatea mediului în care activează comisia se datorează multitudinii de instituții, probleme și circumstanțe de securitate gestionate deseori nu doar pe dimensiunea națională, dar și transnațională. Comisia gestionează problemele ce țin de instituțiile din domeniul de securitate, ordine publică, apărare, activități

privind controlul și nonproliferarea armelor, informații și contrainformații, bugetare și tehnologizare, participarea internațională cu contingente militare în cadrul diverselor operațiuni și în cadrul alianțelor etc. Necesitatea de a proteja informația clasificată cu care operează în permanență membrii acestei comisii o fac să fie mult mai netransparentă față de alte comisii, ceea ce implică un preț politic pentru unii membri. Insecuritatea regională și globală din ultimul deceniu creează o tendință mult mai pronunțată ca guvernele să coopereze între ele în mod direct, marginalizând deseori rolul parlamentelor și al comisiilor de specialitate al acestora. Societatea civilă, de obicei, este slab implicată în guvernarea sectorului de securitate și apărare, iar cetățenii sunt slab informați sau chiar dezinteresați cu privire la acest subiect.

Pentru a-și realiza sarcinile cu succes, orice comisie parlamentară responsabilă de domeniul de securitate și apărare ar trebui să aibă autoritate, capacitate și atitudine corespunzătoare. Autoritatea comisiei depinde în marea majoritate a cazurilor de delimitare clară a atribuțiilor acesteia în domeniul securității și apărării în legislație și asigurarea accesului membrilor comisiei la informație. Capacitatea comisiilor rezidă în alocarea resurselor necesare pentru îndeplinirea cu succes a misiunilor sale, inclusiv a personalului având educație, experiență și cunoștințe corespunzătoare, buget pe măsura misiunilor și acces la expertiza națională și internațională. Atitudinea sau, putem spune, și profesionalismul comisiei depind de voința acesteia de a servi binele comun, în detrimentul intereselor de partid sau de grup. Calitățile de lider al președintelui comisiei deseori sunt decisive în sporirea eficienței comisiei.

În Republicii Moldova, Parlamentul „asigură reglementarea legislativă şi exercită controlul parlamentar în domeniul apărării naționale în formele şi în limitele prevăzute de Constituție, aprobă strategia securității naționale, strategia națională de apărare şi doctrina militară a statului; aprobă şi modifică, la propunerea Președintelui Republicii Moldova sau Guvernului, structura generală şi efectivul componentelor FA; aprobă volumul alocațiilor bugetare pentru necesitățile apărării; aprobă regulamentul disciplinei militare; declară starea de asediu sau de război; declară mobilizarea şi demobilizarea; exercită controlul parlamentar asupra FA” [44, art. 24].

În exercitarea atribuțiilor sale, parlamentul are dreptul să organizeze audieri și investigații parlamentare, să instituie comisii și grupuri de lucru, toate acestea în final contribuind la asigurarea controlului parlamentar al domeniului militar. Parlamentul asigură controlul legislativ al Forțelor Armate prin intermediul comisiei parlamentare – „Comisia securitate națională, apărare și ordine publică”. Atribuțiile tuturor comisiilor permanente sunt stipulate în Regulamentul Parlamentului. Conform Regulamentului, componența nominală a comisiilor permanente se stabileşte în funcție de reprezentarea fracțiunilor în Parlament și acestea au

împuternicirile de a examina proiecte de acte legislative şi propuneri legislative, de a efectua anchete parlamentare, de a acorda consultanță autorităților publice, a organiza subcomisii etc. [54]. În Comisia securitate națională, apărare și ordine publică din cadrul Parlamentului activează subcomisia pentru exercitarea controlului parlamentar asupra activității Serviciului de Informații și Securitate, condus de către un membru al opoziției și care are misiunea de a supraveghea „respectarea de către SIS a legalităţii, a drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului şi a ordinii democratice din stat, asigură neadmiterea angajării politice a SIS" [54, art. 28]. În marea majoritate a legislaturilor, această comisie, datorită faptului că era condusă de către un membru al opoziției, era doar formală, cu acces limitat la informație și impact limitat asupra proceselor de control sau chiar monitorizare a SIS, lucru care se referă și la subcomisia din actualul legislativ [302].

Odată cu invazia Federației Ruse asupra Ucrainei la 24 februarie 2022 și pericolul iminent în legătură cu acest război la adresa securității naționale a Republicii Moldova, guvernarea actuală s-a văzut nevoită să acorde o mai mare atenție sectorului de securitate și apărare, precum și FA, inclusiv pe dimensiunea parlamentară. Comisia parlamentară de securitate națională, apărare și ordine publică a devenit mult mai vizibilă și mult mai activă în cadrul dezbaterilor parlamentare și al elaborării documentelor strategice din domeniul securității naționale. Înainte de aprobarea SSN 2023 în Parlament, Comisia de specialitate a organizat pe platforma parlamentară consultări publice ca parte a implementării transparenței procesului decizional în domeniul securității și apărării.

Subcomisia de control a SIS din legislatura actuală este ineficientă și nu se bucură de încrederea majorității parlamentare, dar nici de ce a instituției ce ar trebui să fie controlată. Această neîncredere vine de la faptul că subcomisia, conform Regulamentului Paramentului, este condusă de către un reprezentant al opoziție, ultima fiind reprezentată de către partide proruse care nu susțin cursul actual de integrare europeană a Republicii Moldova. În acest context, la 20 martie 2024, în cadrul Parlamentului a avut loc o ședință la care au participat deputați din majoritatea parlamentară și din opoziție, conducerea SIS, reprezentanți ai Procuraturii Generale și ai Centrului de la Geneva pentru guvernarea sectorului de securitate. În cadrul ședinței s-a decis de a forma o comisie parlamentară de monitorizare a activității SIS și s-au discutat competențele acesteia, componența, precum și regulamentul de activitate. S-a propus ca comisia să fie alcătuită din șapte membri, reprezentanți ai comisiilor de securitate națională, apărare și ordine publică, juridice, numiri și imunități, drepturile omului și relații interetnice și un reprezentant al societății civile, care să nu aibă drept de vot [302].

Reieșind din importanța subiectelor gestionate din perspectiva asigurării securității naționale, este vital ca membrii comisiei parlamentare de profil să aibă cunoștințe teoretice și experiență practică nu doar a procesului legislativ, dar și a domeniilor gestionate. În legislația actuală, calitatea pregătirii teoretice și a deprinderilor practice în domeniul securității naționale și a apărării a membrilor comisiei de profil este relativ joasă. Consultând CV-urile membrilor comisiei, expuse pe site-ul oficial al Parlamentului, putem observa, că, deși majoritatea sunt bine pregătiți în diferite domenii, studii specializate avansate sau experiență în structurile din domeniul securității practic nu au nimeni. Președintele Comisiei parlamentare deputatul Lilian Carp are o experiență parlamentară de peste 10 ani, însă, conform CV-ului, competențele acestuia sunt în domeniul educației și culturii, având cunoștințe aprofundate vizând documentele de politici europene legate de educație și formare. Vicepreședinta comisiei, deputata Ana Racu, este licențiată în drept și are o bogată experiență națională și internațională în protecția drepturilor omului, iar secretarul comisiei – deputatul Constantin Starâș are studii universitare în jurnalistică și experiență în mass-media. Mai mult, unul din membrii comisiei nu are nici studii superioare, experiența sa fiind în construcții la șantierele din Irlanda.

În scopul ameliorării eficienței controlului parlamentar asupra FA, care este cea mai importantă parte a controlului civil democratic, este necesară sporirea autorității legislativului în domeniul politicilor de securitate națională, inclusiv prin dezvoltarea implicării comisiei de profil în procesul de elaborare a documentelor strategice, monitorizarea cheltuielilor bugetare și extrabugetare, destinate sectorului de securitate și apărare, promovarea transparenței în cadrul instituțiilor din sistemul național de securitate și apărare și numirea în cadrul comisiei a persoanelor competente în domeniile gestionate sau/și antrenarea acestora în cadrul diferitor programe de instruire. Din aceste considerente, deosebit de importantă este elaborarea, aprobarea și punerea în practică a unui act legislativ cu privire la controlul civil democratic asupra domeniului de securitate și apărare [114, p. 85].

O altă direcție importantă de realizare a controlului civil democratic asupra Forțelor Armate ale Republicii Moldova este eficientizarea controlului din partea executivului, reprezentat de către președinte și guvern. Conform legislației, președintele Republicii Moldova este Comandantul Suprem al FA. Deși Republica Moldova este țară parlamentară, responsabilitatea pentru starea sistemului național de apărare în limitele împuternicirilor prevăzute de Constituție și de alte acte normative este a președintelui. Pe timp de pace președintele este asistat cu consultări și recomandări pe domeniul asigurării apărării naționale de către Consiliul Suprem de Securitate. Pe timp de război Consiliul Suprem de Securitate devine Consiliul Suprem de Apărare și activează conform legislației [44, art. 25, 26].

Potrivit mai multor experți naționali în domeniul securității naționale, CSS, care, deși are doar funcții consultative, în esență ar trebui să fie instituția principală de coordonare a eforturilor tuturor subiecților din sistemul național de securitate. În forma actuală, CSS este doar o tribună de promovare a viziunilor președintelui ori a forțelor de la guvernare, fără a avea pârghii reale de exercitare a controlului și impunerii implementării deciziilor primite [109, pp. 43-44]. În cazul când președintele ales nu are susținerea guvernării, datorită faptului că membrii CSS reflectă pozițiile partidului/partidelor pe care le reprezintă și se află la guvernare, instituțiile statului, inclusiv cele subordonate președintelui, sunt predispuse să ignore totalmente deciziile sau solicitările acestui consiliu. În consecință, rolul slab și ineficiența CSS în condiția formei parlamentare de guvernare întărește puterea primului-ministru, care din start deține puterea executivă majoritară și, respectiv, finanțele și resursele necesare. Prin urmare, în sistemul actual, președintele partidului, care obține victoria în scrutinul electoral și fiind ales prim-ministru, are toate posibilitățile de a concentra puterea în stat prin controlul total a sectorului de securitate [280]. În acest context, este necesară restructurarea CSS în așa mod ca acesta să nu fie doar organ consultativ al președintelui, dar și instituție care ar avea pârghii reale de exercitare a funcțiilor de monitorizare și control al deciziilor în domeniul.

Guvernul Republicii Moldova este organul puterii de stat direct responsabil pentru organizarea eficientă a apărării naționale. Guvernul implementează conducerea sectorului de apărare prin intermediul Ministerului Apărării, care este autoritatea publică centrală de specialitate responsabilă de construcția și dezvoltarea FA și de pregătirea acestora pentru îndeplinirea misiunilor de apărare națională sau ale celor din cadrul operațiunilor internaționale. Ministerul Apărării este responsabil și de organizarea, coordonarea și conducerea apărării naționale.

Din primele zile ale independenței Republicii Moldova și demarării procesului de construcție a Forțelor Armate, Guvernul a avut o multitudine de probleme, care au relațiile civil-militare și modul de control civil democratic ale instituțiilor din domeniul de securitate și apărare. Problema principală în etapa inițială a dezvoltării armatei moldovenești a fost evacuarea trupelor Armatei Sovietice dislocate pe teritoriul Republicii Moldova ce se subordonau structurilor centrale de administrare din fosta URSS. Procesul s-a desfășurat în condițiile unei ostilități politice acerbe (inclusiv la nivel parlamentar), crizei economice profunde, instituționalizării puterii de stat, lipsei de experiență și a specialiștilor competenți care ar fi formulat o viziune complexă a căilor de reformă a departamentelor și elementelor dispersate ale fostei armate a URSS, în FA ale statului, cu toate elementele necesare ale acesteia (o structură de administrare integrată, o repartizare a funcțiilor ș.a.) [91, pp. 285-296; 92, pp. 22-24; 76, pp. 107-120].

Printre alte provocări esențiale a fost și implicarea FA ale Republicii Moldova în diferite operațiuni de menținere a păcii peste hotarele țării. Operaţiile de pace în care structurile militare sunt angajate reflectă cel mai bine relațiile militar–nonmilitar (sau civil-militare). Acestea includ o gamă de acțiuni, reflectate prin diplomaţia preventivă, stabilirea păcii (*peacemaking*), fortificarea păcii (*peaceenforcement*), menţinerea păcii (*peacekeeping*) şi reconstrucţia păcii (*peacebuilding*), ele reprezentând dimensiuni ale consolidării stării de securitate nu doar militară, ci şi nonmilitară [124, pp. 24-25]. Republica Moldova şi-a asumat angajamentul de a institui un astfel de control asupra structurilor de forţă, fapt consemnat printr-o serie de acte internaţionale. Astfel, cooperarea dintre NATO şi partenerii săi este multidimensională şi reciproc avantajoasă [213, pp. 31-41]. Cu susţinerea NATO, în republică au fost realizate până în prezent numeroase proiecte, care s-au dovedit a fi deosebit de importante pentru securitatea cetăţenilor. Astfel, în perioada 17–21 octombrie 2011, un grup de militari ai Armatei Naţionale pentru prima dată au participat la cursul privind conducerea activităţilor civil-militare în cadrul NATO la nivel tactic, desfășurat în cadrul Centrului de perfecționare continuă al Academiei Militare a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun”. Obiectivul principal al activității a fost familiarizarea participanţilor cu principiile cooperării civil-militare, metodele de conlucrare între FA şi autorităţile publice, rolul organizațiilor internaționale în teatrele de operaţii, dar şi alţi factori în procesul de cooperare civil-militară [270]. Ulterior, exercițiile date au fost desfășurate regulat în cadrul Armatei Naționale. Prevederile Codului deontologic ce vizează aspectele politico-militare ale securităţii menţionează că „statele participante percep controlul politico-democrat asupra FA şi structurilor militarizate… drept un element indispensabil securității şi apărării” [59, p. 8].

Pe parcursul anilor, Ministerul Apărării a fost instituția care a beneficiat cel mai mult de instruire și educație în domeniul relațiilor civil-militare și al controlului civil democratic al FA. Ca rezultat, ministrul apărării al Republicii Moldova este persoană civilă, iar în cadrul acestuia au fost elaborate foarte multe documente directorii pentru implementarea controlului civil democrat, au fost ameliorate procedurile de implicare a femeilor în activitatea instituției, elaborate și implementate proceduri pentru transparentizarea activității și combaterea corupției etc. În ultimii ani situația în domeniul controlului civil democratic asupra FA în cadrul Ministerului Apărării s-a ameliorat considerabil.

Cu toate acestea, o parte din prevederile ce reglementează procesul de control se implementează doar formal sau chiar deloc. În toți anii de independență, majoritatea conducătorilor instituției de apărare au fost militari sau militari în rezervă. Partidele politice care au guvernat Republica Moldova pe parcursul anilor au preferat să lase domeniul militar în gestiunea militarilor, din lipsa cadrelor civile în domeniul securității și apărării sau din percepția

greșită că domeniul dat trebuie să fie condus de un profesionist din interiorul instituției. Pentru funcțiile de conducere din cadrul Ministerului Apărării, în majoritatea cazurilor erau selectate persoane din rândul militarilor sau celor care au avut funcții înalte militare, cu viziuni politice ce corespundeau ideologiei partidului/partidelor de la guvernare. În alte cazuri, în special în cadrul coalițiilor de guvernare din mai multe partide, datorită lipsei interesului partidelor mari pentru gestionarea domeniului de apărare, numirea în fruntea Ministerului Apărării revenea partidelor mici, care acordau postul dat ca recompensă unor activiști din cadrul partidului.

Din 16 miniștri, care au condus Ministerul Apărării de la formarea acestuia în 1991 și până în prezent, 11 au fost ofițeri de carieră din militari sau din organele Ministerului de Interne, și numai cinci au fost fără experiență militară profesională [Anexa 12]. Conducătorii Ministerului Apărării care sunt civili, însă cu o carieră de zeci de ani în structurile militare, nu pot să-și schimbe instantaneu viziunile și abordările față de instituție și vor acționa în marea majoritate a cazurilor reieșind din mentalitatea sa militară. Este cunoscut că militarii reprezintă o castă relativ închisă și cercul de prieteni și cunoscuți ai conducătorului „civil" va fi din cadrul armatei, lucru care poate promova nepotismul și crea impedimente în promovarea în carieră a subordonaților după meritocrație.

În prezent, majoritatea conducerii „civile" a Ministerului Apărării este constituită din ofițeri și generali din cadrul Armatei Naționale cu vastă experiență militară, trecuți în rezervă la doar puțin timp înainte de numirea în funcții politice civile. Unica persoană din conducerea de vârf a Ministerului Apărării fără carieră militară este secretarul de stat Ghenadie Cojocaru, responsabil de domeniul politicilor de apărare. [270]. Prevalarea persoanelor de formare militară în conducerea MA diminuează considerabil eficiența implementării unui control civil democratic eficient din partea instituțiilor statale și a societății civile, ceea ce duce la mimarea proceselor democratice în cadrul instituției. În ultimul timp, Ministerul Apărării a avut mai multe acțiuni și activități care susțin această afirmație, una din ele fiind numirea comisiei de elaborare a Strategiei de apărare a Republicii Moldova, în care nu s-a regăsit nici un reprezentant al societății civile sau al mediului academic [11].

În acest context, pentru dezvoltarea în Republica Moldova a unui sistem eficient de control civil democratic al domeniului de securitate și apărare de către instituțiile executive, este necesar de acordat o atenție sporită studierii și implementării reale a bunelor practici internaționale de organizare a relațiilor civil-militare și a guvernării sectorului de securitate și apărare. Investirea continuă în educarea în domeniul de securitate și apărare a unui contingent de funcționari civili, activiști din partidele politice și civici, va permite în viitor promovarea bazată pe cunoștințe și meritocrație a civililor în funcțiile de conducere politico-militară, ceea ce va

spori eficiența nu doar a procesului de control civil democratic asupra FA, dar și dezvoltarea normelor democratice în stat.

Intensificarea eforturilor de a monitoriza activitățile autorităților în domeniul apărării și securității naționale este, de asemenea, o direcție prioritară a controlului civil democratic [127, p. 27]. Acest rol revine persoanelor fizice, mass-media și organizațiilor societății civile, instituțiilor științifice și de cercetare. Entitățile date se angajează în cercetare, dezbatere, *advocacy* și alte activități, în cadrul cărora pot critica sau susține modul de gestionare a structurilor din domeniul de securitate și apărare sau politicilor de securitate a guvernării. Implicarea reprezentanților societății civile și transparența proceselor de luare a deciziilor este o parte esențială de supraveghere, deoarece reprezintă o varietate de opinii și necesități.

Rolul și importanța atragerii societății civile și a altor entități cointeresate în implementarea unui control civil democratic asupra structurilor de securitate eficient, de asemenea, este stipulat în documentele strategice, de politici sectoriale și celor de parteneriat. Cu toate acestea, așa cum menționează și în recentul Raport independent de evaluare a guvernării sectorului de securitate și apărare, rolul sectorului asociativ în dezvoltarea democratică a țării încă nu este pe deplin conștientizat de către autorități, iar „procesul de consultare a autorităților publice cu societatea este unul formal..., fără se exista o deschidere și transparență din partea instituțiilor guvernamentale” [97, pp. 205, 206].

Lipsa voinței politice pentru implementarea controlului civil democrat eficient de către structurile statale de control (parlament, guvern, sistem judecătoresc) oferă posibilitate conducătorilor instituțiilor de stat să nu respecte legislația sau să mimeze implementarea prevederilor acestuia în domeniul controlului civil democratic al FA, inclusiv prin restricționarea accesului entităților din sectorul asociativ la informație sau simularea proceselor prin implicarea unor ONG-uri de buzunar, conduse de persoane apropiate sau docile oricărei guvernări.

Un exemplu al consecutivității în abordarea relațiilor cu societatea civilă este folosirea în calitate de „reprezentant a veteranilor” sau platformă de transmitere a mesajelor politice comode în ultimul deceniu de către unele partide politice atât proruse, cât și proeuropene, iar în ultimii cinci ani și de către conducerile Ministerului Apărării a „Federației veteranilor şi rezerviştilor structurilor de forţă din Republica Moldova”, condusă de către cavalerul ordinului „Ștefan cel Mare” Anatolie Cociug. Din anul 2019 și până în prezent, Anatolie Cociug este consilierul pentru relații cu veteranii al tuturor miniștrilor, iar federația reprezintă interesele veteranilor de război din cadrul Ministerului Apărării în Consiliul național pentru problemele veteranilor de război.

Consultând sursele de internet, rețelele de socializare, rapoartele structurilor de control fiscal al Republicii Moldova, putem vedea că această federație nu are nicio formă de comunicare cu societatea (FB, pagină web), nu are desfășurate evenimente în susținerea scopurilor sale statutare, nu are rapoarte financiare despre activitate etc. De asemenea, putem constata că, fiind sub conducerea colonelului (r.) Anatolie Cociug, federația dată s-a adaptat mereu solicitării guvernărilor, promovând mesajul acestora. Federația a participat, în anul 2014, la constituirea entităților de veterani ai Partidului Liberal Democrat din Moldova [280], în 2016 a promovat mesajul Federației Ruse și a forțelor proruse (PCRM, PSRM) din Parlamentul Republicii Moldova cu privire la scoaterea din funcție a ministrului cu viziuni proeuropene Anatol Șalaru, la finele aceluiași an împreună cu alte entități asociative din anturajul Partidului Democrat, a salutat programul de guvernare al Guvernului condus de prim-ministrul Pavel Filip.

Câțiva ani mai târziu, în martie 2020, Anatolie Cociug, în calitate de consilier al ministrului apărării, ridica în slăvi rezultatele guvernului format de către PDM și PCRM condus de prim-ministrul Ion Chicu [279], iar, în august al aceluiași an, în timpul protestelor împotriva statului capturat, federația dată, împreună cu alte asociații din anturajul oligarhului Vl. Plahotniuc, a venit cu un îndemn în care a condamnat acțiunile colegilor săi implicați în proteste organizate de către platforma DA, condusă de Andrei Năstase și partidul PAS, condus de către actuala președinte a Republicii Moldova Maia Sandu [300]. Mai mult, această federație în cadrul Confederației Ofițerilor în Rezervă NATO (CIOR), unde cândva a fost membru asociat, dar, mai mult de 10 ani, după preluarea conducerii de către colonelul (r.) Anatolie Cociug nu participă la activitățile acesteia, din unele considerente, folosește identitatea altei asociații obștești de veterani și rezerviști [301]. Cu toate acestea, se vede că conducerea asociației este comodă și guvernării actuale, fiindcă este în continuare folosită pentru a reprezenta veteranii MA și președintele ei este consilierul ministrului apărării.

Crearea unui sistem al controlului democratic asupra domeniului militar, eficient, flexibil şi bine gândit, drept formă deosebită de organizare a relaţiilor civil-militare în stat, prevede necesitatea de conştientizare a scopurilor propuse, particularităţilor, resurselor, metodelor şi limitelor impuse etc. Nu este definit clar conceptul „controlului civil democratic asupra domeniului militar”, în condiţiile inexistenţei unui consens în privinţa creării unui model de tranziţie [201, pp. 75-98]. Aceşti factori tergiversează procesul de dezvoltare a organismului militar din Republica Moldova, al cărui sarcină este asigurarea protecţiei intereselor societăţii şi nu ale unor grupuri separate.

Un rol important în crearea relaţiilor civil-militare echilibrate în Republica Moldova revine activităţii organelor de justiţie. Sarcina acestora este de a monitoriza respectarea legislaţiei

şi reacţionarea corespunzătoare în cazul încălcării acesteia în cadrul elementelor organismului militar şi în cadrul structurilor de forţă responsabile. Prin introducerea instituţiei comisarului pentru protecţia drepturilor omului în domeniul apărării drepturilor militarilor, se va crea posibilitatea de a apela direct funcționarul public, iar organele judiciare ar obţine o imagine obiectivă a situaţiei din cadrul organismului militar pentru a reacționa într-un mod corespunzător. Organele de justiţie urmează să-şi aducă contribuţia (diviziunile responsabile de activitatea educativă) la sporirea nivelului de informare a efectivului organismului militar în vederea respectării normelor dreptului internaţional umanitar, a funcţiilor şi principiilor de activitate a domeniului militar într-un stat democrat. Eliminarea instituțiilor specializate din domeniul justiției militare impune necesitatea de a desemna procurori și judecători din cadrul autorităților civile pentru a studia și a se specializa în domeniul militar.

Un rol aparte în exercitarea controlului civil democratic asupra Forțelor Armate îi revine Curții de conturi, instituție de audit care implementează controlul asupra modului de formare, de administrare și de întrebuințare a mijloacelor financiare publice. Raportul activității curții de conturi se raportează anual Parlamentului. Ultimul control al Ministerului Apărării ș-a desfășurat în 2022, unde s-a constatat că instituția de apărare a gestionat în acel an resurse în valoare de 1,5 mld. lei și cheltuieli în valoare de 1,2 mld. lei și a administrat patrimoniu în valoare totală de 4,2 mld. lei. În cadrul controlului, Curtea de conturi a depistat și unele încălcări printre care instituirea unui „mecanism defectuos de relații cu o întreprindere de stat, fiind fondator al acesteia”, ceea ce a prejudiciat statul cu 0,45 mil. lei. de la darea în arendă a terenurilor proprietate publică. Pe parcursul auditului, Ministerul Apărării a reușit să remedieze unele încălcări, ceea ce arată că implementarea controlului/auditului financiar este un element benefic al controlului civil democratic asupra Forțelor Armate [275].

Informarea corespunzătoare şi participarea activă a societăţii este indispensabilă pentru consolidarea instituţiilor şi principiilor democratice în ţară, asigurarea controlului civil al FA şi structurilor de forţă, precum şi a legitimităţii sectorului de securitate naţională per ansamblu. O prioritate a reformei sectorului de apărare şi securitate al Republicii Moldova este sensibilizarea opiniei publice privind valorile şi normele securităţii statului, noul mediu de securitate, necesităţile sectorului de apărare naţională, precum şi tipurile de ameninţări la adresa securităţii naţionale, regionale şi globale. În acest context, a fost elaborată Strategia de informare şi comunicare în domeniul apărării şi securităţii naţionale [15].

Experiența altor state ne sugerează că un sistem de control civil democratic va începe a lucra efectiv după ce procesul educaţional în cadrul societăţii civile şi al comunităţii de securitate națională va genera primele rezultate – o generație nouă de militari/polițiști și politicieni

profesionali cu cunoștințe profunde în sectorul de securitate şi apărare [278]. Putem menționa că primele două categorii au fost educate și activează deja în cadrul Ministerului Apărării, însă restanța este la pregătirea politicienilor. Alături de corpul de ofiţeri, efectivul general de militari, de asemenea, este într-un proces continuu de transformare din perspectiva relaţiilor civil-militare. Deşi unii experți atenționează asupra faptului că prin înlăturarea serviciului militar obligatoriu se poate fisura legătura dintre militari şi societate [125, p. 124], acest proces trebuie continuat pentru a spori profesionalismul FA și capacitatea acestor de a corespunde cerințelor tehnologice avansate a luptei contemporane.

Sunt actuale problemele ce vizează restabilirea sistemului de pregătire a efectivului de ofiţeri, îmbunătăţirea calităţii de pregătire profesională în cadrul Academiei Militare a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun", elaborarea şi punerea în aplicare a programelor, implementarea mecanismului de combatere a fenomenului de protecționism, practicilor de recomandare, desfăşurarea concursurilor reale, aplicarea unui sistem obiectiv de apreciere a aptitudinilor şi capacităţilor [110, p. 65]. Este stringent necesar ca Ministrul Educaţiei şi Cercetării, în colaborare cu alte ministere de resort, Academia Militară a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun", Agenția de Știință și Memorie Militară, entități civice ce posedă expertiză în domeniul securității și apărării naționale să elaboreze cursuri şi programe de cercetare ce vizează relaţiile civil-militare, în special controlul civil democratic al structurilor de forță.

În final, putem menționa că, în contextul actual de securitate, dezvoltare democratică, lupta cu corupția și implicit reieșind din amploarea reformei domeniului de apărare și securitate, este stringent necesară o atitudine mult mai serioasă și mai profesională față de controlul civil democratic asupra Forțelor Armate.

3.3. Concluzii la *Capitolul 3*

Cercetarea procesului de instuționalizare și implementare a controlului civil democratic asupra FA ale Republicii Moldova ne permite să tragem următoarele concluzii:

1. După proclamarea independenței Republica Moldova a fost atrasă într-un război și impusă să construiască "din mers" forțele sale armate. O mare parte a ofițerilor din unitățile militare a fostei URSS, dislocate pe teritoriul ei au refuzat să continue serviciul în noul stat. Din aceste considerente Forțele Armate ale Republicii Moldova au fost constituite practic de la zero, folosind doar baza tehnico-materială a fostelor unități militare. Cu toate acestea, mentalitatea sovietică a organizării relațiilor civil-militare și a controlului asupra FA persistă până și acum, în special datorită faptului că la baza formării si în primele decenii la conducerea FA au stat ofițeri

băştinaşi reîntorşi din toate colţurile imperiului sovietic, iar liderii politici au fost în marea majoritate nomenclaturişti din fostul partid comunist.

2. Influenţată de aspiraţiile permanente de dezvoltare democratică şi integrare Europeană, Republicii Moldova, cu susţinerea partenerilor săi strategici, pe parcursul anilor a dezvoltat un cadru normativ relativ bun ce reglementează relaţiile civil-militare, inclusiv controlul civil democratic al Forţelor Armate. Cauza principală ce a împiedicat implementarea unui sistem eficace de control civil democratic în Republica Moldova a fost lipsa voinţei politice pentru aceasta. Ceea ce a oferit mereu conducătorilor instituţiilor din sectorul de apărare posibilitatea de a ignora în unele cazuri legislaţia, fără a fi traşi la răspundere pentru acţiunile date. În acest context este necesară elaborarea în cadrul actualei reforme militare a unor direcţii de ameliorare/eficientizare a mecanismului de control civil democratic al FA.

3. Ultimele documente strategice, aprobate după invazia Ucrainei de către Federaţia Rusă la 24 februarie 2022, acordă atenţie controlului civil-democratic a sectorului de securitate şi apărare, în special controlului asupra Forţelor Armate, doar tangenţial, cu toate că, importanţa implementării unui sistem eficient de control civil democratic al FA a devenit şi mai mare în contextul actual de insecuritate naţională (structuri statale slabe, corupţie, război hibrid, etc) şi regională (războiul din Ucraina, proliferarea armamentului, traficului de fiinţe umane, etc), sporire a investiţiilor în domeniul de securitate şi apărare, dar şi a aspiraţiilor de aderare a Republicii Moldova la Uniunea Europeană. Acest fapt demonstrează lipsa la cel mai înalt nivel al conducerii Republicii Moldova a unei înţelegeri profunde a importanţei controlului civil democratic asupra FA şi impactului acestuia asupra securităţii naţionale şi dezvoltării democratice a statului.

4. Pentru dezvoltarea unui sistem eficient de control civil democratic al FA toate ramurile puterii în stat (legislativul, executivul, ramura judecătorească) împreună cu societatea civilă, mass media şi unii actori independenţi în baza atribuţiilor ce le revin în cadrul controlului structurilor din domeniul de securitate şi apărare, trebuie să analizeze şi evalueze în comun relevanţa şi impactul legislaţiei, politicilor şi strategiilor ce afectează securitatea naţionale a Republicii Moldova. În baza rezultatelor obţinute, trebuie de schimbat actele legislative şi normative, documentele de politici şi strategiile care sunt învechite sau nu corespund cerinţelor actuale ale mediului de securitate.

5. Reieşind din importanţa subiectelor gestionate din perspectiva asigurării securităţii naţionale, este important ca membrii comisiei parlamentare de profil să aibă cunoştinţe teoretice şi experienţă practică nu doar a procesului legislativ, dar şi a domeniilor gestionate. În scopul ameliorării eficienţei controlului parlamentar asupra Forţelor Armate, care este cea mai

importantă parte a controlului civil democratic, este necesară sporirea autorității legislativului în domeniul politicilor de securitate națională, inclusiv prin colaborarea comisiei cu experți din domeniul securității și apărării, dar și nominalizarea în cadrul comisiei de profil a persoanelor competente în domeniile gestionate sau/și antrenarea acestora în cadrul diferitor programe de instruire.

6. Pentru promovarea unei culturi de securitate, inclusiv a înțelegerii importanței controlului civil democratic al Forțelor Armate în asigurarea securității naționale, este necesar de elaborat și implementat în Republica Moldova programe educaționale la toate nivelurile, inclusiv pentru conducerea de vârf (deputați în parlament, miniștri, secretari de stat, colonei din structurile de securitate, apărare și ordine publică, etc.), societatea civilă și mass media. Este vitală implicarea reală în elaborarea politicilor de securitate și apărare a reprezentanților sectorului asociativ, instituțiilor de cercetare și mass-media.

CONCLUZII GENERALE ŞI RECOMANDĂRI

Problema ştiinţifică importantă soluţionată rezidă în *analiza cadrului actual şi determinarea direcţiilor de realizare în viitor a controlului civil democratic asupra Forţelor Armate în contextul securităţii naţionale a Republicii Moldova, fapt ce a determinat elaborarea unor viziuni de ansamblu materializate într-un demers ştiinţific politologic destinat mediului academic, instituţiilor guvernamentale şi sectorului asociativ, precum şi formularea unor recomandări în vederea consolidării şi eficientizării sistemului de control civil democratic al Forţelor Armate inclusiv din perspectiva aspiraţiilor de integrare în Uniunea Europeană.*

Soluționarea acestei probleme a necesitat sistematizarea studiilor teoretice relevante referitoare la problematica relațiilor civil-militare și a controlului civil democratic asupra domeniului militar, în vederea identificării evoluției conceptuale și a abordărilor controlului civil democratic în societatea contemporană; identificarea dimensiunii politico-juridice, a aspectelor conceptual-teoretice şi metodologice de cercetare a formelor de manifestare ale controlului civil democratic asupra domeniului militare; delimitarea practicii internaționale de organizare a controlului civil democratic asupra FA; determinarea rolului instituțiilor puterii de stat și din sectorul asociativ în sistemul controlului civil democratic; reliefarea instituționalizării controlului civil democratic în contextul reformei FA ale Republicii Moldova și examinarea direcțiilor de realizare a controlului civil democratic asupra FA ale Republica Moldova. Studiul confirmă ipoteza formulată și faptul că soluția cea mai eficientă pentru elaborarea, aprobarea și implementarea unui sistem eficient de control civil democratic al FA este voința politică.

Lucrarea a fost elaborată în cadrul Secţiei Ştiinţe Politice a Institutului de Cercetări Juridice şi Politice al Universităţii de Stat din Moldova, fiind discutată şi susţinută în şedinţa Secţiei Ştiinţe Politice şi în Seminarul Ştiinţific de Profil din cadrul Institutului. Ideile ştiinţifice care au fost expuse pe paginile lucrării reflectă rezultatul activităţii autorului şi au fost prezentate în șase publicaţii ştiinţifice, o monografie, au fost puse în discuţie la trei foruri ştiinţifice naţionale şi internaţionale.

Abordările și concluziile științifice prezentate în teză sunt rezultatul activității științifice și practice ale autorului pe parcursul a peste un deceniu, fiind reflectate în șase publicații științifice, una în coautorat și o monografie, fiind prezentate la trei foruri științifice naționale și internaționale.

Cercetările științifice realizate în urma studierii profunde a literaturii de specialitate naționale și internaționale, a surselor documentare primare racordate la scopul și obiectivele tezei

– controlul civil democratic asupra FA în contextul securității naționale a Republicii Moldova – ne permit să formulăm următoarele **concluzii generale**:

1. Studiul politologic al parteneriatului civil-militar, în general, şi diferitele sale componente, în particular, şi-a găsit o expresie destul de avansată în literatura de specialitate. În ultimul deceniu, dar, în special, după anexarea peninsulei Crimeea în 2014 şi invazia Federației Ruse asupra Ucrainei în 2022, interesul științific față de subiectul relațiilor civil-militare și controlului civil asupra structurilor de securitate a început să crească şi în Republica Moldova, materializându-se în unele cercetări științifice. În viitor, problemele legate de implementarea controlului civil democratic nu-şi vor pierde actualitatea, ele fiind nu doar complicate, ci şi contradictorii, fiind, în linii generale, cu titlu de noutate științifică **[115, pp. 7-13].**

2. Studiile din punct de vedere politologic al domeniului relațiilor civil-militare, și a controlului civil democratic al FA în cadrul acestora, se bazează pe cele trei forme de analiză: normativă, empirică/descriptivă și teoretică. Abordarea normativă este deseori folosită în analizele autorilor datorită importanței politice a controlului civil democratic asupra FA. Cu toate acestea, cea mai mare parte a literaturii de specialitate privind controlul civil democratic constă în abordări empirice/descriptive ale acestui proces în diferite state, alianțe de state, regiuni sau torente ideologice **[113, pp. 57-62].**

3. Deși nu există un model universal de organizare a controlului civil democratic asupra FA, statele care se dezvoltă democratic tind să aibă foarte mari similarități în dezvoltarea acestuia. În contextul accederii în NATO și UE a statelor din Europa de Est și a celor nou create după destrămarea Uniunii Sovietice, controlul civil democratic asupra domeniului militar, bazat pe modelul occidental, a fost unul din criteriile de bază implementat de precedenți și controlat cu strictețe de către aceste organizații supranaționale **[114].**

4. Rolul cel mai important în organizarea controlului civil democratic în orice stat cu aspirații de dezvoltare democratică îi aparține primordial ramurilor puterii. Eficiența controlului parlamentar reprezintă unul din principalii indicatori ai maturității unui sistem de control civil democratic asupra FA. Menținerea unui echilibru între relațiile civil-militare şi activitățile aferente cu privire la transformarea acestui echilibru într-un control civil democratic eficient îi revine executivului. Instituțiile judiciare au rolul de oponent al influenței nejustificate asupra domeniului militar din partea puterilor executivă şi legislativă. Sistemul respectiv de control nu este democratic, fără implicarea sectorului asociativ, mass-media și a altor entități interesate în acest subiect, inclusiv a înșiși militarilor **[116, p. 144].**

5. Republica Moldova și-a dezvoltat un cadru legislativ relativ bun în domeniul controlului civil democratic al FA, însă nu a fost voință politică pentru elaborarea și aplicarea

eficientă a unui sistem de control. Relațiile civil-militare și controlul civil democratic asupra FA pe tot parcursul independenței Republicii Moldova au fost mixte: în unele domenii au fost bune, în altele – cu mari rezerve, ceea ce în contextul pericolelor și amenințărilor actuale, dar și a aspirațiilor de aderare la UE impune elaborarea unor direcții de ameliorare/eficientizare a acestui proces **[122].**

6. Schimbarea culturii de guvernare a FA în stat este o sarcină dificilă, în special pentru statele cu istorie autoritară și cu democrații fragile, așa cum este și Republica Moldova. Cu toate acestea, sarcina respectivă este una primordială, dacă se dorește ca FA să fie menținute sub control civil democratic. Acest deziderat se va atinge doar în timp și prin educația tuturor nivelurilor de guvernare. Liderii militari și civili, sceptici față de *leadership* civil, trebuie să fie înlocuiți cu alții, care au o altă viziune și sunt predispuși de a activa eficient sub conducere veritabil civilă. Accederea la putere a civililor prin alegeri libere și corecte, acceptate de către majoritatea populației, oferă legitimitate sporită și facilitează procesul de control al FA. Acest proces este dificil, însă nu este mai dificil decât construirea unei societăți democratice și prospere **[114, p. 126].**

În baza studiului efectuat şi a concluziilor deduse, considerăm că sunt binevenite următoarele **recomandări**:

1. *Președintele Republicii Moldova*: Se recomandă atragerea de către Președintele RM, care este și Comandantul Suprem al FA, a unei atenții sporite controlului civil democratic asupra FA, ca unul din criteriile de bază pentru asigurarea securității naționale, dezvoltarea democratică a societății și atingerea obiectivelor de accedere în UE. Atragerea reală de către președinție în elaborarea și controlul politicilor în domeniul de securitate și apărare a tuturor subiecților controlului civil democratic asupra FA, în special a reprezentanților sectorului asociativ, a mediului academic și a altor părți interesate, va spori calitatea și credibilitatea nu doar a reformelor din domeniul militar și susținerea acestora de către publicul larg, ci și gradul de democratizare a societății.

2. *Parlamentul Republicii Moldova*: În condițiile actuale de insecuritate regională, pentru eficientizarea controlului civil democratic al FA este necesară revizuirea abordării Parlamentului nu doar față de acest procesul, dar și față de competențele profesionale în domeniul securității și apărării ale membrilor comisiei de profil, dat fiind faptul că nivelul de implicare a Parlamentului în procesul de control civil democratic al FA reprezintă unul din principalii indicatori ai maturității oricărui sistem de control civil democratic asupra FA. În acest context, este necesară numirea în comisie a mai multor persoane cu înțelegeri profunde ale domeniului de securitate și apărare în general, necesităților naționale în materie de securitate, tendințelor internaționale

regionale și globale, și/sau organizarea instruirii și educației actualilor membri și completarea personalului auxiliar cu specialiști din mediul academic sau profesional.

3. *Guvernul Republicii Moldova:* Guvernul Republicii Moldova trebuie să prioritizeze necesitatea schimbării modului de guvernare a FA cât mai înalt pe agenda sa de implementare a reformelor, fiindcă atingerea acestui deziderat necesită multe eforturi şi este posibil doar în timp şi prin educația tuturor nivelurilor de guvernare, prin implicarea reală în proces a reprezentanților societății civile și a comunității academice. Implementarea unui sistem eficient și autentic de control civil democratic al FA este parte componentă a procesului de construire a unei societăți democratice și prospere.

4. *Consiliul Suprem de Securitate*: În calitate de organ consultativ în domeniul securității și apărării naționale a președintelui Republicii Moldova, comandant suprem al FA, se recomandă CSS să inițieze o analiză strategică comprehensivă a modului de asigurare a controlului civil democratic asupra sectorului de securitate și apărare în scopul studierii bunelor practici internaționale, aprecierii necesităților naționale în domeniu și, ca rezultat, elaborarea unui cadru legislativ unic, care să stea la baza dezvoltării unui sistem eficient, ce ar corespunde rigorilor naționale de securitate și standardelor internaționale caracteristice țărilor din spațiul euroatlantic.

5. *Sectorul non-guvernamental*: Se recomandă investirea resurselor și a încrederii subiecților statali ai controlului civil democratic asupra FA în dezvoltarea unei rețele ample de organizații de cercetare, analiză și control al sectorului neguvernamental profesionale și independente din punct de vedere politic, ce va permite schimbarea atitudinii actuale formale a guvernării față de parteneriatul civic-public și atragerea expertizei ce va contribui la îmbunătățirea procesului de control civil democratic al FA și a securității naționale. În condițiile edificării unui stat de drept, dezvoltarea potențialului entităților din sectorul asociativ este o condiție obligatorie.

6. *Ministerului Educației și Cercetării* în conlucrare cu Ministerul Apărării, societatea civilă și mediul academic, să elaboreze și să introducă în sistemul universitar unele cursuri/programe noi pe domeniul guvernării sectorului de securitate și apărare. Experții în domeniu să completeze curriculumul universitar al cursului „Politologie" cu un *curs didactic detaliat privind „Controlul civil democratic asupra Forțelor Armate în contextul securității naționale a Republicii Moldova".* Prin această disciplină, tânăra generație va obține cunoștințe fundamentale și aplicative referitoare la principiile și valorile democrației, conștientizând astfel necesitatea implicării lor în acțiuni civice și participative. Pentru sporirea cunoștințelor reprezentanților din eșaloanele de vârf ale autorităților statale (deputați în parlament, miniștri, secretari de stat, colonei din structurile de securitate, apărare și ordine publică, conducători de

ONG-uri, etc.) și înțelegerea importanței controlului democratic al domeniului de securitate și apărare pentru securitatea națională și dezvoltarea democratică, de dezvoltat și implementat un program postuniversitar de formare și dezvoltare profesională continuă cu genericul *„Guvernarea domeniului de securitate și apărare”*.

BIBLIOGRAFIE

1. Acte legislative și normative, regulamente

1.1. În limba română

1. Codul de procedură penală al Republicii Moldova nr. 122 din 14.03.2003. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* nr. 104-110 din 07.06.2003, art. 447.

2. Codul militar al Republicii Moldova. Proiect [online]. Chişinău, 2013 [citat 10.01.2014]. Disponibil : http://www.army.md/inf/ppp_doc_2152.pdf.

3. Constituţia Republicii Moldova, adoptată la 29.07.1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* nr. 1 din 12.08.1994, art. 5.

4. Constituţia României. Ed a 2-a. București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”, 2003. 92 p. ISBN 973-567-418-1.

5. Convenţia pentru apărarea Drepturilor Omului şi a Libertăţilor Fundamentale. Adoptată la Roma la 04.11.1950. A intrat în vigoare la 03.09.1953 [online]. *CNPDCP 2009*© [citat 23.10.2013]. Disponibil: http://old.datepersonale.md/md/international005/.

6. Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 192 din 03.09.1991 cu privire la retragerea trupelor interne ale Ministrului Afacerilor Interne al URSS de pe teritoriul Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* nr. 009 din 30.09.1991.

7. Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 234 din 14.11.1991 cu privire la declararea drept proprietate a Republicii Moldova a armamentului, tehnicii militare, altor bunuri militare, care aparţin unităţilor militare ale Armatei Sovietice dislocate pe teritoriul republicii. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* nr. 011 din 30.11.1991.

8. Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 286 din 04.05.2010 privind constituirea Comisiei de Stat pentru desfăşurarea Analizei Strategice a Apărării în Republica Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 68-69 din 07.05.2010, art. 200.

9. Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 331 din 08.10.1997 privind aprobarea Regulamentului Consiliului Suprem de Securitate. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 69-70 din 23.10.1997, art. 592.

10. Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 721-IX din 29.11.2022 privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova,* nr. 385-391 din 02.12.2022.

11. Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 1313-IX din 22.01.2024 privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova [citat 10.02.2024]. Disponibil: https://presedinte.md/app/webroot/Decrete/1313.pdf.

12. Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 1339 din 18.10.2007 privind constituirea Comisiei de Stat pentru desfășurarea Analizei Strategice a Apărării în Republica Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 168-170 din 26.10.2007, art. 658.

13. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 26 din 19.01.2022 cu privire la aprobarea Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova – NATO pentru anii 2022–2023. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 40-44 din 11.02.2022, art. 83.

14. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 332 din 18.07.2019 cu privire la organizarea și funcționarea Inspectoratului General de Carabinieri. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 241-243 din 26.07.2019, art. 439.

15. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 569 din 03.08.2012 cu privire la Strategia de informare şi comunicare în domeniul apărării şi securităţii naţionale pentru anii 2012–2016. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 166-169 din 10.08.2012, art. 626.

16. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 736 din 13.09.2017 cu privire la aprobarea Planului Individual de Acţiuni al Parteneriatului Republica Moldova – NATO pentru anii 2017–2019. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 335-339 din 15.09.2017, art. 840.

17. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 746 din 18.08.2010 cu privire la aprobarea Planului Individual de Acţiuni al Parteneriatului Republica Moldova – NATO actualizat. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 166-168 din 14.09.2010, art. 892.

18. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 877 din 09.12.2020 cu privire la organizarea și funcționarea Agenției pentru Știință și Memorie Militară. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 16.12.2020, nr. 343, art. 1044.

19. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 925 din 21.12.1994 despre aprobarea Regulamentului cu privire la îndeplinirea serviciului militar de către corpul soldaţilor, sergenţilor şi ofiţerilor Forţelor Armate. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 7 din 02.02.1995, art. 29.

20. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 961 din 03.10.2018 cu privire la aprobarea Strategiei Militare și a Planului de acțiuni pentru implementarea acesteia pentru anii 2018–2022. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 410-415 din 02.11.2018, art. 1110.

21. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1150 din 04.08.1992 despre aprobarea Regulamentului cu privire la tribunalele militare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 8 din 27.08.1992, art. 221.

22. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1506 din 29.12.2006 cu privire la aprobarea Programului Național de implementare a Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului (IPAP) Republica Moldova – NATO pentru perioada 2006–2009. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 6-9 din 19.01.2007, art. 29.

23. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 1663 din 23.12.2002 cu privire la aprobarea Concepţiei reformei militare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 117 din 15.08.2002, art. 975.

24. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 134 din 19.07.2018 pentru aprobarea Strategiei naționale de apărare și a Planului de acțiuni privind implementarea Strategiei Naționale de Apărare pentru anii 2018–2022. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 285-294 din 03.08.2018, art. 441.

25. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 153 din 15.07.2011 cu privire la Strategia Securităţii Naţionale a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 170-175 din 14.10.2011, art. 499.

26. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 257 din 22.11.2018 privind aprobarea Strategiei Securității Informaționale a Republicii Moldova pentru anii 2019–2024 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acesteia. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 13-21 din 18.01.2019, art. 80.

27. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 268 din 01.11.2013 cu privire la participarea Republicii Moldova la operaţiunea internaţională de menţinere a păcii din Kosovo. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 252-257 din 08.11.2013, art. 709.

28. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 391 din 15.12.2023 privind aprobarea Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 17-19 din 17.01.2024, art. 28.

29. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 445 din 05.05.1995 cu privire la aprobarea Concepției securității naționale a Republicii Moldova şi la formarea Consiliului coordonator pentru elaborarea proiectelor de legi şi altor acte normative care vor reglementa construcția, pregătirea şi folosirea Forțelor. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 35 din 29.06.1995, art. 399.

30. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 482 din 06.06.1995 privind Doctrina militară a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 38-39 din 14.07.1995, art. 429.

31. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1315 din 26.07.2002 cu privire la aprobarea Concepției reformei militare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 117 din 15.08.2002, art. 975.

32. Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1633 din 02.11.1993 pentru aprobarea Regulamentului procuraturii militare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 12 din 30.12.1993, art. 384.

33. Legea nr. 3 din 25.02.2016 cu privire la Procuratură. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 69-77 din 25.03.2016, art. 113.

34. Legea nr. 112 din 22.05.2008 pentru aprobarea Concepției securităţii naționale a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 97-98 din 03.06.2008, art. 357.

35. Legea nr. 120 din 21.09.2017 cu privire la prevenirea şi combaterea terorismului: În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 364-370 din 20.10.2017, art. 614.

36. Legea nr. 158 din 04.07.2008 cu privire la funcția publică şi statutul funcționarului public. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 230-232 din 23.12.2008, art. 840.

37. Legea nr. 162 din 22.07.2005 cu privire la statutul militarilor. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 30.09.2005, nr. 129-130, art. 618.

38. Legea nr. 212 din 24.06.2004 privind regimul stării de urgenţă, de asediu şi de război. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 132-137 din 06.08.2004, art. 696.

39. Legea nr. 219 din 03.12.2015 privind participarea Republicii Moldova la misiuni şi operaţii internaționale. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 25-30 din 05.02.2016, art. 57.

40. Legea nr. 243 a presei din 26.10.1994. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 2 din 12.01.1995, art. 12.

41. Legea nr. 283 din 28.12.2011 cu privire la Poliția de Frontieră. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 76-80 din 20.04.2012, art. 245.

42. Legea nr. 299 din 21.12.2017 privind aprobarea Concepției securităţii informaționale a Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 48-57 din 16.02.2018, art. 122.

43. Legea nr. 315 din 17.11.2022 privind aprobarea Strategiei naționale de dezvoltare „Moldova Europeană 2030”. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 409-410 din 21.12.2022, art. 758.

44. Legea nr. 345 din 25.07.2003 cu privire la apărarea națională. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 200-203 din 19.09.2003, art. 775.

45. Legea nr. 618 din 31.10.1995 a securității statului. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 10-11 din 13.02.1997, art. 117.

46. Legea nr. 619 din 31.10.1995 privind organele securității statului. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 10-11 din 13.02.1997, art. 115.

47. Legea nr. 836 din 17.05.1996 cu privire la sistemul instanţelor judecătoreşti militare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 51 din 01.08.1996, art. 482.

48. Legea nr. 964 din 17.03.1992 cu privire la apărare. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 3 din 17.04.1992, art. 68.

49. Legea nr. 966 din 17.03.1992 cu privire la Forţele Armate. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 3 din 17.03.1992, art. 68-2.

50. Legea nr. 968 din 17.03.1992 despre obligaţiunea militară şi serviciul militar al cetăţenilor Republicii Moldova. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 3 din 17.03.1992, art. 69-1.

51. Legea nr. 1156 din 26.06.2000 cu privire la participarea Republicii Moldova la operaţiunile internaţionale de menţinere a păcii. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 149 din 30.11.2000, art. 1106.

52. Legea nr. 1245 din 18.07.2002 cu privire la pregătirea cetăţenilor pentru apărarea Patriei. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 137-138 din 10.10.2002, art. 1054.

53. Legea nr. 1349 din 17.10.1997 cu privire la avocații parlamentari. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 82-83, 11.12.1997, art. 671.

54. Regulamentul Parlamentului [citat 01.04.2024]. Disponibil: https://www.parlament.md/LinkClick.aspx?fileticket=kP8IUHRhX%2bU%3d&tabid=294&language=ro-RO, art.17 și 27.

55. *Regulamentul serviciului interior al Forţelor Armate ale Republicii Moldova* (Aprobat prin Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 322 din 06.10.1995). Chişinău: S. n., 1996, 208 p.

56. *Strategia Militară a Republicii Moldova*. Proiect [online]. Chişinău, 2013 [citat 17.01.2014]. Disponibil : http://www.army.md/inf/Strategia%20militara%20a%20RM%2020%2012%202013_2160.pdf.

57. Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană şi a Tratatului de instituire a Comunităţii Europene, semnat la Lisabona, 13 decembrie 2007. În: *Jurnalul Oficial al Uniunii Europene*. 2007/C 306/01. 271 p. ISSN 1830-3668.

1.2. În limba engleză

58. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 16 December 1966. Entered into force on 3 January 1976. În: *United Nations Treaty Series*. New York: United Nations, 1976, vol. 993, pp. 6-7. e-ISSN 2412-1495.

1.3. În limba rusă

59. Кодекс поведения, касающийся военно-политических аспектов безопасности: принят на 91-м пленарном заседании Специального комитета Форума СБСЕ по сотрудничеству в области безопасности в Будапеште 3 декабря 1994 года. (Сер. «Программа немедленных действий», No. 7). Будапешт, 1994. 7 с. [citat 10.01.2014]. Disponibil: https://www.osce.org/files/f/documents/d/f/41359.pdf.

2. Literatura în limba română

60. ALBU, Natalia. Controlul democratic asupra sectorului de securitate: cine pe cine supraveghează? În: *Studii naționale de securitate*: Revistă științifico-practică. 2020, nr. 1, pp. 28-52. ISSN 2587-3822.

61. Analiză: Deficiențele strategice în sectorul de securitate și apărare al Republicii Moldova [citat 17.03.2024]. Disponibil: https://tvrmoldova.md/article/6dd3c9c7bd2c295b/analiza-deficientele-strategice-in-sectorul-de-securitate-si-aparare-al-republicii-moldova.html?fbclid=IwAR1FkDSI2B8yNqmte1UsBAJOzr3VXdOxHShn0AeX_IdDjOkXGjM60ySb0fw.

62. *Apărarea şi securitatea națională a Moldovei*. Anul 2001. Chișinău: Institutul de Politici Publice, 2001. 66 p.

63. AVRAMESCU, C. *Constituţia Statelor Unite ale Americii: comentariu, text, note*. Bucureşti: Humanitas, 2010. 285 p. ISBN 978-973-50-2787-2.

64. BALACI, Alexandru. *Niccolo Machiavelli*. Bucuresti : Ed. Tineretului, 1969. 212 p.

65. BANU, Cristian. Problematica apărării şi securităţii naţionale şi relaţiile civil-militare (proiecţii corelative). În: *Securitatea şi apărarea spaţiului sud-european, în contextul*

transformărilor de la începutul mileniului III: Sesiunea anuală de comunic. şt. cu participare intern.: Strategii XXI/2006. Bucureşti, 13–14 aprilie 2006. Bucureşti: Ed. Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", 2006, p. 604. ISBN 978-973-7854-38-4.

66. BĂLAN, Gheorghe, CIOBANU Vitalie, COJOCARU Gheorghe. *In memoriam. În memoria eroilor căzuți la Nistru (1992)*. Chișinău : Universul, 2012. 283 p. ISBN 978-9975-47-075-9.

67. BERBECA, V. Controlul civil asupra armatei şi poliţiei. În: *Auditul sistemului democratic în Republica Moldova*: antologie de studii asupra guvernării. Chişinău: IDIS „Viitorul", 2011, pp. 165-186. ISBN 978-9975-4156-9-9.

68. BOËNE, B. Armata ca un trib între triburi. Forţele armate şi relaţiile civil-militare în epoca postmodernă? În: *Forţele armate şi societatea*: texte fundamentale de sociologie militară. Bucureşti: Ed. Militară, 2010, pp. 125-152. ISBN 978-973-32-0831-0.

69. BUZAN, Barry. *Popoarele, statele și teama*: o agendă pentru studii de securitate internațională în epoca de după Războiul Rece. Ed. a 2-a. Chișinău: Cartier, 2000. 386 p. ISBN 9975-79-046-1.

70. CASIADI, Oleg, PORCESCU, Sergiu. *Regimuri politice contemporane*. Chișinău: Tipogr., „Reclama" SA, 2007. 100 p. ISBN 978-9975-900-67-6.

71. CETERCHI, Ioan, CRAIOVAN, Ion. *Introducere în teoria generală a dreptului*. Bucureşti: All, 2001. 186 p.

72. CHIRTOACĂ, Nicolae. Tranziţia spre Democraţie și Reforma Sectorului de Securitate în Moldova. În: *Moldova pe calea democraţiei şi stabilităţii: din spaţiul post-sovietic în lumea valorilor democratice*. Chișinău: Cartier, 2005, pp. 51-70. ISBN 9975-79-377-0.

73. CIBOTARU, Viorel, MĂRZAC, Elena (coord.). *Legislaţia Republicii Moldova cu privire la sectorul de securitate şi apărare naţională*. Chișinău: DCAF, 2015. 746 p.

74. Cine se teme de Armata Națională a Moldovei [citat 15.03.2024]. Disponibil: https://moldnova.eu/ro/cine-se-teme-de-armata-nationala-a-moldovei-3518.html/.

75. CIOBANU, Vitalie N. *Organizarea instituţiei militare a Republicii Moldova (1990–2011)*. Chișinău: Bons Offices, 2011. 319 p. ISBN 978-9975-80-506-3.

76. CIOBANU, Vitalie, Unele aspecte ale creării Armatei Naţionale a Republicii Moldova (1989–1992). În: *Administrarea publică*: Revistă metodico-ştiinţifică trimestrială. 2006, nr. 3, pp. 107-120. ISSN 1813-8489.

77. CLAUSEWITZ, Carl von. *Despre război*. Bucureşti: Ed. Militară, 1982. 765 p.

78. „Oastea Moldovei". Publicaţie editată de Ministerul Apărării al Republicii Moldova (1992–2024).

79. CORNEL, Mihai, Aspecte politico-militare ale aderării României la Uniunea Europeană. În: *Exigenţe ale Pesa asupra Securităţii şi apărării României*, Bucureşti: Editura Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I", 2007, pp. 15-19. ISBN 978-973-663-629-5

80. COROPCEAN, Ion. Organizarea sistemului de conducere în domeniul securității și apărării naționale în situații de criză. În: *Cohorta*. Revista de Istorie Militară, 2023, nr. 1, pp. 143-158. ISSN 2953-6847.

81. CRISTESCU, Claudia. *Reformarea domeniului de intellegence prin intermediul educației universitare și implicații asupra învățământului militar superior*: rezumat tz. dr. Coord. Toma PLEȘANU. București: Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I", 2012. 344 p.

82. CUȘNIR, Valeriu, ALBU, Natalia. Repere conceptuale și fundamente politico-juridice ale politicii de securitate și apărare națională. În: *Akademos*. Revistă de știință, inovare, cultură și artă. 2018, nr. 4, pp. 78-87. ISSN 1857-0461.

83. DIACONESCU, Gheorghe, ŞERBAN, Floarea, PAVEL, Nicolae. *Controlul democratic asupra armatei în România.* Bucureşti: Ed. Enciclopedică, 1996. 485 p. ISBN 973-45-0147-X.

84. DOBÂNDĂ, Liuba. Axa Marea Caspică – Marea Neagră – Uniunea Europeană: rolul geopolitic al României (Studiu de caz: coridoarele energetice). În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*. 2011, nr. 2 (156), pp. 183-190. ISSN 1957-2294.

85. DUMITRU, George-Dorinel, BANTAŞ Dragoş-Adrian. Controlul democratic asupra sectorului de securitate – privire comparativă asupra Modelului european și aplicării acestuia în România. În: *Gândirea militară românească*. 2018, nr. 1-2, pp. 172-185. ISSN 1454-0460.

86. DUȚU, Petre. Armata și societatea, București: Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 2002, p. 31.

87. DUȚU, Petre, MOȘTOFLEI, Constantin, SARCINSCHI, Alexandra. Profesionalizarea Armatei României în contextul integrării în N.A.T.O. Bucureşti, 2003. 54 p.

88. ENICOV, Vadim. Consiliul Suprem de Securitate în Sistemul de Asigurare a Securităţii Naţionale. În: *Consiliul Securităţii Naţionale în procesul de luare a deciziilor. Analiză comparată: Republica Moldova, România și Ucraina*, Chișinău: Cartier, 2006, pp. 46-57. ISBN 978-9975-79-006-2.

89. FOCŞENEANU, Eleodor. *Legea fundamentală pentru Republica Federală Germania*. Bucureşti: All Educațional, 1998. 160 p. ISBN 973-9392-04-0.

90. FRUNZETI, Teodor. *Securitatea națională și războiul modern*. București: Ed. Militară, 1999. 208 p. ISBN 973-3205486.

91. GAICIUC, Victor. Crearea Armatei Naţionale a Republicii Moldova în contextul evenimentelor istorice. În: *Tyragetia*. 1999, nr. IX, pp. 285-296. ISSN 1857-0240.

92. GAICIUC, Victor. Premise ale formării organismului militar al Republicii Moldova. În: *Cugetul*. 1999, nr. 4, pp. 22-24. ISSN 1844-329X.

93. GAICIUC, Victor, CIOBANU Vitalie. *Constituirea Armatei Naţionale: Cronica evenimentelor, 1989–1992*. Chișinău: Civitas, 1999. 108 p. ISBN 9975-936-40-7.

94. GELLNER, Ernest. *Condițiile libertății. Societatea civilă și rivalii ei*. Iași: Polirom, 1998. 213 p. ISBN 973-683-142-6.

95. GIONEA, Vasile. *Studii de drept constituțional și istoria dreptului*. Vol. 3. București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial", 1995. 356 p. ISBN 973-5670909.

96. GRIBINCEA, Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova. Factor stabilizator sau sursă de pericol?*. Chișinău: Civitas, 1998. 144 p. ISBN 9975-936-25-3.

97. Guvernarea Sectorului de Securitate în Republica Moldova, Raport Independent, Chișinău 2024, 264 p. ISBN 978-9975-46-878-7.

98. HUNTINGTON, Samuel. Securitatea națională și relațiile civil-militare. În: *Armata și societatea*: culeg. de texte de sociologie militară /Coord.: Ionel Nicu SAVA et al. București: Editura INFO-TEAM, 1998, pp. 213-335. ISBN 973-9813429.

99. IRINA, Ioana, Conceptualizarea relaţiilor civil-militare, suport al proceselor de instituţionalizare. În: *Buletinul Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I"*, 2015, septembrie, pp. 221-226.

100. JUC, Victor. Dificultăţi teoretico-metodologice în pronosticarea încheierii Războiului Rece. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*. 2009, nr. 1, pp. 66-76. ISSN 1957-2294.

101. JUC, Victor, UNGUREANU, Veaceslav. Reconfigurarea structurii sistemului internaţional după încheierea Războiului Rece. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*. 2011, nr. 2 (156), pp. 163-182. ISSN 1957-2294.

102. KUHLMANN, Jurgen. Studii comparative privind relaţiile dintre civili şi militari în Europa. În: *Securitatea internaţională şi Forţele Armate* / Coord. Jean CALLAGHAN, Franz KERNIC. Bucureşti: Tritonic, 2004, pp. 59-73. ISBN 973-8497-80-9.

103. LAVRIC, Aurelian. Reforma Forțelor Armate ale Republicii Moldova în vederea asigurării rezilienței sistemului național de apărare. În: *Revista Militară*. Studii de securitate și apărare, 2018, nr. 2, pp. 41-47. ISSN 1857-405X.

104. MACHIAVELLI, Niccolo. *Principele*. București: Minerva, 1994. 142 p. ISBN 973-21-0412-0.

105. MANOLACHE, Constantin. Bazele teoretico-metodologice ale cercetării organismului militar al statului. În: *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*. 2014, nr. 2 (165), pp. 90-99. ISSN: 1857-2294.

106. MANOLACHE, Constantin. *Organismul militar al Republicii Moldova. Construcția militară și securitatea statului*. Chișinău: F.E.-P. „Tipografia Centrală", 2015. 386 p. ISBN: 978-9975-4239-9-1.

107. MANOLACHE, Constantin. Aspecte conceptual-teoretice ale instituțiilor organismului militar din Republica Moldova. În: *Revista Militară*. Studii de securitate și apărare, 2016, nr. 2 (16), pp. 8-12. ISSN: 1857-405X.

108. MANOLACHE, Constantin, COROPCEAN, Ion. Organismul militar al statului: abordare metodologică a cercetări. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Ser. Ştiinţe Sociale. 2008, nr. 4 (14), pp. 237-242. ISSN 1814-3199.

109. MANOLACHE, Constantin, GAICIUC, Victor. Forţele Armate ale Republicii Moldova în sistemul de asigurare a securităţii militare: dimensiunea funcţională. În: *Revista Militară.* Studii de securitate și apărare, 2019, nr. 2, pp. 31-52. ISSN 1857-405X.

110. MANOLACHE, Constantin**, MARINUŢA, Vitalie.** Considerații privind implementarea controlului civil democratic asupra sferei militare. În: *Revista Militară*. Studii de securitate şi apărare. Chișinău, 2014, nr. 2 (12). pp. 78-83. ISSN 1857-405X.

111. **MARINUŢA, Vitalie.** Terorismul suicidal: Aspecte teoretice şi practice. În: *Akademos*. Revista de Ştiinţă, Inovare, Cultură şi Artă, nr. 2(25), 2012. P. 95-97. ISSN 1857-0461/ ISSNe 2587-3687.

112. **MARINUŢA, Vitalie.** Aspecte ale implementării controlului civil democratic asupra sferei militare din Republica Moldova. În: *Revista Militară.* Studii de securitate şi apărare. 2013, nr. 1(9), pp. 62-68. ISSN 1857-405X.

113.**MARINUŢA, Vitalie.** Parteneriatul civil-militar: abordări teoretico-metodologice. În: *Akademos*. Revistă de știință, inovare, cultură și artă, 2012, nr. 4 (27), pp. 57-62. ISSN 1857-0461.

114. **MARINUŢA, Vitalie.** *Relaţiile civil-militare în contextul edificării statului de drept: abordare politologică*. Chișinău: Academia Militară a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun", 2013. 132 p. ISBN 978-9975-4265-2-7.

115. **MARINUŢA, Vitalie.** Obiective și funcții ale organismului militar al Republicii Moldova. În: *Revista Militară*. Studii de securitate şi apărare. Chișinău, 2013, nr. 2(10), pp. 7-13. ISSN 1857-405.

116. MARINUŢA, Vitalie. Rolul instituţiilor puterii de stat şi din sectorul asociativ în sistemul controlului civil democratic: experienţa internaţională şi naţională. În: *Moldoscopie*, 2014, nr. 4(67), pp. 132-146. ISSN 1812-2566/ISSNe 2587-4063.

117. MARINUŢA, Vitalie, MANOLACHE, Constantin. Problematica relațiilor civil-militare în gândirea științifică mondială. În: *Revista Militară.* Studii de securitate şi apărare. 2011, nr. 1(5), pp. 33-39. ISSN 1857-405X.

118. MARINUŢA, Vitalie, MANOLACHE, Constantin. Considerații privind implementarea controlului civil democratic asupra sferei militare. În: *Revista Militară***.** Studii de securitate şi apărare. Chișinău, 2014, nr. 2(12), pp. 78-83. ISSN 1857-405.

119. **MARINUŢA, Vitalie**. Direcțiile de implementare ale controlului civil democratic asupra forțelor democratice din Republica Moldova. În: *Teoria şi practica administrației publice*: Materiale ale conferinței științifico-practice cu participare internațională, 23 mai 2014 /Com. org.: Oleg Balan [et. al.]. Chișinău: Academia de Administrație Publică, 2014. P. 124-127. ISBN 978-9975-4241-9-6.

120. **MARINUŢA, Vitalie.** Controlul civil democratic al Forțelor Armate în contextul asigurării securității naționale ale Republicii Moldova. În: GeoPolitica, 2023, nr. 99, 2/2023. P. 217-240. ISSN 1583-543X.

121.**MARINUŢA, Vitalie.** Instituționalizarea controlului civil democratic a Forțelor Armate ca formă a asigurării Securității Naționale a Republicii Moldova. În: Republica Moldova în contextul noii arhitecturi de securitate regional. Materiale Conferinței științifice internaționale, 25 mai 2023 /Coord.: Igor Sofronescu, col. de red.: Svetlana Cebotari, Chișinău: Biblioteca Științifică (Institut) „Andre Lupan", 2024. P. 60-70. ISBN 978-9975-62-723-8.

122.**MARINUŢA, Vitalie.** Controlul civil democratic al Forțelor Armate ale Republicii Moldova în contextul aspirațiilor de aderare la Uniunea Europeană. În: *Gândirea Militară Românească*, 2024, nr. 2, 17 p., 1,0 c.a. ISSN 1454-543X.

123. MOCANU, Dan Laurențiu. Relațiile civil-militare și controlul politic (civil) asupra instituției armatei în societățile contemporane. În: *Infosfera*. Revista de studii de securitate si Informații pentru Apărare, XII, 2020, nr. 2, pp. 76-82. ISSN 2065-3395.

124. MOŞTOFLEI, Constantin, SARCINSCHI, Alexandra. *Militar-nonmilitar în securitatea naţională. Dilema armatei*. Bucureşti: Ed. Univ. Naţionale de Apărare, 2004. 32 p. ISBN 973-663-142-7.

125. NĂSTASE, Gabriel I., NICOLAE, Mihai Micador. *Provocări ale mileniului III: elemente ale reformei armatei şi ale reconversiei industriei de apărare*. Bucureşti: Societatea Scriitorilor Militari, Ed. Ion Basgan, 2006. 270 p. ISBN 978-973-32-8941-04-5.

126. NEACȘU, Milica. Cooperarea civili-militari. Dimensiune esențială a culturii de securitate a UE. În: *Gândirea militară românească*. 2005, nr. 2, p. 124. ISSN 1454-0460.

127.PÎNTEA, Iurie. Necesitatea reevaluării sectorului de securitate şi apărării. În: Revista Militară. Studii de securitate şi apărare, 2017, nr. 1, pp. 20-27. ISSN 1857-405X.

128.PÎNTEA, Iurie. Controlul parlamentar asupra sectorului apărării naţionale: lecţii utile din experienţa Parlamentului Estoniei. În: *Revista Militară.* Studii de securitate și apărare, 2017, nr. 2, pp. 50-57. ISSN 1857-405X.

129.POPESCU, Ciprian. Cooperarea civili-militari, o responsabilitate atât civilă, cât şi militară. În: *Forțele Terestre*: Buletin de teorie militară. 2011, an. 3, nr. 1(9), pp. 43-60. ISSN 1842-3817.

130. Proiectul Strategiei Securității Naționale a RM [citat 16.03.2024]. Disponibil: https://www.presedinte.md/app/webroot/proiecte/Proiect_%20Strategie_11.10.23.pdf.

132. Regulament cu privire la organizarea și funcționarea Agenției pentru Știință și Memorie Militară. În: *Anuar*. Studii de apărare și securitate, Chișinău, Editura Agenției pentru Știință și Memorie Militară, 2022, pp. 6-10.

133. *Republica Moldova: ediţie enciclopedică*. Ed. a doua, rev. şi adăugată. Chişinău: S.n., 2010. 800 p. ISBN 978-9975-9520-4-0.

134. ROȘCA, Alexandru. *Algoritmi ai tranziției: aspecte social-filosofice*. Chișinău: Tipogr. AȘM, 2007. 268 p. ISBN 978-9975-62-202-8.

135. ROȘCA, Alexandru, TURBATU, Laurențiu. Consideraţii privind tradiţiile anglo-saxone şi continentale ale conceptului „stat de drept”. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*. 2011, nr. 1 (155), pp. 102-103. ISSN 1957-2294.

136.ROTARU, Vitalie. Fenomenul războiului şi conştiinţa socială. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*. 2007, nr. 2, pp. 153-158. ISSN 1957-2294.

137.*Sisteme militare şi civil-militare folosite în gestionarea crizelor şi conflictelor. Pericole, ameninţări, riscuri la adresa acestora. Criterii şi metodologii de evaluare şi de testare*. Vol. 4.: / Coord.: Mircea Mureşan, Gheorghe Văduva, Eugen Boambă, Bucureşti, 2007, 443 p. ISBN 978-973-663-592-2.

138.TOMESCU, Speranza. *Terminologia militară: delimitări, caracteristici, relaţii cu alte limbaje*. București: Ed. Centrului Tehnic-Editorial al Armatei, 2008. 420 p. ISBN 978-973-1743-74-5.

139. ULIANOVSCHI, Xenofon. *Conceptul infracţiunii militare în dreptul penal*: autoref. tz. dr. habilitat în drept. Chișinău, 2011. 44 p.

140.VARZARI, Pantelimon. *Istoria gândirii politice*: (Note de curs). Chișinău: Pontos, 2011. 287 p. ISBN 978-9975-51-295-4.

141.VARZARI, Pantelimon, TĂBÂRŢĂ, Ion. Societatea civilă – factor al democratizării. În: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*. 2010, nr. 1 (152), pp. 71-81. ISSN 1957-2294.

142.VÎLCEA, Corina. Controlul civil democratic al instituţiilor naţionale constituţionale şi al instituţiilor internaţionale în domeniul securităţii şi apărării. În: *Buletinul Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I”*. 2011, an. 21, nr. 1, pp. 349-358. ISSN 1584-1928.

143. XENOFONTOV, Ion. Pregătirea ideologică a recruţilor pentru Armata Sovietică. Cazul RSS Moldoveneşti (anii ’80 ai sec. XX). În: *Studia Universitatis*. Seria științe umanistice, Chișinău, 2010, nr. 4 (34), pp. 24-27. ISSN: 1811-2668.

144. ZULEAN, Marian. *Armata și societatea în tranziție*. București: Tritonic, 2003. 199 p. ISBN 973-8497-41-8.

145. ZULEAN, Marian. *Armata şi societăţile postcomuniste în tranziţie*. Bucureşti: Ed. Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I”, 2005. 38 p. ISBN 973-663-307-1.

146. ZULEAN, Marian. *Militarul și societatea. Relaţiile civil-militare la începutul mileniului al III-lea*. București: Ed. Militară, 2008. 296 p. ISBN 978-973-32-0762-7.

3. Literatura în limba engleză

147. ABIZAID, John. US Gen. Abizaid Holds Talks on Iraq Polls. PKK. În: *Turkish Daily News*. 2005, nr. 14714, p. 3. ISSN 1300-0721.

148. ABRAHAMSSON, Bengt. *Military Professionalization and Political Power*. Beverly Hills (Calif.): Sage Publications, 1972, 184 p. ISBN 978-0803901384.

149. ANDRESKI, S. *Military Organization and Society*. Berkley: University of California Press, 1968. 238 p. ISBN 0-520-00025-0.

150. BAKE, Julika, MEYER, Berthold. The German Bundeswehr soldier between constitutional settings and current tasks. În: *Democratic Civil-Military Relations: Soldiering in 21st Century Europe*. London: Routledge, 2012, pp. 67-84. eISBN 9780203113912.

151. BEBLER, Anton A. Civil-Military Relations in Slovenia. În: DANOPOULOS, C., ZIRKER, D. (eds.) *Civil-Military Relations in the Soviet and Yugoslav Successor States*. Boulder, CO: Westview Press, 1996, pp. 201-206. ISBN 0813388465.

152. BEBLER, Anton A. *Civil-Military Relations in Post-Communist States: Central and Eastern Europe in Transition*. Westport, Conn.: Praeger, 1997. 154 p. ISBN 0275953505.

153. BEBLER, Anton. Corruption Among Security Personnel in Central and Eastern Europe. În: *Journal of Communist Studies and Transition Politics*. 2001, vol. 17, nr. 1, pp. 129-145. ISSN 2159-9165.

154. BERG, Louis-Alexandre. Civil–Military Relations and Civil War Recurrence: Security Forces in Postwar Politics. În: *Journal of Conflict Resolution*. 2020, vol. 64, nr. 7-8, pp. 1307-1334. ISSN 1044-4068.

155. BETZ, David J. *Civil-Military Relations in Russia and Eastern Europe*. London: Routledge Curzon, 2004. 203 p. (Routledge Curzon contemporary Russia and Eastern Europe series; 2). ISBN 0415324777.

156. BLAND, Douglas A. Unified Theory of Civil-Military Relations. În: *Armed Forces & Society*. 1999, vol. 26, issue 1, pp. 7-25. ISSN 0095-327X.

157. BORN, Hans. The role of parliaments. În: COLE, Eden, FLURI Philipp, LUNN, Simon, eds. *Oversight and Guidance: Parliaments and Security Sector Governance*. Geneva: DCAF 2015, pp. 64-84.

158. BORN, H., HALTINGER, K.W., MALEŠIČ, M. *Renaissance of Democratic Control of Armed Forces in Contemporary Societies*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2004. 169 p. ISBN 978-3832906597.

159. BRADLEY, Anthony W., EWING, Keith D. *Constitutional and Administrative Law*. London: Longman, 1997. 886 p. ISBN 978-0582308176.

160. BRANDS, Hal, The Ukraine War and Global Order. În: Hal Brands (ed.), War in Ukraine: Conflict, Strategy, and the Return of a Fractured World, Johns Hopkins University Press, 2024. pp. 1-14. ISBN 9781421449869.

161. BRUNEAU, Thomas C., MATEI, Florina Cristiana. Towards a New Conceptualization of Democratization and Civil-Military Relations. În: *Democratization*. 2008, vol. 15, nr. 5, pp. 909-929. ISSN 1351-0347.

162. BRUNEAU, Thomas C., MATEI, Florina Cristiana, eds. *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations*. Abingdon: Routledge, 2013. 400 p. ISBN 978-0415782739.

163. BURK, James. Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research on Armed Forces and Society. În: *Armed Forces & Society*. 1993, vol. 19, nr. 2, pp. 167-185. ISSN 0095-327X.

164. BURK, James. Theories of Democratic Civil-Military Relations. În: *Armed Forces & Society*. 2002, vol. 29, nr. 1, pp. 7-29. ISSN 0095-327X.

165.CALLAGHAN, Jean, KERNIC, Franz, eds. *Armed Forces and International Security. Global Trends and Issues*. Münster: Lit, 2003. 377 p. ISBN 3-8258-7227-0.

166. CHAPPELL, Mike. *Redcaps: Britain's Military Police*. London: Osprey Publishing, 1997. 64 p. ISBN 978-1-85532-670-1.

166. COSMA, Mircea. Relaţiile civil-militare în societatea românească. În: *Revista Academiei Forţelor Terestre*. 2003, an. 8, nr. 4, pp. 1-3. eISSN 2247-840X.

167. COTTEY Andrew, EDMUNDS Timothy, FORSTER, Anthony. The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations. În: *Armed Forces & Society*. 2002, vol. 29, nr. 1, pp. 31-56. ISSN 0095-327X.

168. COTTEY, A., EDMUNDS, T., FORSTER, A. Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe: A Framework for Understanding Democratic Control of Armed Forces in Post-Communist Europe. În: *One Europe or Several?*. Sussex: University of Sussex, 1999, p. 13. (Working Paper; 1/99).

169. CROISSANT, Aurel, KUEHN, David, eds. Reforming Civil-Military Relations in New Democracies: Democratic Control and Military Effectiveness in Comparative Perspectives. 1st ed. Cham: Springer, 2017. 239 p. ISBN 978-3-319-53188-5.

170. DANOPOULOS, C., ZIRKER, D., eds. *The Military and Society in the Former Eastern Bloc*. Boulder, CO: Westview Press, 1999. 232 p. ISBN 978-0813335247.

171. DEAKIN, Stephen. *Britain's Defence and Cosmopolitan Ideals*. Camberley: Royal Military Academy Sandhurst, 2010. 18 p. ISBN 978-1907628023.

172. Democratic Control of Armed Forces, in DECAF Backgrounder [citat 17.03.2024]. Disponibil: https://www.files.ethz.ch/isn/55845/17_bg_dem_control_armed_forces.pdf.

173. Democratic Oversight of the Security Sector [citat 18.03.2024]. Disponibil: https://democraticoversight.ge/en/topics/security-sector-legislation.

174. DESCH, M. *Civilian Control of the Military: The Changing Security Environment*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1999. 200 p. ISBN 0-8018-6639-1.

175. DIAMOND, Larry, PLATTNER Marc F., eds. *Civil-Military Relations and Democracy*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1996. 200 p. ISBN 9780801855368.

176. DICEY, Albert Venn. *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. London: Elibron Classics, 2000. 551 p. ISBN 978-1-4021-8555-3.

177. DONNELLY, Chris. Reform Realities. În: *NATO Review*. 2001, vol. 49, nr. 3, p. 32. ISSN 1608-7569.

178. Drepturile judiciare ale militarilor. În: Spirit Militar Modern. 2004, nr. 11-12, pp. 6-9. ISSN 1223-172X.

179. ELDEM, Tuba. Civilian Control of Armed Forces. În: ROMANIUK, S., THAPA, M., MARTON, P, (eds.) The Palgrave Encyclopedia of Global Security Studies. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. 1000 p. e-ISBN 978-3-319-74336-3.

180. FINER, Samuel E. *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. London: Pall Mall Press, 1962. 296 p. ISBN 0-7658-0922-2.

181. FLURI, Philipp, JOHNSSON, Anders B., BORN, Hans, eds. *Parliamentary oversight of the security sector*: *Principles, mechanisms and practices*. Third Edition. Lausanne: Presses Centrales Lausanne S.A., 2003. 198 p.

182. FORSTER, Anthony. *New Civil-Military Relations and Its' Research Agendas*. Geneva: DCAF, 2002. (DCAF Working Paper Series; nr. 83). 87 p.

183. FORSTER, Anthony. New Civil-Military Relations and Its' Research Agendas. În: *Connections: The Quarterly Journal*. 2002, vol. 1, nr. 2, pp. 71-87. ISSN 1812-2973.

184. GELLNER, Ernest. *Nations and Nationalism*. Ithaca: Cornell University Press, 1983. 170 p. ISBN 978-0801492631.

185. GHEBALI, Victor-Yves, LAMBERT, Alexander. *The OSCE Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security. Anatomy and Implementation*. Leiden; Boston: Martinus Nijhoff, 2005. 428 p. ISBN 978-90-04-14292-3.

186. HALTINER, Karl, TRESCH, Tibor Szvircsev. Democratic Control of the Swiss Militia in Times of War and Peace: Ideal and Reality. În: BORN, Hans et al., eds. *Civil-Military Relations in Europe. Learning from Crisis and Institutional Change*. Abingdon: Routledge, 2006, pp. 191-201. ISBN 9-78-0-415-38540-4.

187. HAMILTON, Alexander, MADISON, James, JAY, John. *The Federalist Papers*. Charlotte: IAP, 2019. 404 p. ISBN 978-1609425159.

188.HOPKINS, Keith. Civil-military Relations in Developing Countries. În: *British Journal of Sociology*. 1966, vol. 17, nr. 2, pp. 165-182. ISSN 1468-4446.

189. HORTEN, Gerd. The Mediatization of War: A Comparison of the American and German Media Coverage of the Vietnam and Iraq Wars. În: *American Journalism*. 2011, vol. 28, nr. 4, pp. 29-53. ISSN 8821-1127.

190. HUNTINGTON, Samuel P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of the Civil-Military Relations*. Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 1957. 537 p. ISBN 0-674-81736-2.

191. HUNTINGTON, Samuel P. *Political Order and Changing Societies*. New Heaven: Yale University Press, 1968. 263 p. ISBN 0-300-00584-9.

192. ISTRATE, Cristian, OLTIANU, Radu-Nicolae. Remodeling Civil-Military Relations in the Light of Streamlining Democratic Civilian Control over the Armed Forces. În: *Strategies XXI. Strategic Changes in Security and International Relations*: The 16th Intern. Sci. Conf., April 9-10, 2020: Proceedings. Bucharest, 2020, vol. XVI, part 1, pp. 154-160. ISSN 2668-1994.

193. JANOWITZ, M. *The Professional Soldier: A Social and Political Portrait*. New York: The Free Press of Glencoe Collier-Macmillian Ltd., 1960. 528 p. ISBN 978-0-02-916170-8.

194. JONES, Ch., MYCHAJLYSZYN, N. Overview: Civil-Military Relations in Central and Eastern Europe in Former Communist Societies. În: *Armed Forces & Society*. 2002, vol. 28, nr. 3, pp. 375-384. ISSN 0095-327X.

195. KERNES, Steven T., BIRKLAND, Barbara J. *Military Police Guide to the Federal Criminal Code, 2012-2013*. Port Angeles, WA: Justice Systems Press, 2012, 304 p. ISBN 0937935328.

196. KRETSCHMER, M. More Progress Needed on Civilian Control of Military. În: *The New Anatolian*. 2005, nr. 270, p. 3.

197.KŘÍŽ, Zdeněk. The Army and Politics in the Czech Republic Twenty Years after the Velvet Revolution. În: *Armed Forces & Society*. 2010, vol. 36, nr. 4, pp. 627-646. ISSN 0095-327X.

198.KŘÍŽ, Zdeněk. Model and reality of the democratic soldier in the Czech Republic. În: *Democratic Civil-Military Relations. Soldiering in 21st Century Europe*. Edited by Sabine MANNITZ. London: Routledge, 2012, pp. 109-127. (Cass Military Studies). ISBN 978-0-415-51646-4.

199. KU, Ch., JACOBSON, H.K. Broaching the issues [online]. În: KU, Ch., JACOBSON, H.K., eds. *Democratic Accountability and the Use of Force in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, pp. 3-36. eISBN 9780511494390.

200. KUEHN, David. Democratic Control of the Military. În: CAFORIO Giuseppe, NUICARI Marina, eds. *Handbook of the Sociology of the Military*. Leiden: Springer, 2018, pp. 161-178. ISBN 978-3-319-71602-2.

201. KYLE, Brett J., REITER, Andrew G. *Military Courts, Civil-Military Relations, and the Legal Battle for Democracy: The Politics of Military Justice*. London: Routledge, 2021. 252 p. ISBN 9780429019869.

202. LEVY, Yagil. What is Controlled by Civilian Control of the Military? Control of the Military vs. Control of Militarization. În: *Armed Forces & Society*. 2016, vol. 42, nr. 1, pp. 75-98. ISSN 0095-327X.

203. LINZ, Juan J., STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore; London: The John Hopkins University Press, 1996. 504 p. ISBN 978-0801851582.

204. LOADA, Augustin, MODERAN Ornella. *Civil Society Involvement in Security Sector Reform and Governance*. Geneva: DCAF, 2015. 62 p. ISBN 978-92-9222-360-1.

205. LOCKE, John. *Second treatise of government*. New York: Barnes & Noble Publishing, 2004. 154 p. ISBN 978-0760760956.

206. LORD, Carnes. On Military Professionalism and Civilian Control. În: *Joint Force Quarterly*. 2015, 3rd Quarter, pp. 70-74. ISSN 1559-6702.

207. MANNITZ, Sabine The Swiss Citizen-Soldier. A Contested Tradition. În: MANNITZ, Sabine, ed. *Democratic Civil-Military Relations. Soldiering in 21st Century Europe*. London: Routledge, 2012, pp. 25-44. ISBN 0203113918.

208. MATUS, Janos. Civil-Military Relations and Decision-Making on Defense. În: *Legal Framing of Democratic Control of Armed Forces and the Security Sector: norms and reality/ies*, Switzerland, 4-5 May 2001: Seminar papers. Geneva: DCAF, 2001, p. 9.

209. MCINNIS, Kathleen J. Congress, Civilian Control of the Military, and Nonpartisanship. În: *CRS: Congressional Research Service Reports*. 2020, June 11, report nr. IF11566, pp. 1-3.

210. *Merriam-Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language*. London: Lexicon Publications, Inc. Sherman Turnpile Danbury, 2009. 940 p. ISBN 978-0877796404.

211. MOLODILO, Diana. Defence Planning Reform in Republic of Moldova and civilian control as a key requirment for effective defence planning. În: *Revista Militară.* Studii de securitate şi apărare, 2013, nr. 1(9), pp. 29-36. ISSN 1857-405X.

212. MOLODILO, Diana, MIJA, V. The impact of the Partnership for Peace on civil-military relations. Moldova. În: BRUNEAU, Thomas C., MATEI, Florina Cristiana, eds. *The Routledge Handbook of Civil-Military Relations* Abingdon: Routledge, 2013, pp. 331-342. ISBN 978-0415782739.

213. MUNTEANU, Igor. Vision of the future cooperation between the Republic of Moldova and NATO. În: SULTĂNESCU, Dan, ed. *Challenges in Strategic Communication and Fighting Propaganda in Eastern Europe: Solutions for a Future Common Project*. Amsterdam:

IOS Press, 2019, pp. 31-41. ISBN 978-1-61499-942-3. (NATO Science for Peace and Security Series – E: Human and Societal Dynamics, vol. 142).

214. MURRAY, D., VIOTTI, P., eds. *The Defense Policies of Nations*: a comparative study. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1994. 611 p. ISBN 9780801847943.

215. NATH, Tarini. The Un (Objective) Civilian Control Model. În: *Arts and Social Sciences Journal*. 2018, vol. 9, nr. 5, pp. 1-5. ISSN 2151-6200.

216. NELSON, Daniel. Beyond Defence Planning. În: *Transparency in Defence Policy, Military Budgeting and Procurement*. Edited by T. TAGAEV. Sofia: Demax, 2002, pp. 17-26. ISBN 954-91092-1-6.

217. NORDLINGER, Eric A. *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*. Engelwood Criffs, N.J.: Prentice-Hall, 1977. 224 p. ISBN 978-0138221638.

218. OWENS, Mackubin Thomas. What military officers need to know about civil-military relations. În: *Naval War College Review*. 2012, vol. 65, nr. 2, pp. 67-87. ISSN 0028-1484.

219. PION-BERLIN, D., DUDLEY D. Civil-Military Relations: What Is the State of the Field. În: SOOKERMANY, A., (ed.). *Handbook of Military Sciences*. Cham: Springer, 2020, pp. 1-22. ISBN 978-3-030-02866-4.

220. RUFFA, Chiara, DANDEKER, Christopher, VENNESSON, Pascal. *Soldiers drawn into politics? The influence of tactics in civil–military relation*s. În: Small Wars & Insurgencies. 2013, vol. 24, nr. 2, pp. 322-334. ISSN 1743-9558.

221. SIPRI Military Expenditure Database. Moldova 2002–2021 [citat 18.03.2024]. Disponibil: https://www.sipri.org/databases/milex.

222. SPORTEL, E., FALTAS, S. *Security Sector Reform in Moldova: Strengthening Oversight of the Security Sector*. Groningen: Centre of European Security Studies, 2009. 119 p. ISBN: 978-90-76301-26-6.

223.STAACK, Michael. *Russia, the European Union and NATO: Is a "new Normal" Possible?*. Opladen; Berlin; Toronto: Verlag Barbara Budrich, 2018. 40 p. ISBN 9783847421771.

224. SWAIN, Richard M., PIERCE, Albert C. *The Armed Forces Officer*. Washington: National Defense University Press, 2017. 200 p. ISBN 978-0-16-093758-3.

225. The Unique Characteristics of Chinese Energy Policy [citat 17.03.2024]. Disponibil: https://www.martenscentre.eu/blog/the-unique-characteristics-of-chinese-energy-policy/.

226. TRASK, David F. *Democracy and Defense: Civilian Control of the Military in the United States.* Washington: United States Information Agency, 1993. 48 p.

227. TRAVIS, Donald S. Saving Samuel Huntington and the Need for Pragmatic Civil-Military Relations. În: *Armed Forces & Society*. 2016, vol. 43, nr. 3, pp. 395-414. ISSN 0095-327X.

228. TRAVIS, Donald S. Pursuing Civilian Control Over the Military. În: *Armed Forces & Society*. 2018, vol. 45, nr. 3, pp. 546-560. ISSN 0095-327X.

229. Turkey, Iran Seek "Mutual Interdependence". În: *The New Anatolian*. 2005, nr. 260, p. 2.

230. VENNESSON, Pascal. Civil-military relations in France: is there a gap?. În: *Journal of Strategic Studies*. 2003, vol. 26, nr. 2, pp. 29-42. ISSN 0140-2390.

231. ZULEAN, Marian. Civil-Military Cultural Gap in Romania. În: Caforio, G. (Ed.) Cultural Differences between the Military and Parent Society in Democratic Countries (Contributions to Conflict Management, Peace Economics and Development, Vol. 4), Emerald Group Publishing Limited, Leeds, 2007, pp. 275-278. ISBN 978-0444-53024-0.

4. Literatura în limba franceză

232. *La réforme de la défense: Appliquer les principes de la bonne gouvernance du secteur de la sécurité à la défense*. Genève: DCAF, 2019. 10 p. (Série de documents d'information sur la RSS).

5. Literatura în limba germană

233. *Die Gerichtsorganisation der Schweiz*. Lausanne: Schweizerisches Bundesgericht, 2003. 38 p.

6. Literatura în limba ucraineană

234. БІРЮЧЕНКО, А. До хакі пасує краватка. Демократичний цивільний контроль над воєнною сферою. În: *Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал*. 2004, № 5 (146), с. 60-64.

235. БІРЮЧЕНКО, А. У відкритий суспільству інститут. În: *Політика і час*: суспільно-політичний журнал / Міністерство закордонних справ України. 2003, № 8, с. 88-93.

236. БОДРУК, О. Уроки реформування військової сфери. În: *Політика і час*: суспільно-політичний журнал / Міністерство закордонних справ України. 2002, № 9, с. 3-14.

237. ТРЕБІН, М. Армія і парламент: проблеми взаємодії та контролю. În: *Нова політика*, 1999, № 3, с. 46-53.

7. Literatura în limba rusă

238. АРТАМОНОВ, Н., ОРЛОВ, В. Проблемы правового статуса военнослужащих в СССР. În: *Советское государство и право*. 1990, nr. 4, с. 50-67. ISSN 0132-0769.

239. БЕЛКИН, А. Гражданский контроль: Российские мифы и реальность. În: *Гражданский контроль над вооруженными силами: иностранный опыт и специфика России*: Материалы Тасис-Проекта 1997–1998 гг. Под общей ред. Г. ХАГЕНЫ и А. САВИНКИНА. Москва: Русский путь, 1999, с. 101-116. ISBN 5-85887-038-4.

240. БЕЛЬКОВ, О.А. *Гражданский контроль за военно-силовыми структурами государства*. Отв. ред. и предисл. Т.Ф. ТАИРОВА. Москва: Ассоциация «Гражданский мир», 1996. 30 с. ISBN 5-87-143-013-9.

241. БОДРУК, О. Общество и армия. În: *Демократический контроль над системой национальной безопасности и вооруженными силами: распространение ценностей НАТО в евроатлантическом пространстве*: Материалы междунар. семинара. Симферополь: Судьба, 2003, с. 234.

242. ВЛАДИМИРОВ, А. Контроль над силовой сферой государства. În: *Гражданский контроль над вооруженными силами: иностранный опыт и специфика России*: Материалы Тасис-Проекта 1997–1998 гг. Под общей ред. Г. ХАГЕНЫ и А. САВИНКИНА. Москва: Русский путь, 1999, с. 209-211. ISBN 5-85887-038-4.

243. ВЛАДИМИРОВ, А. *Военная реформа в России: Базовые подходы, аспекты, проблемы, тезисы*: Стратегические этюды. Новосибирск: ЮКЭА, 2000. 352 с. ISBN 5-86750-108-6.

244. ГАЦКО, М. Гражданский контроль над вооруженными силами России. În: *Обозреватель = Observer*: научно-аналитический журнал. 2007, № 1, с. 14-21. ISSN 2074-2975.

245. ГЕГЕЛЬ, Г. *Философия права.* Москва: Мысль, 1990. 526 с. ISBN 5-244-00384-4.

246. Демократия. În: *Большая Российская Энциклопедия*. Т. 1. Москва: БРЭ, 2005, с. 513-515. ISBN 5-85270-329-X.

247. КИФУ, Ю. Большое Причерноморье в поисках концепции стратегической безопасности. În: *Средиземноморье–Черноморье–Каспий: между Большой Европой и*

Большим Ближним Востоком. Ред. Н.П. ШМЕЛЕВ и др. Москва: Граница, 2006, с. 53-59. ISBN 5-94691-228-3.

248. КОСТАШ, Ион. *Дни затмения: хроника необъявленной войны*. Кишинев: Универсул, 2010. 672 с. ISBN 978-9975-47-049-0.

249. КУДЕЙКИН, В., Контроль за российской военной силой: исторический опыт. În: *Гражданский контроль над вооруженными силами: иностранный опыт и специфика России*: Материалы Тасис-Проекта (1997-1998). Под общ. ред. Г. ХАГЕНЫ и А. САВИНКИНА, Москва: Русский путь, 1999, с. 82-96. ISBN 5-85887-038-4.

250. НОВИКОВ, А. Контроль общественный. În: *Политическая энциклопедия*: В 2-х т. Рук. науч. проекта Г.Ю. СЕМИГИН. Москва: Мысль, 1999, т. 1, с. 562. ISBN 5-244-00934-6.

251. ПЕТРОВ Д.Е., ПОЛТОРАКОВ, А.Ю. Гражданский контроль над вооруженными силами: теория и практика западных государств. În: *Национальная безопасность*. 2013, № 3, с. 158-188. eISSN 2306-0417.

252. *Правовые акты Российской Федерации в сфере военно-гражданских отношений*: комментарии. Сост. Ф. ФЛУРИ. Москва: ФРПЦ; DCAF, 2004. 369 с. ISBN 5-93111-030-5.

253. СИМОНИЙ, А. Венгрия в НАТО. În: *Гарвардская программа черноморской безопасности*. 2004, № 4, с. 84-88.

254. СОЛОВЬЕВ, В., Концептуальный просчет: Отсутствие военной доктрины осложняет и удлиняет реформирование Вооруженных Сил. În: *Независимое военное обозрение*. 1997, № 34, с. 4. ISSN 1810-1682.

255. СТЕПАНОВА, Екатерина. *Военно-гражданские отношения в операциях невоенного типа.* Москва: «Права человека», 2001. 269 с. ISBN 5-7712-0186-3.

256. ТРЕНИН, Д. Демократия: армия и общество. În: *Трудности перехода: демократия в России*. /Сост. Э. КАЧИНС и др. Москва: Неостром, 2004, с. 57-59. ISBN 5-86280–019-0.

257. Управление. În: *Военный энциклопедический словарь*. /Сост. Ю.Т. АВЕРЬЯНОВ и др. Москва: Эксмо, 2007, с. 934-935. ISBN 978-5-699-23223-9.

258. ФЕДОРОВ, Ю. *Военная реформа и гражданский контроль над Вооруженными силами в России*. Под ред. Д. ЕВСТАФЬЕВА, Москва: Пир-Центр, 1998. 42 с. (Научные Записки ПИР-Центра; № 7).

259. ФРОЛОВА, Людмила. Наш собеседник Ральф Нейдер. ÎN: *Диалог*. 1991, №. 16, с. 21-24. ISSN 0236-0942.

260. ШЕЕНКОВ, О.А. Гражданский контроль над вооруженными силами – историческая необходимость. În: *Право и образование*. 2009, № 5, с. 105-109. ISSN 1563-020X.

8. Surse internet [online]

8.1. În limba română

261. Adresarea Președintei Maia Sandu la prezentarea proiectului Strategiei Securităţii Naţionale [citat 04.02.2024]. Disponibil: https://presedinte.md/rom/discursuri/adresarea-presedintei-maia-sandu-la-prezentarea-proiectului-strategiei-securitatii-nationale.

262. Adunarea Parlamentară NATO: Rusia, sub actuala conducere, este „un stat terorist" [citat 01.03.2022]. Disponibil: https://moldova.europalibera.org/a/adunarea-parlamentar%C4%83-nato-rusia-sub-actuala-conducere-este-un-stat-terorist-/32142292.html.

263. Anunţurile privind organizarea consultării publice [online]. În: *Ministerul Apărării* [site]. Chișinău, 2011. [citat 23.01.2014]. Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=168.

264. ARDELEAN, Andrian. NATO începe cel mai mare exercițiu militar de la Războiul Rece. Scenariul este intervenția aliaților pentru apărarea Europei. [citat 10.01.2024]. Disponibil: https://romania.europalibera.org/a/nato-a-inceput-cel-mai-mare-exercitiu-de-la-razboiul-rece-incolo-steadfast-defender-2024/32791006.html.

265. BORN, Hans, WILLS, Aidan, BUCKLAND, Benjamin S. A Comparative Perspective of Ombudsman Institutions for the Armed Forces [online]. Geneva: DCAF, March, 2011. 32 p. (Policy Paper; № 34). ISBN 978-92-9222-154-7 .

266. Ministerul Apărării. Bugetul [citat 18.03.2024].

Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=147.

267. Bugetul Republicii Moldova pentru apărare, Platforma pentru Inițiative de Securitate și Apărare [citat 06.01.2023]. Disponibil: https://pisa.md/bugetul-republicii-moldova-pentru-aparare.

268. BUSH, George H. W. September 11, 1990: Address Before a Joint Session of Congress [citat 06.01.2023]. Disponibil: https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/september-11-1990-address-joint-session-congress.

269. Comunicare a Comisiei către Parlamentul European, Consiliul European, Consiliu, Comitetul Economic și Social European și Comitetul Regiunilor referitoare la Strategia UE privind uniunea securității. 24.07.2020 COM(2020) 605 final. Brussels, 2020. 28 p. [citat

12.01.2023]. Disponibil: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0605.

270. Conducerea Ministerului Apărării [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=155&submenuheader=0.

271. Constituţia Republicii Franceze din 4 octombrie 1958. Paris. 43 p. [citat 12.01.2023]. Disponibil: Conseil constitutionnel [site]. [citat 17.10.2013]. Disponibil: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_roumain.pdf.

272. Contingentul de militari moldoveni KFOR-20, gata de executarea misiunii de menținere a păcii în Kosovo, situl oficial al Ministerilui Apărării [citat 30.01.2024]. Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=122&obj=8751.

273. Contingentul de pacificatori KFOR-18 al Armatei Naționale, detașat în misiunea de menținere a păcii din Kosovo. În: Ministerul Apărării (site), [citat 12.01.2023]. Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=122&obj=7970.

274. Curs de instruire în relaţii civil-militare [online]. În: *Ministerul Apărării* [site]. Chișinău, 21.10.2011. [citat 04.04.2012]. Disponibil: http://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=122&obj=907.

275. Curtea de Conturi a auditat Ministerul Apărării [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.ccrm.md/ro/curtea-de-conturi-a-auditat-ministerul-apararii-80_92864.html.

276. Department of Defense Key Officials September 1947 – February 2019 (PDF), pp. 2-22. Washington, D.C.: Historical Office, Office of the Secretary of Defense [citat 16.02.2024]. Disponibil: https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/key_officials/KeyOfficials2019-01.pdf.

277. Forumul de discuții „Viziunea strategică privind asigurarea securității naționale în contextul elaborării Strategiei Securității Naționale” [citat 02.02.2024]. Disponibil: https://www.facebook.com/platforma.PISA/videos/579743740814221.

278. Fotoreportaj: Cine sunt veteranii care au ieșit să protesteze în PMAN [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.jurnal.md/ro/news/a9472d9416fac8d2/fotoreportaj-cine-sunt-veteranii-care-au-iesit-sa-protesteze-in-pman.html.

279. Fotoreportaj: Cine sunt veteranii care au ieșit să protesteze în PMAN [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://www.jurnal.md/ro/news/a9472d9416fac8d2/fotoreportaj-cine-sunt-veteranii-care-au-iesit-sa-protesteze-in-pman.html.

280. În raionul Dubăsari a fost constituită Asociaţia Teritorială a Uniunii Ofiţerilor în Rezervă „STEJARUL” [citat 02.04.2024]. Disponibil: http://www.e-democracy.md/parties/docs/pldm/201408112/.

281. Legislația Republicii Moldova cu privire la sectorul de securitate și apărare națională. Centrul de la Geneva pentru Controlul Democratic asupra Forţelor Armate (DCAF). Studiu, p. 17. [citat 07.04.2023]. Disponibil: https://dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Nov_2015_compendium_complete_v2.pdf.

282. MARINUŢA, Vitalie. În dialog cu cititorii noştri: Vitalie Marinuţa, ministrul apărării [online]. În: *Timpul.md* [site]. Chișinău, 22.11.2009. [citat 10.10.2013]. Disponibil: www.timpul.md/articol/%28foto%29-in-dialog-cu-cititorii-nostri-vitaliemarinuta-ministrul-apararii-5107.html.

283. MARINUŢA, Vitalie. Obiectivele strategice ale Armatei Naţionale sînt continuarea procesului de reformă militară [online]: interviu Agenţiei MOLDPRES. În: Ministerul Apărării [site]. Chișinău, 2011. [citat 04.04.2012]. Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=124&obj=204.

284. MIJA, Valeriu. Necesitatea reformării Consiliului Suprem de Securitate al Republicii Moldova [online]. În: *CIVIC.MD* [portal]. Chișinău, 04.01.2010. [citat 18.01.2014]. Disponibil: https://civic.md/stiri/5480-necesitatea-reformrii-consiliului-suprem-de-securitate-al-republicii-moldova.html.

285. MIJA, Valeriu. Recomandări privind modelul nou al controlului şi supravegherii democratice, precum şi subordonării ierarhice ale sistemului securităţii naţionale al Republicii Moldova [online]. Chișinău, Februarie, 2010 [citat 23.01.2014]. Disponibil: http://www.prisa.md/rom/comments_csn_040210.

286. NECȘUȚU, Mădălin. Cum va arăta noua Strategie a Securității Naționale. Redefinirea priorităților de securitate ale Republicii Moldova în actualul context volatil de securitate (partea I). [citat 23.02.2024]. Disponibil: https://pisa.md/analiza-cum-va-arata-noua-strategie-a-securitatii-nationale-redefinirea-prioritatilor-de-securitate-ale-republicii-moldova-in-actualul-context-volatil-de-securitate-partea-i/.

287. NOSATÎI, Anatolie: Armata noastră este destinată mai mult pentru pace, iar tehnica ar fi bună de muzeu [citat 01.06.2023]. Disponibil: https://realitatea.md/ministrul-apararii-a-nosatii-armata-noastra-este-destinata-mai-mult-pentru-pace-iar-tehnica-ar-fi-buna-de-muzeu/.

288. Pacificatorii Armatei Naționale au plecat spre Republica Liban. În: Ministerul Apărării (site), [citat 03.08.2023]. Disponibil: https://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=122&obj=8046.

289. Parlamentul a votat detaşarea unui contingent al Armatei Naţionale în misiunea KFOR [online]. În: *Ministerul Apărării* [site]. Chișinău, 01.11.2013 [citat 03.11.2023]. Disponibil: http://www.army.md/?lng=2&action=show&cat=122&obj=2288.

290. Plan de Acţiuni privind implementarea Strategiei Militare Naţionale a Republicii Moldova pentru anii 2014–2020 [online]. Chişinău, 2013 [citat 17.01.2014]. Disponibil: http://www.army.md/inf/Proiect%20Plan%20de%20Actiuni%20SMN_2160.pdf.

291. Preşedinta Maia Sandu a prezentat proiectul Strategiei Securităţii Naţionale. [citat 02.102.2024]. Disponibil: https://presedinte.md/rom/presa/presedinta-maia-sandu-a-prezenta-proiectul-strategiei-securitatii-nationale.

292. Prezentarea proiectului Strategiei Securității Naționale: Audieri Publice [citat 03.02.2024]. Disponibil: https://rlive.md/prezentarea-proiectului-strategiei-securitatii-nationale-audieri-publice/?doing_wp_cron=1706900957.4104850292205810546875, [minuta 51.75–1.02].

293. Programul de activitate al Guvernului Republicii Moldova „Integrarea europeană: libertate, democraţie, bunăstare” 2013–2014 [online]. Chişinău, 2013 [citat 09.01.2014]. Disponibil: https://gov.md/sites/default/files/document/attachments/program_guvern-ro.pdf.

294. Proiectul Planului de acțiuni pentru implementarea Strategiei Securității Naționale, 2016 [citat 06.04.2023]. Disponibil: https://particip.gov.md/ro/document/stages/proiectul-strategiei-securitatii-nationale-a-republicii-moldova/3446.

295. Proiectul Strategiei Securității Naționale, 2016 [citat 06.04.2023]. Disponibil: https://particip.gov.md/ro/document/stages/proiectul-strategiei-securitatii-nationale-a-republicii-moldova/3446.

296. Regulamentul cu privire la funcţionarea Centrului de Studii Strategice de Apărare şi Securitate [online]. În: *Academia Militară a Forţelor Armate „Alexandru cel Bun”* [site]. [citat 25.08.2013]. Disponibil: http://www.academy.army.md/studii/centrul-de-studii-strategice-de-securitate-si-aparare/.

297. Revista Militară. Studii de securitate şi apărare [online]. Red.-şef. Constantin MANOLACHE. Chișinău, 2009–2021. ISSN 1857-405X. În: *Instrumentul Bibliometric Național*. Chișinău: IDSI, Copyright © 2012–2021 [citat 25.08.2021]. Disponibil: https://ibn.idsi.md/rmssa.

298. Semnarea Memorandumului de înțelegere între Platforma pentru Inițiative de Securitate și Apărare (PISA) și Centrul de la Geneva pentru Guvernarea Sectorului de Securitate

(DCAF), situl oficial PISA [citat 03.02.2024]. Disponibil: https://pisa.md/semnarea-memorandumului-de-intelegere-intre-platforma-pentru-initiative-de-securitate-si-aparare-pisa-si-centrul-de-la-geneva-pentru-guvernarea-sectorului-de-securitate-dcaf.

299. Site-ul oficial al Președinției Republicii Moldova. Decrete. [citat 18.03.2024]. Disponibil: https://presedinte.md/app/webroot/Decrete/1313.pdf.

300. Strategia Națională de Apărare și Strategia Militară vor fi revizuite în anul 2023, Cancelaria de stat, Guvernul Republicii Moldova [citat 07.04.2023]. Disponibil: https://cancelaria.gov.md/ro/content/strategia-nationala-de-aparare-si-strategia-militara-vor-fi-revizuite-anul-2023.

301. The Federation of Reservists' and Veterans' Associations [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://cior.net/members/#c20.

302. Va fi creată o comisie parlamentară care va monitoriza activitatea Serviciului de Informații și Securitate [citat 01.04.2024]. Disponibil: https://multimedia.parlament.md/va-fi-creata-o-comisie-speciala-parlamentara-permanenta-care-va-monitoriza-activitatea-serviciului-de-informatii-si-securitate/.

303. VASILESCU, Florin. Marea reformă a Constituţiei franceze din iulie 2008 [online]. În: *Buletinul Curții Constituționale a României*. 2010, semestrul 2, pp. 11-16 [citat 07.04.2022]. Disponibil: https://www.ccr.ro/wp-content/uploads/2021/01/vasilescu.pdf.

304. Veteranii, îndemnați să nu să se lase atraşi în jocuri politice [citat 02.04.2024]. Disponibil: https://stiri.md/article/social/veteranii-indemnati-sa-nu-sa-se-lase-atrasi-in-jocuri-politice/.

8.2. În limba engleză

305. Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security, adopted at the 91st Plenary Meeting of the Special Committee of the CSCE Forum for Security Co-operation in Budapest on 3 December 1994 (FSC/Journal No. 94), [citat 30.01.2024]. Disponibil: https://www.osce.org/files/f/documents/5/7/41355.pdf.

306. Committee on armed services united states senate. National defense authorization act for fiscal year 2021: Report [online]. Washington: U.S. Government Publishing Office, June 24, 2020, Calendar No. 483. 622 p. Disponibil: https://www.congress.gov/116/crpt/srpt236/CRPT-116srpt236.pdf.

307. Committees of the U.S. Congress [online] [citat 07.04.2022]. Disponibil: Congress.gov [site]. Disponibil: http://beta.congress.gov/committees.

308. Copenhagen 2023. Annual Session Conclusions and Recommendations, site-ul oficial al NATO [citat 30.01.2024]. Disponibil: https://www.nato-pa.int/content/copenhagen-2023-annual-session-conclusions-and-recommendations.

309. Cour Internationale de Justice [Curtea Internaţională de Justiţie a Organizaţiei Naţiunilor Unite] [site]. © Cour Internationale de Justice 2017-2021 [citat 04.04.2012]. Disponibil: http://www.icj-cij.org/.

310. Defensive Department USA. Directive nr. 7045.14, January 25, 2013 [online]. În: Washington Headquarters Services [site]: DoD Directives Division. Washington © 2021. 13 p. [citat 13.11.2012]. Disponibil: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/DD/issuances/dodd/704514p.pdf?ver=2019-06-06-145814-060.

311. Democratic oversight of the security sector in member states: Recommendation 1713 (2005) [online]. În: Council of Europe [site]: Parliamentary Assembly [citat 12.09.2013]. Disponibil: http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17360&lang=en.

312. HUNTINGTON, Samuel P. The Clash of Civilizations? in Foreign Affairs, 72:3 (Summer 1993), pp. 22-49. [citat 07.06.2022]. Disponibil: https://www2.kenyon.edu/Depts/Religion/Fac/Adler/Politics/Huntington.

313. NIELSEN, Suzanne C. Civil-military relations theory and military effectiveness [online]. În: Public Administration and Management. 2005, vol. 10, nr. 2, pp. 61-84. [citat 10.02.2014]. Disponibil: https://spaef.org/article/178/Civil-Military-Relations-Theory-and-Military-Effectiveness.

314. MASON CHUCK, R. Military Justice: Courts-Martial, an Overview [online]. Washington: August 12, 2013. 15 p. (Congressional Research Service Reports; 7-5700 R41739) [citat 27.10.2013]. Disponibil: https://fas.org/sgp/crs/natsec/R41739.pdf .

315. MCGREGOR, Petra. The Role of Innere Führung in German Civil-Military Relations [online]. În: *Strategic Insights*. 2006, vol. 5, nr. 4, 10 p. [citat 15.11.2013]. Disponibil: https://www.hsdl.org/?abstract&did=792531.

316. Ministry of Defence & Armed Forces of the Czech Republic [site]. Copyright © 2021. [citat 28.10.2013]. Disponibil: https://www.army.cz/en/.

317. Military Ombudsmen [online]. În: DCAF: Geneva Centre for Security Sector Governance [site]. Geneva: DCAF. [citat 27.11.2013]. Disponibil: http://www.dcaf.ch/Publications/Military-Ombudsmen.

318. Public Debate: the New National Security Strategy of Moldova [online]. În: Partnership for Peace (PfP) Information Management System (PIMS) [site]. Brussels: NATO, 2010. [citat 25.01.2014]. Disponibil: www.pims.org.

319. Responsibility of international organizations [online]: Document A/CN.4/541, 2 april 2004: Second report on responsibility of international organizations. By Mr. GIORGIO GAJA, Special Rapporteur. New York: United Nations, 2004. 17 p. Disponibil: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_541.pdf.

320. Round table: "The civil control of the military in the Czech Republic and non-governmental sector" [online] (Prague, Czech Republic, November 24, 1997). [citat 06.04.2013]. Disponibil: https://www.resdal.org/Archivo/pr-civil.htm.

321. SARVAŠ, Štefan. Public Perceptions of Security and the Militar in the Czech Republic [online]. Brussels: NATO, 1998 63 p. [citat 06.04.2013]. Disponibil: http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/sarvas.pdf.

322. SHAMIEV, Kirill. So Different, Yet So Similar: Civil-Military Relations in the United States and Russia, Iulie 2020 [citat 06.04.2013]. Disponibil: https://www.wilsoncenter.org/blog-post/so-different-yet-so-similar-civil-military-relations-united-states-and-russia

323. Statement by the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, În: United Nations Ukraine [online], [citat 12.04.2023]. Disponibil: https://ukraine.un.org/en/227267-statement-un-human-rights-monitoring-mission-ukraine.

324. Strengthening Security Sector Governance in Moldova, Geneva Centre for Security Sector Governance (DECAF) Factsheets [citat 07.02.2024]. Disponibil: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/ECA/20230301_Moldova_SSGM_Factsheet_Final_Digital.pdf

325. STUART, Douglas. Civil-Military Relations in the U.S: What Needs to be Done? [online]. În: E-International Relations. 13 sept. 2013, pp. 1-4. ISSN 2053-8626. [citat 20.11.2013]. Disponibil: http://www.e-ir.info/2013/09/13/civil-military-relations-in-the-u-s-what-needs-to-be-done/.

326. Switzerland: Amnesty International Urges the Immediate Release of Conscientious Objector Marino Keckeis [online]: Amnesty lnternational Index: EUR 43/002/2002, March 2002. 5 p. [citat 07.02.2024]. Disponibil: https://www.amnesty.org/download/Documents/116000/eur430022002en.pdf.

327. The Report of the International Law Commission [online]. General Assembly Official Records, 56th session, (3 May – 4 June and 5 July – 6 August 2004): Supplement No. 10

A/59/10. New York: United Nations, 2004. 321 p. [citat 16.06.2023]. Disponibil: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_59_10.pdf.

328. Tratatul de la Lisabona [online]: semnat 13.12.2007; intrat în vigoare la 01.12.009. În: European Parliament [site]. Strasbourg [citat 29.11.2013]. Disponibil: https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/ro/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/treaty-of-lisbon.

329. TRINKUNAS, Harold A. Ensuring Democratic Civilian Control of the Armed Forces in Asia. Monterey: East-West Center, 1999. 30 p. [citat 29.11.2023]. Disponibil: URI http://hdl.handle.net/10945/43091.

330. Troop numbers and contributions [online]. În: *NATO-ISAF*. 2013, Oct. [citat 27.11.2022]. Disponibil: http://www.isaf.nato.int/troop-numbers-and-contributions/index.php.

331. What is Russia's Wagner Group of mercenaries in Ukraine?, BBC Jurnal. [citat 01.02.2023]. Disponibil: https://www.bbc.com/news/world-60947877.

332. ZAGORODNYUK, Andriy. Why wartime Ukraine's defense minister must be a civilian, 2021 [citat 07.08.2023]. Disponibil: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-wartime-ukraines-defense-minister-must-be-a-civilian/.

8.3. În limba rusă

333. БЕЛЬКОВ, О. Военно-гражданские отношения [online]. În: *Гражданское общество и общественное развитие:* Материалы междунар. семинара, Москва, 21-22 мая 2000 г. Фонд поддержки военной реформы. [citat 05.04.2012]. Disponibil: http://www.milrf.ru/conference/cm_0105/01ru_belkov.htm.

8.4. În limba franceză

334**.** MORARU, Victor. La Republique de Moldova a la recherche des voies vers la stabilite et la securite de la region dans le contexte des relations entre l'OTAN et la Russie, 2002 [citat 07.01.2024]. Disponibil: https://www.nato.int/acad/fellow/99-01/moraru.pdf.

9. Rapoarte statistice

9.1 În limba română

335. Barometrul de Opinie Publică: Republica Moldova. Noiembrie 2013. Chişinău: Institutul de Politici Publice, 2013. 92 p.

336. Barometrul de Opinie Publică: Republica Moldova. Iunie 2021. [citat 11.09.2021]. Disponibil: https://ipp.md/wp-content/uploads/2021/07/1-Prezentarea-rezultatelor-BOP-2021-iunie-1.pdf.

337. CSO METERO busolă pentru un mediu favorabil și împuternicirea OSC-urilor. Republica Moldova 2023. Raport de țară. 68. [citat 14.01.2024]. Disponibil: https://csometer.info/sites/default/files/2023-12/Moldova%202023%20CSO%20Meter%20Country%20Report%20RO_2.pdf.

ANEXE

Anexa 1.

Scrisoarea lui Vitalie Marinuța adresată Maiei Sandu, Președintele Republicii Moldova, Comandant Suprem al Forțelor Armate

ASOCIAȚIA
VETERANILOR
ȘI REZERVIȘTILOR
DIN REPUBLICA MOLDOVA
Mun.Chișinău, str. G. Latină, 18
+37369423061, +37378171717
veteran.moldova@gmail.com

ASOCIATION
OF VETERANS AND
RESERVISTS FROM THE
REPUBLIC OF MOLDOVA
Mun. Chișinău, str.G. Latina, 18
+37369423061, +37378171717
veteran.moldova@gmail.com

4 februarie 2024 Nr. 01/02 or. Chișinău

Doamnei Maia SANDU,
Președintele Republicii Moldova,
Comandant Suprem al Forțelor Armate

Stimată Doamnă Președinte,

La 15 decembrie 2023 Parlamentul Republicii Moldova a aprobat Strategia Securității Naționale, care vine ca răspuns la tendințele noi, cu impact negativ și pozitiv, în domeniul securității și este un document de referință pentru toate autoritățile publice centrale și locale cu abilități în domeniul securității și apărării naționale. Consider că este un document bun care reflectă majoritatea necesităților de securitate națională actuală. Cu toate acestea, mă adresez la Dumneavoastră, fiindcă, după părerea mea, aprobând SSN în versiunea actuală, Guvernarea a ratat să transmită societății un semnal puternic nu doar despre pericolele și amenințările la adresa securității naționale, sau necesitatea dezvoltării structurilor ce asigură securitatea și apărarea națională, dar și determinarea sa de a menține sub *control democratic* eficient aceste instituții, ceeace este vital pentru dezvoltarea democratică a oricărui stat.

În calitate de membru al mai multor instituții internaționale cum ar fi OSCE, ONU, Consiliul Europei, dar și membru candidat la aderare în UE, Republica Moldova s-a obligat să implementeze un *control democratic* eficient asupra structurilor sale de securitate și apărare. În ianuarie 2022 Guvernul Republicii Moldova a aprobat un nou Plan Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova – NATO (IPAP) pentru anii 2022–2023, iar la 15 decembrie 2023, în aceiași zi cu aprobarea de către Parlament a SSN, l-a extins încă pe o perioadă de un an. În acest document de bază al cooperării cu NATO, Republica Moldova consideră *controlul democratic* al Forțelor Armate ca fiind esențial pentru o societate democratică și un element indispensabil pentru stabilitate și securitate. În IPAP se menționează că, consolidarea rolului *controlului democratic* al Forțelor Armate va contribui la buna guvernare, precum și la garantarea și asigurarea securității, inclusiv a securității militare, a cetățenilor Republicii Moldova.

Cu regret, în SSN noțiunea de *control democratic a sectorului de securitate și apărare* lipsește totalmente. În document se menționează doar despre întărirea *controlului civil asupra întregului sistem de securitate* și doar ca unul din domeniile necesare de a fi consolidate pentru implementarea viziunii Președintelui Republicii Moldova. Despre acest domeniu nu se menționează nimic în nici un capitol al documentului. Este de menționat, că în țările cu aspirații democratice se utilizează noțiunea de *control democratic* în loc de cea de *control civil* folosită în SSN, întrucât esența controlului nu este de a fi exercitată de către civili, care pot aparține și unei puteri autoritare sau dictatoriale (ex. Federația Rusă, China, Coreea de Nord), ci de implementarea acestuia de către reprezentanții poporului, aleși în cadrul scrutinelor libere și corecte și care acționează doar în conformitate cu Constituția și Legislația în vigoare. Din punctul meu de vedere, bazat pe experiența personală, dar și pe studiile științifice a mai multor cercetători ai domeniului atât din Republica Moldova, cât și de peste hotare, folosirea termenului de *control civil* în loc de *control civil-democratic* sau *control democratic*, diminuează esențial importanța controlului asupra structurilor din domeniul de apărare și securitate și denotă lipsa de expertiză în acest domeniu atât în cadrul instituțiilor de stat cât și în societatea civilă.

În adresarea Domniei voastre către cetățeni după prezentarea proiectului Strategiei Securității Naționale în cadrul CSS, ne-ați avertizat că ” de când Rusia a declanșat un război total împotriva Ucrainei, Moldova este sub amenințare de destabilizare și sub riscul real de a fi următoarea, dacă Ucraina cade, iar în Moldova au fost și încă mai sunt persoane care contribuie la aceste atacuri a ei sunt gata să vândă azi pacea și siguranța moldovenilor și să pună Moldova în genunchi pentru propriul interes”. În aceste condiții putem admite, că persoane de genul celor menționate în discursul Domniei Voastre sunt și în rândurile structurilor de apărare și securitate, sau, că în râvna de a găsi ”spioni” instituțiile statului ar putea săvârși diferite abuzuri. Acest fapt implicit cere atragerea unei atenții sporite de către statul Republica Moldova, instituția Prezidențială, Parlament, Guvern și Justiție eficientizării controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate și apărare, deziderat, care ar fi trebuit să fie tranșant expus în SSN.

Chiar de la începutul lucrului asupra elaborării SSN, la 12 aprilie 2023 alături de alți experții în materie de securitate și apărare din societatea civilă, foști demnitari din structurile de forță, actuali reprezentați ai statului și ai partenerilor de dezvoltare de peste hotarele Republicii Moldova, în cadrul forumului „Viziunea strategică privind asigurarea securității naționale în contextul elaborării Strategiei Securității Naționale” am atras atenția autorilor strategiei la importanța descrierii acestui subiect în cadrul viitoarei strategii. Cu regret, în primul proiect al SSN, propus pentru dezbateri publice la 16 octombrie 2023 de către CSS, nu era stipulat nici un cuvânt despre importanța și modul în care se va exercita controlul democratic asupra structurilor de apărare și de securitate a Republicii Moldova. Fiind participant la audieri, am expus și de data aceasta Comisiei de elaborare a SSN viziunile mele, am dat unele propuneri și am solicitat ca în documentul final să fie atrasă o atenție deosebită *controlului civil-democrat* al structurilor de securitate și apărare. Deși scopul declarat al acestor audieri publice a fost de a colecta obiecțiile și propunerile tuturor părților interesate în vederea perfecționării proiectului SSN, în

versiunea finală a documentului a apărut doar noțiunea eronată de *control civil,* care este menționat doar ca unul din domeniile necesare de a fi consolidate pentru implementarea viziunii Președintelui Republicii Moldova, fără a fi dezvoltat mai departe în textul documentului. Fiind un document de referință pentru toate autoritățile publice centrale și locale cu abilități în domeniul securității și apărării naționale, SSN va sta la baza elaborării și altor strategii sectoriale, inclusiv a Strategiei militare și Strategiei de apărare, unde ar putea ca noțiunile controlului democratic asupra domeniului de apărare, de asemenea, să nu se regăsească. Fără un control democratic asupra structurilor de securitate și apărare apare riscul ca Republica Moldova să se transforme într-un stat polițienesc.

În contextul dat, propun Domniei Voastre în calitate de Președinte al Republicii Moldova și Comandant Suprem al Forțelor Armate de a da indicațiile necesare CSS pentru organizarea unei ședințe cu specialiștii și cercetătorii din domeniul relațiilor civil-militare, reprezentanții structurilor din domeniul de securitate și apărare și a societății civile pentru a elabora o poziție comună pe acest subiect și a înainta propuneri de amendare a SSN.

Reieșind din convingerile mele și experiența în domeniul securității naționale îmi exprim disponibilitatea de a contribui în caz de necesitate, cu tot potențialul la atingerea deziderateloor de integrare europeană, democratizare a societății și sporire a securității Republicii Moldova.

Cu profund respect,

Vitalie MARINUȚA, General de brigadă (r),
Președintele Asociației Veteranilor și Rezerviștilor, ministru al Apărării Republicii Moldova (2009–2014), președinte al Comisiei pentru Analiza Strategică a Apărării (2010–2011), vice-președinte al Comisiei de elaborare a SSN (2011)

Sursă: Arhiva privată a autorului.

Anexa 2.

Scrisoarea semnată de Stanislav Secrieru, consilier în domeniul apărării și securității naționale, secretar al Consiliului Suprem de Securitate adresată lui Vitalie Marinuța

APARATUL PREȘEDINTELUI REPUBLICII MOLDOVA

Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 154, MD-2073 Chișinău
www.presedinte.md

19 februarie 2024 Nr. 3/3-05-192

Stimate Domnule MARINUȚA,

Prin prezenta, instituția prezidențială informează despre examinarea demersului dvs. cu privire la integrarea controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate în Strategia securității naționale a Republicii Moldova.

În acest context, dorim să exprimăm recunoștință pentru contribuția adusă în procesul de consultare publică a Strategiei securității naționale și recomandările prezentate în demers.

Recomandarea de a integra în „Viziunea Președintelui Republicii Moldova" prevederile referitoare la controlul civil-democratic asupra sectorului de securitate a fost acceptată, ulterior expunerii acesteia în cadrul ședinței de consultare a proiectului Strategiei securității naționale din 16 octombrie 2023.

Cu referire la utilizarea de către autor a sintagmei „control civil" în „Viziunea Președintelui Republicii Moldova", menționăm că s-a urmărit evidențierea principiului general de subordonare a sectorului respectiv față de conducerea civilă, autoritățile civile și societate. Astfel, sintagma în cauză nu exclude asigurarea controlului democratic asupra sectorului de securitate și apărare, care scoate în evidență responsabilitatea sectorului față de reprezentanții aleși democratic.

Subsidiar, dorim să menționăm lipsa unor cerințe universale privind modul de asigurare a implementării controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate și apărare în cadrul normativ național, divergențele din literatura de specialitate privind aspectele conceptuale și elementele constitutive, similitudinile și deosebirile dintre controlul civil și controlul democratic asupra sectorului de securitate și apărare.

În acest sens, Constituția Republicii Moldova și cadrul normativ general al Republicii Moldova, constituie reperele de bază, pentru transpunerea elementelor constitutive, general agreate de literatura de specialitate, în privința controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate și apărare.

În context, atragem atenție asupra faptului că legislația națională stabilește expres orientările generale democratice ale țării și instrumentele de asigurare a democrației, modul de interacțiune dintre autoritățile și instituțiile statului, precum și dintre autoritățile civile/politice și cele alese în mod democratic (reprezentative) cu forțele din domeniul ordinii publice, securității statului și celor destinate apărării naționale.

În acest sens, cadrul normativ național stabilește clar rolul și împuternicirile structurilor din sectorul de securitate și apărare, în cheia subordonării organelor reprezentative și autorităților civile, mecanismele de supraveghere a activității forțelor din domeniul securității și apărării, și de conformare a acestora la legislație.

Totodată, cadrul normativ delimitează rolul și împuternicirile organelor reprezentative, autorităților civile și ale societății civile în procesele legate de dezvoltarea politicii de securitate, apărare/militare, inclusiv de crearea unor mecanisme de asigurare a transparenței în procesul decizional și facilitarea accesului public la informații, ca elemente inerente ale democrației.

Suplimentar, cadrul normativ prevede mecanisme de protecție împotriva utilizării neautorizate a forțelor din sectorul de securitate și apărare și a bunurilor acestora, și specifică asigurarea neutralității politice a acestor forțe. Nu în ultimul rând, legislația națională prevede asigurarea aprobării cheltuielilor pentru sectorul de securitate și apărare și verificării acestora de către autoritățile civile și organele reprezentative.

Respectiv, la nivel normativ, importanța controlului civil-democratic asupra sectorului de securitate și apărare națională este recunoscută, iar utilizarea noțiunii generice de „control civil" în Strategia securității naționale nu intenționează să modifice și nu poate modifica orientările democratice ale statului.

Totodată, aducem la cunoștință că, în urma adoptării Strategiei securității naționale, a fost inițiat procesul de revizuire a Strategiei naționale de apărare. În acest sens, potrivit art. 36^5 alin. (3) din Legea nr. 345/2003, Guvernul urmează să prezinte Președintelui Republicii Moldova proiectul Strategiei naționale de apărare, pentru a fi înaintată spre aprobare Parlamentului. În acest scop, a fost constituită Comisia pentru elaborarea Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova, prin Decretul Președintelui Republicii Moldova nr. 1313/2024, și instituit Grupul de lucru interdepartamental pentru elaborarea proiectului Strategiei naționale de apărare.

În această ordine de idei, având în vedere expertiza și competențe pe care le dețineți în domeniul controlului civil-democratic în sectorul securității și apărării naționale, mizăm pe disponibilitatea dvs. de a fi implicat, în momentul demarării, în procesul de consultare publică a proiectului Strategiei naționale de apărare.

Cu respect,
Digitally signed by Secrieru Stanislav Date: 2024.02.20 13:49:44 EET
Reason: MoldSign Signature Location: Moldova

Stanislav SECRIERU,
Consilier în domeniul apărării și securității naționale,
Secretar al Consiliului Suprem de Securitate

Sursă: Arhiva privată a autorului.

Anexa 3.
Decretul Președintelui Republica Moldova nr. 721 din 29.11.2022 privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova

Republica Moldova

PREȘEDINTELE REPUBLICII MOLDOVA

DECRET nr. 721 din 29.11.2022

privind constituirea Comisiei pentru elaborarea

Strategiei securității naționale a Republicii Moldova

În scopul elaborării Strategiei securității naționale a Republicii Moldova și în temeiul art.94 alin. (1) din Constituția Republicii Moldova și al art.25 alin.(2) lit. a^1) și art.36^4 alin.(3) din Legea cu privire la apărarea națională,

Președintele Republicii Moldova d e c r e t e a z ă:

Art. 1. - Se constituie Comisia pentru elaborarea Strategiei securității naționale a Republicii Moldova (în continuare – *Comisia*) în următoarea componență:

Președinte

RECEAN Dorin	-	consilier al Președintelui Republicii Moldova în domeniul apărării și securității naționale, secretar al Consiliului Suprem de Securitate

Secretar

ȚÎBULEAC Ștefan	-	șef al Serviciului Consiliului Suprem de Securitate al Aparatului Președintelui Republicii Moldova

Membri:

CARP Lilian	-	președinte al Comisiei securitate națională, apărare și ordine publică a Parlamentului

SEREBRIAN Oleg	-	viceprim-ministru pentru reintegrare
ȚURCANU Iurie	-	viceprim-ministru pentru digitalizare
SPÎNU Andrei	-	viceprim-ministru, ministru al infrastructurii și dezvoltării regionale
POPESCU Nicolae	-	viceprim-ministru, ministru al afacerilor externe și integrării europene
BUDIANSCHI Dumitru	-	ministru al finanțelor
ALAIBA Dumitru	-	ministru al economiei
LITVINENCO Sergiu	-	ministru al justiției
BOLEA Vladimir	-	ministru al agriculturii și industriei alimentare
NEMERENCO Ala	-	ministru al sănătății
NOSATÎI Anatolie	-	ministru al apărării
REVENCO Ana	-	ministru al afacerilor interne
TOPALĂ Anatolie	-	ministru al educației și cercetării
PRODAN Sergiu	-	ministru al culturii
IORDANOV Iordanca-Rodica	-	ministru al mediului
SPATARI Marcel	-	ministru al muncii și protecției sociale
MUSTEAȚA Alexandru	-	director al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova
GHERASIMOV Cristina	-	secretar general al Aparatului Președintelui Republicii Moldova
NEGRUȚA Veaceslav	-	consilier al Președintelui Republicii Moldova în domeniul economic
BĂLUȚEL Adrian	-	secretar de stat al Cancelariei de Stat
GROZA Iulian	-	director executiv al Institutului pentru Politici și Reforme Europene
ALBU Natalia	-	director executiv al Asociației Obștești „Platforma pentru Inițiative de Securitate și Apărare”
MACOVEI Petru	-	director executiv al Asociației Obștești „Asociația Presei Independente”
PAȘA Valeriu	-	președinte al Asociației Obștești „Comunitatea pentru advocacy și politici publice WatchDog.MD”

Art. 2. - Comisia:

a) va efectua analiza comprehensivă a sectorului de securitate și va elabora proiectul Strategiei securității naționale a Republicii Moldova;

b) va crea grupuri de lucru interdepartamentale și va antrena în activitatea sa experți din cadrul organizațiilor neguvernamentale/internaționale care vor acorda asistența necesară Comisiei.

Art. 3. - Comisia își va desfășura activitatea în conformitate cu propriul regulament.

Art. 4. - În cazul eliberării din funcția deținută a unuia sau a mai multor membri ai Comisiei, atribuțiile lor în cadrul acesteia vor fi exercitate de persoanele nou-desemnate în funcțiile respective.

Art. 5. - Prezentul decret intră în vigoare la data publicării în Monitorul Oficial al Republicii Moldova.

PREŞEDINTELE REPUBLICII MOLDOVA Maia SANDU

Nr. 721-IX. Chişinău, 29 noiembrie 2022

Sursă: [10].

Anexa 4.

Extras din Proiectul Strategiei Securității Naționale a Republicii Moldova prezentat în cadrul consultărilor publice din 16 octombrie 2023

PROIECT AL STRATEGIEI SECURITĂȚII NAȚIONALE A REPUBLICII MOLDOVA

Viziunea Președintelui Republicii Moldova

Viziunea Președintelui Republicii Moldova asupra domeniului de securitate subliniază angajamentul național pentru o țară europeană democratică și prosperă, în care oamenii trăiesc în siguranță și pace.

Elementul fundamental al Viziunii este transformarea Republicii Moldova într-o economie performantă, protejată de un sector de securitate modern, susținută de instituții guvernamentale puternice și de un serviciu public adus la standarde înalte de responsabilitate, integritate incoruptibilitate și eficiență.

În implementarea Viziunii, vom lucra împreună cu aliații și cu partenerii de dezvoltare ai țării, pentru a construi un stat prosper în care cetățenii noștri se simt liberi și în siguranță. În vederea realizării Viziunii:

Vom fi intransigenți în afirmarea valorilor democrației reprezentative, construite pe baza egalității și libertății, a respectării demnității umane și a statului de drept.

Vom promova o societate civilă vibrantă și pe deplin implicată, și vom stimula un parteneriat strâns între instituțiile statului, sectorul privat și diaspora din afara țării.

Vom urmări neobosit pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană la orizontul anului 2030, îndeplinind în mod pro-activ toate pre-condițiile necesare.

Vom dezvolta un sector profesionist de apărare și securitate națională, modern și finanțat în mod adecvat, capabil să asigure nevoile naționale largi de securitate.....

CAPITOLUL II

Interese și principii de securitate

5. Promovarea și apărarea intereselor naționale de securitate are menirea să garanteze existența, libertatea, stabilitatea și dezvoltarea țării, precum și să asigure tuturor cetățenilor în mod egal condiții favorabile pentru realizarea aspirațiilor individuale, cu respectarea prevederilor constituționale.

8.4. Cooperare public-privată. Instituțiile statului vor acționa într-un spirit cooperativ și coordonat cu diferite entități non-guvernamentale, cum ar fi societatea civilă, sectorul privat, mediul academic, mass-media și diaspora. Doar printr-un efort public-privat comun poate fi asigurată continuitatea cursului strategic al țării și, prin urmare, securitatea națională durabilă și comprehensivă.

Sursă: [125].

Anexa 5.

Decretul Președintelui Republica Moldova nr. 1313-IX din 22.01.2024 privind constituirea Comisiei pentru elaborarea Strategiei Naționale de Apărare a Republicii Moldova

PREȘEDINTELE REPUBLICII MOLDOVA
DECRET

privind constituirea Comisiei pentru elaborarea
Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova

În scopul elaborării Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova
și în temeiul art.94 alin.(l) din constituția Republicii Moldova și al alt.25
alin. (2) lit. a') din art.365 alin. (3) din Legea cu privire la apărarea națională,

Președintele Republicii Moldova d e c r e t e a z ă:

Art. l. - Se constituie Comisia pentru elaborarea Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova (in continuare - comisia) în următoarea componență:

Președinte

NOSATII Anatolie - ministru al apărării

Vicepreședinți:

SECRIERU Stanislav - consilier al președintelui Republicii Moldova în domeniul apărării și securității naționale, secretar al Consiliului Suprem de Securitate
MIJA Valeriu - secretar de stat al Ministerului Apărării
COJUHARI Vladislav - secretar general adjunct al Ministerului Afacerilor Interne

Secretar

HAREA Alexandru - șef al Direcției politici de apărare și planificarea apărării, Ministerul Apărării

Membri:

MARCOCI Boris - deputat, membru al Comisiei securitate națională, apărare și ordine publică a parlamentului
PSENICINII Igor - secretar general adjunct al Guvernului
IACUB Alexandru - secretar general al Ministerului Muncii și Protecției Sociale
ARPINTIN Veronica - - secretar de stat al Ministerului Dezvoltării Economice și Digitalizării
CUC Vladimir - secretar de stat al Ministerului Afacerilor Externe și Integrării Europene
GUMENE Ion - secretar de stat al Ministerului Finanțelor
SERBENCO Eduard - secretar de stat al Ministerului Justiției
PASCALUTA Mircea - secretar de stat al Ministerului Infrastructurii și Dezvoltării Regionale
NOVAC Carolina - secretar de stat al Ministerului Energiei
TATARU Petru - secretar de stat al Ministerului Mediului
GURIN Sergiu - secretar de stat al Ministerului Educației și Cercetării

PRISACARU Ion - secretar de stat al Ministerului Sănătății
BUDECI Ion - secretar de stat al Ministerului Culturii
HODOROJA Victor - director adjunct al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova
JOSANU Gheorghe - director adjunct al Serviciului de protecție și Pază de Stat
SCURTU Dumitru - Comandant general al Inspectoratului General de Carabinieri
ȚÎBULEAC Ștefan - șef al Serviciului Consiliului Suprem de Securitate al Aparatului Președintelui Republicii Moldova.

Art. 2. - Comisia:
a) va prezenta Guvernului pentru aprobare, în termen de pând la 5 luni, proiectul Strategiei naționale de apărare a Republicii Moldova;
b) va efectua analiza sistemului național de apărare, ținând cont de obiectivele naționale în domeniul de securitate și apărare stabilite în Strategia securității naționale a Republicii Moldova;
c) va crea un grup de lucru și va antrena în activitatea sa reprezentanți din cadrul autorităților de stat, precum și experți ai organizațiilor neguvernamentale și internaționale, care vor acorda asistența necesară comisiei;
d) își va desfășura activitatea în conformitate cu propriul regulament.
Art. 3. - în cazul eliberării din funcția deținută a unuia sau a mai multor membri ai Comisiei, atribuțiile lor în cadrul acesteia vor fi exercitate de persoanele nou-desemnate în funcțiile respective.
Art. 4. - Prezentul decret intră în vigoare la data publicării în Monitorul Oficial al Republicii Moldova.

PREȘEDINTELE REPUBLICII MOLDOVA
MAIA SANDU

Chișinău, 22 ianuarie 2024.
Nr. l3l3-IX.

Sursa: [11].

Anexa 6.

Tabelul 1. Actori implicați în controlul democratic al FA, formele tipice de gestionare și control al domeniului militar

	Actor	Rol principal		Funcția
Legislativ	Parlamentul și comisiile de profil (comisia securitate, ordine publică si apărare, comisia buget și finanțe etc.)	Legalitate și legitimitate	Control pe verticală	- definirea direcțiilor politicii de securitate; - adoptarea Constituției, cadrului legislativ, supravegherea bugetară prin intermediul aprobării bugetelor, organizarea audierilor și dezbaterilor
Executiv	Guvernul, prim-ministru, CSS, ministerele apărării, finanțelor, afacerilor externe și interne	Eficiență și eficacitate	Control pe verticală	- elaborarea și implementarea politicilor în domeniul securității; - planificarea forțelor și controlul financiar
Judecătoresc	Curțile constituționale, curțile supreme, curțile de apel, judecătoriile și oficiile procurorilor, curțile de conturi, oficiile ombudsmanului, entități independente de audit	Supremația legii și respect față de drepturile omului	Control pe verticală	- protejarea constituției și a legislației; - implementarea justiției în sectorul de securitate; - investigarea și soluționarea plângerilor din partea cetățenilor civili și a militarilor
Media și societatea civilă	Mass-media, ONG, instituții de cercetare, think tanks, experți independenți, curțile de conturi, actori corporativi cu interese în securitate	Transparență, responsabilitate, educație și sporirea capacității	Control pe orizontală	- dezbateri publice și supraveghere; - elaborarea politicilor în domeniul securității; - instruire și conștientizare supraveghere financiară
Forțele Armate	Auto control, corpul de ofițeri profesioniști, corpul de sergenți și soldați, tribunalele militare	Auto-control, neutralitate și profesionalism	Control pe verticală și orizontală	- control intern; - protecția drepturilor omului; - respectarea legislației și a standardelor profesionale

Sursa: Adaptată și tradusă de autor, analiza datelor [171].

Anexa 7.

Tabelul 2. Acte normative specifice Sectorului de securitate în țările democratice

<table>
<tr><th colspan="4">LEGISLAȚIA DIN DOMENIUL SECTORULUI DE SECURITATE</th></tr>
<tr><th>CONSTUTUȚIA</th><th>LEGISLAȚIA NAȚIONALĂ</th><th>ACTE LEGISLATIVE SPECIFICE SECTORULUI DE SECURITATE</th><th>STANDARDE INTERNAȚIONALE</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Acte normative ce se aplică tuturor instituțiilor publice</td><td rowspan="2">Acte normative ce se aplică tuturor instituțiilor publice</td><td>Acte normative ale domeniului militar</td><td>Tratate și Acorduri internaționale</td></tr>
<tr><td>Acte normative ale domeniului polițienesc</td><td></td></tr>
<tr><td rowspan="2">Acte normative care menționează direct sau indirect instituțiile din sectorul de securitate</td><td rowspan="2">Acte normative care menționează direct sau indirect instituțiile din sectorul de securitate</td><td>Acte normative ale serviciului de intelligence</td><td>Legislația Internațională cu privire la protecția drepturilor omului</td></tr>
<tr><td>Acte normative ce reglementează supravegherea generală a sectorului de securitate</td><td>Dreptul Internațional Umanitar</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Acte normative care afectează direct sau indirect instituțiile din sectorul de securitate și activitățile acestora</td><td rowspan="2">Acte normative care afectează direct sau indirect instituțiile din sectorul de securitate și activitățile acestora</td><td>Acte normative ce reglementează supravegherea financiară a sectorului de securitate</td><td rowspan="2">Dreptul Criminal Internațional</td></tr>
<tr><td>Alte acte normative specifice domeniului de securitate și activităților acestuia</td></tr>
</table>

Sursa: Adaptată și tradusă de autor, analiza datelor [172].

Anexa 8.

Tabelul 3. Alocările bugetare pentru apărare în Republica Moldova în perioada 2002–2024

Anul	Mil. lei MD	Mil. USD	% din PIB
2002	94.700	6.98	0.4
2003	115.000	8.25	0.4
2004	115.628	9.38	0.4
2005	150.696	11.98	0.4
2006	216.000	16.45	0.5
2007	275.800	22.72	0.5
2008	382.900	36.85	0.6
2009	276.700	24.91	0.5
2010	226.800	18.34	0.3
2011	226.800	22.97	0.3
2012	289.100	23.87	0.3
2013	320.036	26.71	0.3
2014	386.900	27.57	0.3
2015	433.800	23.05	0.3
2016	547.300	27.43	0.3
2017	571.200	30.93	0.3
2018	628.300	37.40	0.3
2019	746.900	43.01	0.4
2020	769900	44.53	0.4
2021	914400	52.29	0.3
2022	1057.000	57.14	0.38
2023	1697.163	91.74	0.55
2024	1960.000	110.5	0.65

Sursa: autor, analiza datelor [220; 117].

* Cifrele din tabel nu includ alocările pentru pensiile militare și menținerea formațiunilor paramilitare.

Anexa 9.

Tabelul 4. Alocările bugetare pentru apărare în unele țări neutre, % din PIB (2002–2022)

ANUL	Moldova	Irlanda	Austria	Finlanda	Suedia	Elveția	Australia	Ucraina
2002	947/ 0.4	1289/ 0.6	3369/ 0.9	2599/ 1.2	6218/ 1.6	5239/ 1.0	17064/ 1.9	1382/ 2.0
2003	115/ 0.4	1236/ 0.6	3508/ 0.9	3300/ 1.4	3499/ 1.6	3600/ 0.9	17382/ 1.8	1665/ 2.1
2004	116/ 0.4	1254/ 0.6	3514/ 0.9	3499/ 1.5	5809/ 1.4	5885/ 0.9	18098/ 1.8	1823/ 2.0
2005	150/ 0.4	1271/ 0.5	3439/ 0.9	3600/ 1.5	5885/ 1.4	4930/ 0.8	18730/ 1.8	2424/ 2.4
2006	216/ 0.5	1260/ 0.5	3303/ 0.8	3665/ 1.4	5793/ 1.3	4693/ 0.8	19731/ 1.8	2720/ 2.4
2007	275/ 0.5	1269/ 0.5	3928/ 0.9	3453/ 1.3	5945/ 1.3	4722/ 0.7	20943/ 1.8	3306/ 2.5
2008	383/ 0.6	1315/ 0.6	3807/ 0.9	3722/ 1.4	5288/ 1.2	4837/ 0.7	21707/ 1.8	3234/ 2.3
2009	277/ 0.5	1298/ 0.6	3555/ 0.8	3907/ 1.6	5186/ 1.2	4832/ 0.7	23342/ 1.9	2311/ 1.9
2010	227/ 0.3	1237/ 0.6	3554/ 0.8	3821/ 1.5	5612/ 1.2	4667/ 0.7	23614/ 1.9	2400/ 1.9
2011	270/ 0.3	1172/ 0.5	3454/ 0.8	3882/ 1.5	5277/ 1.1	4792/ 0.7	23287/ 1.8	2159/ 1.5
2012	289/0.3	1110/ 0.5	3408/ 0.8	3930/ 1.5	5387/ 1.1	4704/ 0/7	22471/ 1.7	2440/ 1.6
2013	336/ 0.3	1104/ 0.5	3276/ 0.8	3954/ 1.5	5418/ 1.1	5107/ 0.7	22276/ 1.6	2497/ 1.6
2014	386/ 0.3	1101/ 0.5	3303/ 0.7	3751/ 1.5	5741/ 1.1	4627/ 0.7	24176/ 1.8	3431/ 2.2
2015	434/ 0.3	1103/ 0.3	3158/ 0.7	3835/ 1.4	5802/ 1.1	4819/ 0.7	26650/ 2.0	4187/ 3.3
2016	547/ 0.3	1112/ 0,3	3399/ 0.7	3850/ 1.4	5879/ 1.1	5013/ 0.7	29183/ 2.1	4278/ 3.2
2017	571/ 0.3	1118/ 0.3	3569/ 0.8	3785/ 1.4	5879/ 1.0	5043/ 0.7	29130/ 2.0	4276/ 2.9
2018	628/ 0.3	1142/0.3	3590/ 0.7	3895/ 1.4	6073/ 1.0	5079/ 0.7	28435/ 1.9	5087/ 3.2
2019	747/ 0.4	1199/0.3	3671/ 0.8	3935/ 1.4	6610/ 1.1	5453/ 0.7	29206/ 1.9	5811/ 3.5
2020	769/ 0.4	1215/0.3	4094/ 0.9	4101/ 1.4	6879/ 1.1	6602/ 0.9	30633/ 2.0	6455/ 3.8
2021	914/ 0.3	1267/0.3	4196/ 0.9	3752/ 1.3	7582/ 1.2	6214/ 0.8	32718/ 2.0	5942/ 3.2
2022	1057/ 0.4	1208/0.3	3783 /0.8	5089/ 1.7	8491/ 1.3	6241/ 0.8	32824/ 1.9	43983/ 33.5

Sursa: autor, analiza datelor [220; 117].

* Cifrele din tabel nu includ alocările pentru pensiile militare și menținerea formațiunilor paramilitare.

Anexa 10.

Tabelul 5. Modul general (M. Desch, 1999) de implementare a controlului civil asupra Forțelor Armate în funcție de amenințările interne sau externe

Tipuri de amenințări	Amenințare internă ridicată	Amenințare internă scăzută
Amenințare externă ridicată	Control civil slab	Control civil bun
Amenințare externă scăzută	Control civil slab	Control civil mixt

Sursa. Autor după teoria structurală a M. Desch [174].

Anexa 11.

Interviu realizat de doctorandul Vitalie Marinuța cu dl Ion Tăbârță, director executiv al Centrului de Informare și Documentare NATO, pentru a fi utilizat în procesul de elaborare a tezei de doctorat cu tema „Controlul civil democratic asupra Forțelor Armate în contextul securităţii naţionale a Republicii Moldova”

– Cum apreciați Dumneavoastră nivelul actual al relațiilor Republicii Moldova cu NATO?

– Relația Republicii Moldova cu NATO este una bună, dar totuși se creează impresia că actuala guvernarea proeuropeană tratează relația cu NATO cu multă prudență. Ori, în actualul context geopolitic din regiune, când avem clar o Federație Rusă revanșară și agresivă cu vecinii săi, NATO este unica organizație internațională care poate se garanteze securitatea membrilor față de eventualitatea unui atac rusesc. Orice guvernare proeuropeană de la Chișinău este obligată să atragă mai multă atenție asupra imperativului schimbării percepțiilor eronate existente în societatea moldovenească despre NATO.

– Cât de important este subiectul controlului democrat al structurilor de securitate și apărare pentru NATO?

– Pentru NATO, ca și pentru UE, controlul democratic asupra sectorului de securitate este un imperativ pentru statele membre. Țările membre ale NATO sau UE pot fi considerate exportatoare ale bunelor practici privind controlul democratic asupra sectorului de securitate. NATO, pentru admiterea noilor membri, solicită din partea acestora instituirea controlului democratic și civil asupra FA. Exact, aceeași cerință este și în cadrul UE, printre criteriile luate în considerare pentru admiterea de noi state membre. Cu referință la Republica Moldova, Planul Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova-NATO fixează drept unul dintre obiectivele importante pentru statul nostru consolidarea controlului democratic asupra Forțelor Armate.

– În ianuarie 2022, Guvernul Republicii Moldova a aprobat Planului Individual de Acțiuni al Parteneriatului Republica Moldova – NATO pentru anii 2022–2023, iar la 15 decembrie 2023, în aceiași zi cu aprobarea de către Parlament a SSN, l-a extins încă pe o perioadă de un an. În acest document de bază al cooperării cu NATO, Republica Moldova consideră controlul democratic al FA ca fiind esențial pentru o societate democratică și un element indispensabil pentru stabilitate și securitate. Țara noastră se angajează să sporească rolul Parlamentului și a comisiilor de profil în supravegherea sectorului de securitate și apărare, consolidarea rolului civililor în procesul de luare a deciziilor la toate nivelurile,

implementarea standardelor democratice în procesul de restructurare, implicarea societății civile în elaborarea politicilor din domeniu etc. În acest context, cum credeți că va afecta controlul democratic al sectorului de securitate și apărare faptul că în principalul document strategic din domeniul securității naționale, recent aprobat, nu se menționează nimic despre implementarea controlului democratic, ci doar tangențial despre întărirea controlului civil asupra întregului sistem de securitate (controlul civil este în state autoritare sau chiar dictatoriale)?

– Evoluția Republicii Moldova cu NATO a avut până acum două etape majore, acum fiind la pragul de a trece într-o nouă etapă. Prima a fost din 1994, de la semnarea „Parteneriatului pentru Pace", până în anul 2006, când a fost semnat Planului Individual de Acțiuni. A două etapă este din 2006 până în 2024, din 2025 fiind anunțată trecerea Republicii Moldova la un nou Program Individual de Parteneriat cu NATO (Individually Tailored Partnership Programme – ITPP). Trecerea este legată de reformarea parteneriatelor NATO cu țările terțe. Cu privire la SSN, în acest document foarte la general este descris relația Republicii Moldova cu NATO, în schimb accentele sunt puse pe relația cu UE. Pornind de la faptul că pentru UE controlul democratic asupra sectorului de securitate reprezentă unul din pilonii democrației europene, Republica Moldova în elaborarea următoarelor documente programatice care reiese din SSN neapărat va ține cont li de acest aspect.

– În componența comisiei de elaborare a SSN, aprobată prin Decret prezidențial în noiembrie 2022 au fost incluși și patru reprezentanți ai diferitor organizații din sectorul asociativ (Institutului pentru Politici și Reforme Europene, Asociației Obștești „Platforma pentru Inițiative de Securitate și Apărare", Asociației Obștești „Asociația Presei Independente" și Asociației Obștești „Comunitatea pentru advocacy și politici publice WatchDog.MD"). După intrarea în vigoare a SSN în care nu se regăsește nimic despre necesitatea implementării unui control democratic asupra sectorului de securitate și apărare, putem observa că reprezentanții societății civile, mediului academic și științific nu mai sunt deja incluși în procesul de elaborare a politicilor în domeniul de apărare. În componența Comisiei pentru elaborarea Strategiei Naționale de Apărare a Republicii Moldova sunt doar reprezentanți ai instituțiilor statale, majoritatea fiind nominalizați în funcțiile sale pe criterii politice. Rolul structurilor asociative de experți în domeniul securității și apărării naționale și internaționale se reduce doar la acordarea asistenței în caz de necesitate. Cum credeți, de ce se întâmplă acest lucru și care ar putea fi consecințele pentru dezvoltarea democratică a Republicii Moldova?

– Trebuie de salutat faptul că în elaborarea proiectului SSN a fost implicată societatea civilă prin acele organizații pe care dumneavoastră le-ați menționat, societatea civilă participând la procesul, atât de elaborare, cât și de dezbateri publice a SSN. Privind Comisia elaborării Strategiei naționale de apărare, în mod logic, ar trebui să fie prezenți în ea și reprezentanți ai societății civile. Evident, faptul că din componența acestei comisii nu fac parte reprezentanți ai societății civile afectează, nu pozitiv, controlul democratic asupra sectorului de apărare a Republicii Moldova.

– Care sunt consecințele, dacă sunt, ale ignorării de către conducerea Republicii Moldova a subiectului controlului democrat asupra sectorului de securitate și apărare pentru relațiile noastre cu NATO?

– NATO are niște criterii foarte clare a modului de organizare și funcționare a componentelor militare care fac parte din structura sa instituțională. Unul dintre aceste criterii, fundamental, este cel al controlului democratic asupra sectorului militar. Republica Moldova, în momentul dat, nu pune accentul pe integrarea în Alianță Nord-Atlantică. Însă, procesul de reformare și modernizare a sectorului de apărare și al armatei naționale, care este acum în derulare în Republica Moldova, se bazează pe criterii care funcționează NATO. De aceea, autoritățile moldovenești, care realizează reformarea și modernizarea sectorului național de apărare, va trebui să țină cont de controlul democratic asupra acestui sector. Dacă, într-adevăr, se vrea să se ajungă la un sector al apărării care să corespundă criteriilor occidentale.

– ***Vă mulțumesc !***

Sursă: Arhiva privată a autorului, 23 martie 2023.

Anexa 12.

Tabelul 6. Lista miniștrilor Apărării ai Republicii Moldova în perioada 1992–2025

Nr.	Prenume, nume (n. – deces)	Perioada mandatului		Calitatea civil/militar
1.	Ion Costaș (n. 1944)	5 februarie 1992	29 iulie 1992	Militar de carieră (General de divizie)
2.	Pavel Creangă (1933–2004)	29 iulie 1992	24 ianuarie 1997	Militar de carieră (General de brigadă)
3.	Valeriu Pasat (n. 1958)	24 ianuarie 1997	11 mai 1999	Civil
4.	Boris Gămurari (n. 1946)	11 mai 1999	19 aprilie 2001	Civil
5.	Victor Gaiciuc (n. 1957)	19 aprilie 2001	15 octombrie 2004	Militar de carieră (General de brigadă)
6.	Valeriu Pleșca (n. 1958)	29 decembrie 2004	11 iunie 2007	Civil
7.	Vitalie Vrabie (n. 1964)	16 iulie 2007	25 septembrie 2009	Civil
8.	Vitalie Marinuța (n. 1970)	25 septembrie 2009	27 februarie 2014	Militar de carieră (General de brigadă în rezervă)
9.	Valeriu Troenco (n. 1957)	5 aprilie 2014	18 februarie 2015	Polițist de carieră (General maior în rezervă)
10.	Viorel Cibotaru (n. 1958)	18 februarie 2015	30 iulie 2015	Militar de carieră (Colonel în rezervă)
11.	Anatol Șalaru (n. 1962)	30 iulie 2015	27 decembrie 2016	Civil
12.	Eugen Sturza (n. 1984)	24 octombrie 2017	8 iunie 2019	Civil
13.	Pavel Voicu (n. 1973)	8 iunie 2019	14 noiembrie 2019	Polițist de carieră
14.	Victor Gaiciuc (n. 1957)	14 noiembrie 2019	16 martie 2020	Militar de carieră (General de brigadă în retragere)
15.	Alexandru Pînzari (n. 1973)	16 martie 2020	9 noiembrie 2020	Polițist de carieră
16.	Victor Gaiciuc (n. 1957)	9 noiembrie 2020	6 august 2021	Militar de carieră (General de brigadă în retragere)
17.	Anatolie Nosatîi (n. 1972)	6 august 2021	prezent	Militar de carieră (Colonel în rezervă)

Sursa. Autor [78].

DECLARAŢIA PRIVIND ASUMAREA RĂSPUNDERII

Subsemnatul, declar pe răspundere personală că materialele prezentate în teza de doctorat sunt rezultatul propriilor cercetări şi realizări ştiinţifice. Conştientizez că, în caz contrar, urmează să suport consecinţele în conformitate cu legislaţia în vigoare.

20 martie 2024

Vitalie MARINUŢA

Curriculum Vitae

Marinuța Vitalie

Satul Holercani, raionul Dubăsari,
Republica Moldova
Telefon mobil: +37369423061
Email: vitalie.marinuta@gmail.com

Experiență de muncă :

- Director Executiv, Institutul de Studii Europene din Moldova – ianuarie 2025- prezent;
- Expert independent în domeniul apărării și securității naționale și internaționale, analist politic și militar – 2016- prezent;
- Președinte Asociația Veteranilor și Rezerviștilor din Republica Moldova – 2014 – prezent;
- Expert evaluator ANACEC pentru formare continuă în domeniul servicii ale securității -- 2022 – prezent;
- Ministerul Apărării al RM, Academia Militară „Alexandru cel Bun", cercetător științific, 06/03/2014–2018;
- Guvernul Republicii Moldova, Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Ministru – 25/09/2009 – 27/02/2014;
- Expert în securitate și apărare, liber profesionist – 01/08/2007–20/09/2009;
- Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Direcția politică militară, șef Secție cooperare internațională și integrare euroatlantică – 27/07/2006 – 29/06/2007;
- Statele Unite ale Americii, Comandamentul Central (USCENTCOM), J5, Grupul de Planificare Strategica, planificator strategic – 25/07/2005 – 27/07/2006;
- Marele Stat Major al Armatei Naționale, Direcția operații, specialist principal, Secția restructurare și programe militare – 25/06/2004 – 25/07/2005;
- Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Batalionul 22 de menținere a păcii, comandant – 17/10/2000 – 26/11/2002;
- Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Batalionul destinație specială, locțiitor comandant – 25/11/1997 – 17/03/1999;
- Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Batalionul destinație specială, compania destinație specială, comandant companie – 22/09/1993 – 25/11/1997;

- Ministerul Apărării al Republicii Moldova, Batalion destinație specială, companie destinație specială, comandant pluton – 22/08/1992 – 22/09/1993.

Educație:

- Magistru în Administrație Publică, Academia Prezidențială de Administrare Publică – 01/09/2010 – 07/02/2013;
- Magistru în securitate internațională (relațiile civil-militare), Școala de Studii Postuniversitare a Flotei SUA, Monterey, California – 28/12/2003 – 18/06/2005;
- Universitatea de Studii Politice și de Securitate Europene, licențiat în relații internaționale, Chișinău, Republica Moldova – 01/09/2001– 9/06/2007;
- Școală trupelor aeropurtate, ofițer de informații și cercetare, Ryazan, Federația Rusă – 01/08/1988 – 20/06/1992;
- Curs în domeniul securității internaționale pentru top executivi, Universitatea Harvard – 12/08/2012 – 24/08/2012;
- Curs în domeniul protecției împotriva teroriștilor sinucigași, Centrul de excelență NATO de apărare împotriva terorismului excelență, Ankara, Turcia – 14/03/2005 – 18/03/2005;
- Curs de restructurare a apărării, Școala de studii postuniversitare a Flotei SUA, Monterey, California – 01/11/2004 – 05/11/2004;
- Curs de pregătire a ofițerilor de stat major, Colegiul de comandament și stat major al Armatei SUA, Leavenworth, Kansas – 01/06/1999 – 02/06/2000;
- Școala militară, diploma de studii medii, Chișinău, RSS Moldovenească – 01/09/1985 – 20/06/1988.

Limbi:

- Română – nativă
- Rusă – avansat (C2)
- Engleză – avansat (C2)
- Franceză – începător (A2)

Gradul militar: General de brigadă în rezervă

Publicații:

Autorul unei monografii și a mai multor articole științifice.

Participări la manifestări științifice (selectiv):

- Conferința științifică internațională „Republica Moldova în contextul noii arhitecturi de securitate regională”, organizată de către Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”, 26 mai 2022. Comunicarea „Soluționarea conflictului Transnistrean în contextul securității regionale actuale”.
- Conferința științifică internațională „Securitatea regională în contextul soluționării conflictelor”, organizată de către Agenția pentru Știință și Memorie Militară, 27–28.10.2022. Comunicarea „Ineficiența capabilităților militare și eșecul Rusiei în Războiul din Ucraina”.
- Conferința științifică internațională „Republica Moldova în contextul noii arhitecturi de securitate regională”, organizată de către Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”, 25 mai 2023. Comunicarea „Controlul civil-democratic ca forma de asigurare a securității naționale”.

Asociații obștești:

- Președinte al Asociației de Băștinași „Meleaguri Holercănene” – 2022 – prezent.
- Președinte al Asociației Veteranilor și Rezerviștilor din Republica Moldova – 2014 – prezent.
- Membru al Consiliului de Administrare și al Consiliului Național al Uniunii Naționale a Veteranilor Războiului pentru Independență – 2014–2018;
- Membru al Consiliului de administrare al Liceului Teoretic Moldo-Turc „Orizont” – 2014 – prezent.

Starea civilă: Căsătorit, doi copii.

Distincții: Mai multe distincții și diplome ale Ministerului Apărării, Diploma de gradul I și II a Guvernului Republicii Moldova, Medalia „Meritul Militar” a Armatei SUA, Medalia „Meritul Militar” a Gărzii Naționale a statului Carolina de Nord, SUA, medalii și distincții ale altor state.